

BALKANSKA EPIDEMIOLOŠKA STUDIJA O ZLOSTAVLJANJU I ZANEMARIVANJU DECE (BECAN)

DG-RESEARCH [Ugovor br: FP7-HEALTH-F2-2009-223478]

PRIRUČNIK ZA OBUKU I SMERNICE

ZA PRILAGOĐENE UPITNIKE ICAST-CH I ICAST-P

Institut za zaštitu zdravlja dece
Odsek za mentalno zdravlje i socijalnu zaštitu
Centar za istraživanja i prevenciju
zlostavljanja i zanemarivanja dece

ATINA, april 2010

Za rad na ovom dokumentu sredstva su obezbeđena iz
7. Okvirnog programa Evropske Zajednice (FP7/2007-2013)
u skladu s ugovorom br. HEALTH-F2-2009-223478

SADRŽAJ

POGLAVLJE A.	O UPITNICIMA ICAST-CH i ICAST-P	5
A.1.	Ko je napravio ICAST instrumente?	5
A.2.	Zašto se prave međunarodni instrumenti o kažnjavanju i zlostavljanju?	5
A.3.	Zašto su ovi instrumenti važni i i zašto su važni zajednički instrumenti?	6
A.4.	Ko može da koristi ICAST instrumente?	6
A.5.	Kako se u instrumentima definiše nasilje ili zlostavljanje?	6
POGLAVLJE B.	BALKANSKA EPIDEMIOLOŠKA STUDIJA O ZLOSTAVLJANJU I ZANEMARIVANJU DECE (BECAN)	7
B.1.	Metodologija epidemiološke studije	7
B.2.	Uzorak	7
B.3.	Pripremna faza epidemiološke studije	8
	B.3.1. Dozvola za korišćenje instrumenata	8
	B.3.2. Prevod i prilagođavanje instrumenata	8
	B.3.3. Probna primena instrumenata	9
POGLAVLJE C.	ORGANIZACIJA PROBNE STUDIJE	11
C.1.	Kvalifikacije istraživača	11
C.2.	Radionica za obuku istraživača	11
C.3.	Koordinacija istraživanja na terenu	13
C.4.	Organizacija probne studije u školama	14
C.5.	Organizovanje probne studije za decu van obrazovnog sistema	17
C.6.	Priprema materijala za istraživače	17
C.7.	Obrasci za izveštavanje	20
POGLAVLJE D.	SPROVOĐENJE PROBNE STUDIJE	21
D.1.	Zadavanje ICAST-CH i ICAST-P upitnika	21
	D.1.1. Samostalno popunjen upitnik	21
	D.1.2. Strukturisani intervjui	22
	<i>D.1.2.1. Priprema intervjua</i>	23
POGLAVLJE E.	POSLE PRIKUPLJANJA PODATAKA	25
E.1.	Provera kvaliteta podataka	25
E.2.	Sigurnost podataka	25
E.3.	Unošenje i kodiranje podataka	25
POGLAVLJE F.	ETIČKA I BEZBEDNOSNA PITANJA	27
F.1.	Etička pitanja	27
	F.1.1. Privatnost i poverljivost	28
	F.1.2. Delimična obmana	28
	F.1.3. Pravo na odbijanje učešća i na povlačenje iz istraživanja	28
	F.1.4. Pristanak posle dobijenih informacija	29
	F.1.5. Debriefing	29
	F.1.6. Čuvanje i pristup podacima	29
	F.1.7. Opis studije u javnosti	30
F.2.	Bezbednosna pitanja	30
	F.2.1. Supervizija i intervencija u krizi	30
	F.2.2. Reagovanje u slučajevima ZZD	31
	F.2.3. Bezbednost učesnika i istraživača	32
F.3.	Šta ako...	33
	Reference	34

SMERNICE ZA ISTRAŽIVAČE**POGLAVLJE A. OBAVEZE ISTRAŽIVAČA I PRIPREMA**

- A.1. Kvalifikacije istraživača
- A.2. Zbližavanje sa instrumentima
- A.3. Opis „tipičnog istraživačkog dana“, korak po korak
- A.4. Materijali potrebni tokom prikupljanja podataka

POGLAVLJE B. SPROVOĐENJE PROBNE STUDIJE

- B.1. Samostalno popunjavanje upitnika
 - B.1.1. Uputstva za samostalno popunjavanje upitnika
- B.2. Strukturisani intervjui
 - B.2.1. Korisni saveti ispitivačima
 - B.2.2. Vodič za intervju sa roditeljima
 - B.2.3. Vodič za intervju s detetom

POGLAVLJE C. POSLE PRIKUPLJANJA PODATAKA

- C.1. Provera kvaliteta podataka

POGLAVLJE D. ETIČKA I BEZBEDNOSNA PITANJA

- D.1. Privatnost i poverljivost
- D.2. Delimična obmana
- D.3. Pravo na odbijanje učešća i na povlačenje iz istraživanja
- D.4. Pristanak posle dobijenih informacija
- D.5. Debriefing
- D.6. Bezbednost podataka
- D.7. Opis studije u javnosti
- D.8. Reagovanje u slučajevima ZZD
- D.9. Bezbednost učesnika i istraživača
- D.10. Šta ako...

DODACI

- Dodatak 1: Moguće nedoumice učesnika i standardizovani odgovori
- Dodatak 2a: Obrazac za izveštavanje – samostalno popunjeni upitnici (u školama)
- Dodatak 2b: Obrazac za izveštavanje – strukturisani intervjui
- Dodatak 3a: Kartice za roditelje tokom intervjua
- Dodatak 3b: Kartice za decu tokom intervjua
- Dodatak 4a: Modifikovani ICAST-CH upitnik za samostalno popunjavanje
- Dodatak 4b: Modifikovani ICAST-P upitnik za samostalno popunjavanje

UKRATKO O PRIRUČNIKU

Ovaj Priručnik, napravljen za potrebe projekta „Balkanska epidemiološka studija o zlostavljanju i zanemarivanju dece“ (BECAN) zasnovan je na principima Priručnikâ za ICAST-CH (ISPCAN Child Abuse Screening Tool—Child) i ICAST-P (ISPCAN Child Abuse Screening Tool—Parent) upitnike, koje je napravilo Međunarodno društvo za sprečavanje zlostavljanja i zanemarivanja dece (ISPCAN, 2006a, b). Priručniku su dodata naročita poglavlja, kako bi se zadovoljile sve metodološke i obrazovne potrebe istraživača na terenu, koji će prikupljati podatke u okviru BECAN studije u devet balkanskih zemalja.

Cilj ovog Priručnika je da ponudi korisne smernice trenerima Nacionalnih istraživačkih timova, Koordinatorima istraživanja na terenu i Lokalnim koordinatorima, a pre svega samim istraživačima na terenu kako bi sproveli epidemiološku studiju BECAN na jednoobrazan način u svim zemljama. **Ciljna grupa** ovog Priručnika je dvojaka – treneri nacionalnih istraživačkih timova i istraživači na terenu. Zato se Priručnik sastoji iz dva dela, osim Dodataka:

- **Prvi deo: „Priručnik za obuku“** sadrži smernice za Nacionalne koordinate i sve osobe koje će se baviti organizacijom studije, ali je napravljen i za trenere Nacionalnih istraživačkih timova, kako bi se obezbedila standardizovana obuka istraživača u svim zemljama-učesnicama.
- **Drugi deo: „Smernice za istraživače“** napravljen je tako da nudi materijal spreman za štampu koji će se deliti istraživačima na terenu tokom obuke, kao koristan vodič koji mogu da nose sa sobom tokom prikupljanja podataka.

Svi Nacionalni naučni koordinatori i drugi članovi nacionalnih timova obučeni tokom Radionice za trenere moraju da koriste ovaj Priručnik za obuku istraživačkih timova u svojim zemljama. Priručnik je podeljen na poglavlja, detaljno obrađujući sva pitanja u vezi s metodologijom, uzorkom, primenom upitnika, načinom vođenja strukturisanih intervjuâ, etičkim pitanjima i kodiranjem podataka. Konkretnije, **Prvi deo Priručnika** sastoji se od šest poglavlja:

- **Poglavljâ A** pruža podatke o ICAST-CH i ICAST-P upitnicima koje je napravio ISPCAN.
- **Poglavljâ B** pruža podatke o pripremljenoj fazi epidemiološke studije u okviru projekta BECAN (metodologija, uzorak, kako su ICAST instrumenti prilagođeni i probno ispitani, itd).
- **Poglavljâ C** daje podatke o organizaciji studije, naime, o kvalifikacijama istraživača, o tome kako da se obuču, kako da se na nacionalnom nivou organizuje i koordinira BECAN epidemiološka studija, koji su materijali prethodno potrebni i koji materijali su potrebni istraživačima tokom prikupljanja podataka.
- **Poglavljâ D** pruža informacije o postupku koji treba koristiti u prikupljanju podataka putem dva različita metoda, naime, kako da se pripremi studija korišćenjem samostalno popunjenih upitnika i kako da se pripremi studija korišćenjem strukturisanih intervjuâ.
- **Poglavljâ E** daje informacije o koracima koje treba preduzeti posle prikupljanja podataka, naime, o proveru kvaliteta i bezbednosti podataka, unosu i kodiranju podataka.
- **Poglavljâ F** obezbeđuje podatke o etičkim i bezbednosnim pitanjima koja se tiču i istraživača i ispitanika.

Drugi deo Priručnika, naime, **Smernice za istraživače**, sadrži sve informacije potrebne istraživačima na terenu. Tu su njihove obaveze kao istraživača – pre, tokom i posle prikupljanja podataka, spiskovi materijala potrebnih tokom prikupljanja podataka, uputstva o sprovođenju studije korišćenjem samostalno popunjenih upitnika i strukturisanih intervjuâ, šta činiti posle prikupljanja podataka, kao i važna etička i bezbednosna pitanja.

Dodaci Priručniku sadrže:

- Dodatak 1:** definisane, standardizovane odgovore na moguće nedoumice učesnika
- Dodatak 2:** obrasce za izveštavanje
- Dodatak 3:** karte za intervju
- Dodatak 4:** prilagođene upitnike ICAST-CH i ICAST-P.

POGLAVLJE A. O ICAST-CH i ICAST-P UPITNICIMA

A.1. Ko je napravio ICAST instrumente?

Upitnici ICAST-CH i ICAST-P napravljeni su tokom niza sastanaka i procena Međunarodnog društva za sprečavanje zlostavljanja i zanemarivanja dece (ISPCAN) u saradnji s UNICEF-om. „Ovaj posao urađen je u skladu sa Studijom Generalnog sekretara UN o nasilju nad decom. Više od 130 stručnjaka iz 43 zemlje učestvovalo je u postupku kreiranja i procene. Postupkom kreiranja ICAST upitnikâ koordinirali su rukovodioci ISPCAN-s i istraživači sa Tehnološkog univerziteta Kvinslend u Australiji i Univerziteta Severne Karoline u Čepel Hilu, SAD“ (ISPCAN, 2006a, str. 3).

Cilj instrumenata je da se u svetu ispituju tipovi viktimizacije u detinjstvu, ali i da se obezbede instrumenti istraživačima zainteresovanim za ispitivanje pojave nasilja nad decom (ISPCAN, 2006a).

A.2. Zašto se prave međunarodni instrumenti o kažnjavanju i zlostavljanju?

Na poziv Generalnog sekretara UN za istraživanje dece i nasilja, Međunarodno društvo za sprečavanje zlostavljanja i zanemarivanja dece (ISPCAN) „prihvatilo je izazov stvaranja instrumenata koje mogu da koriste istraživači širom sveta kako bi utvrdili nivo nasilja usmerenog prema deci u njihovim domovima, školama“, na poslu „i u zajednici“ (ISPCAN, 2006b, str. 1). Zbog različitosti definisanja u različitim zemljama i kulturama, otežano je čak i određivanje toga šta je zlostavljачko ponašanje. Na osnovu prethodnog rada ISPCAN je pozvao grupu naučnika iz oblasti društvenih nauka, stručnjaka za zaštitu zdravlja i druge u Brizbejn (Australija), u septembru 2004. godine, kako bi započeli izradu međunarodnih instrumenata. ISPCAN nije osmislio studiju nego se usredsredio na stvaranje instrumenata koje će istraživači širom sveta moći da koriste u proceni sopstvenih zemalja i zajednica, odnosno mera koje bi istraživači mogli da koriste za poređenje svoje zajednice sa drugim zajednicama. Pristup ISPCAN-a ogledao se u pristupu drugih u tom smislu što su odrasli određivali spiskove ponašanja u instrumentima namenjenim deci i drugim odraslima, i u izbegavanju etiketiranja u smislu prihvatljivog i zlostavljачkog ponašanja. Zadatak svakog instrumenta bio je da obuhvati ona ponašanja koja su ili najštetnija ili najčešća, ili oboje“ (ISPCAN, 2006b, str. 1).

„Grubo kažnjavanje i zlostavljanje deteta mogu da budu privatni događaji, nevidljivi drugima i poznati samo učesnicima. ISPCAN je izabrao da stvori skup instrumenata koji se mogu koristiti za prikupljanje podataka od učesnika, bilo da je u pitanju dete (ICAST-CH) ili roditelj (ICAST-P)“ (ISPCAN, 2006b, str. 1).

Instrument ICAST-P „namenjen je prikupljanju podataka o načinima na koje roditelji kažnjavaju određeno dete. Ovi podaci omogućavaju izračunavanje stopa različitih oblika kažnjavanja prema uzrastu deteta i opisuju procenat roditelja koji koriste grubo kažnjavanje. Glavno ograničenje sastoji se u tome što roditelji ne moraju da otkriju sve ono što čine. Međutim, iskustvo stečeno u pet zemalja ukazuje da ovakav pristup može da dà stope incidence koje su čak 40 puta više od stopa računatih prema zvaničnim statistikama vlasti, čak i u zemljama u kojima je odavno utvrđena zakonska obaveza prijavljivanja ovih ponašanja.“ Prednost ovakvog pristupa je u tome što se mogu ispitati roditelji i mlade i starije dece korišćenjem istog instrumenta „a stope se mogu izračunati nezavisno od sposobnosti deteta da odgovori na upitnik. Ovaj instrument može se kombinovati s drugim merenjima nasilja – među odraslima, doživljaja na poslu, ili delotvornosti edukacije roditelja, kako bi se dobila slika porodičnog života i činiooci rizika povezani s grubim kažnjavanjem dece.“¹ (ISPCAN, 2006b, str. 1)

¹ ISPCAN je napravio i instrument ICAST-R [Retrospektivni] kako bi se od mladih, nedavno samostalnih odraslih, saznalo nešto o njihovim životnim iskustvima s nasiljem u porodici i kod kuće. Ovaj pristup može se koristiti tamo gde postoje zakonska opravdanja, ako odrasli priznaje da je bio zlostavljачki nastojen prema detetu ili dete ne može da shvati moguće posledice i daje pristanak posle dobijenih obaveštenja da će izvestiti o ponašanjima roditelja. Ovaj instrument može se kombinovati s drugim merama u oblasti rada ili obrazovanja i može biti deo omnibus studija mladih odraslih. Podaci o prevalenci zlostavljanja mogu se utvrditi, ali će oni verovatno odražavati iskustva iz perioda adolescencije i kasnog detinjstva. Pristup može da bude manje delotvoran u utvrđivanju nasilja prema

ISPCAN je napravio i ICAST-CH za korišćenje kod dece uzrasta jedanaest godina i starije (od ≥ 11 do < 18 godina). Jasno, „postoji niz studija sprovedenih širom sveta koje deci u osnovnoj ili srednjoj školi postavljaju pitanja o nasilju koje su doživela. Ona su pokazala da u mnogim zemljama postoje visoke stope nasilja usmerenog prema deci. Svako od ovih istraživanja koristilo je nove i nezavisne mere, ograničavajući mogućnost istraživača da uporede svoje podatke s podacima dobijenim u drugim školama, administrativnim jedinicama, zajednicama ili zemljama“ (ISPCAN, 2006b, str. 1-2). Postoji neslaganje u vezi sa „etičkim i zakonskim pitanjima u vezi s neposrednim postavljanjem pitanja deci o zlostavljanju. Naravno, neke organizacije su zaključile da upotreba upitnika kod dece nije etička niti prikladna. Međutim, već je obavljen izvestan broj istraživanja i mnogi istraživači su zaključili da su u njihovim zajednicama ispitivanja dece prikladna, etička i bezbedna. Ovo je područje u kome istraživači treba da se kreću oprezno, uz obraćanje pažnje na dobrobit dece.“ (ISPCAN, 2006b, str.2).

A.3. Zašto su ovi instrumenti važni i i zašto su važni zajednički instrumenti?

Prema ISPCAN-u, (2006a, str. 2) „porodično nasilje u svetu se sve više doživljava kao značajan socijalni problem koji ima ozbiljne zdravstvene i ekonomske posledice... Podaci iz zemalja koje se duže bave ovim problemom ukazuju na to da je pojava epidemijskih razmera.“ Međutim, postojeći podaci iz različitih zemalja „često nisu dovoljno upečatljivi da bi se postiglo priznavanje problema skrivenog u stidu porodice i zajednice“. Postoji potreba za podizanjem nivoa svesti o stvarnoj prevalenci u nekim zemljama, a u drugim zemljama postoji potreba povećanja našeg razumevanja činilaca rizika i zaštitnih činilaca, putem poređenja među zemljama (ISPCAN, 2006a), ili promene u procenama povezane s novim naporima uložnim u prevenciju. Postoje zemlje koje se duže bave proučavanjem ovog problema, ali postoje i one s ograničenim ili čak nepostojećim epidemiološkim podacima (poput balkanskih zemalja) koje „možda imaju mnogo ozbiljniji problem nego što to sugerišu podaci iz drugih zemalja“ (ISPCAN, 2006a, str. 2). Očigledno je da su „podaci potrebni kako bi usmerili obrazovanje, donošenje odluka i razvoj usluga koji će pomoći da se dokumentuje postojanje problema i o njemu obaveste donosioci odluka i prosvetni radnici“ (ISPCAN, 2006a, str. 2). Konačno, „poređenja među zemljama mogu da pomognu u razumevanju načina na koji kulture oblikuju kažnjavanje dece. Podaci prikupljeni na sličan način, u različitim zajednicama i kulturama, pomoći će da se dokumentuje postojanje problema i da se pomogne u razvoju lokalnih rešenja za borbu s problemom“ (ISPCAN, 2006b, str. 2).

„U istraživanjima o porodičnom nasilju često se ne posvećuje pažnja mišljenju i stavovima dece. Razvojni status ili drugi činioci mogu da ograniče sposobnost neke dece da nam kažu šta su doživela. Međutim, tamo gde se deca pitaju, njihov stav može da bude od pomoći u razumevanju punog obima problema. Aspekt prava deteta podržava napore da razumemo šta su deca doživela, iz njihove sopstvene perspektive“ (ISPCAN, 2006b, str. 2).

Međutim, „bez standardizovanih instrumenata teško je upoređivati ili utvrditi razlike u izveštajima dece u pojedinim studijama ili kulturama.“ Razvoj instrumenata koji se „mogu koristiti u različitim kulturama i olakšati istraživanje postavljanjem pitanja deci o zlostavljanju na bezbedan i etički način poboljšaće naše znanje o pojavi nasilja nad decom“ (ISPCAN, 2006a, str. 2).

A.4. Ko može da koristi ICAST instrumente?

ISPCAN „stvara ove instrumente kao uslugu naučnoj zajednici, kao i onoj koja zastupa zaštitu dečjih prava. Pojedini istraživači, ili grupe istraživača u lokalnim NVO, na univerzitetima ili u vladinim službama, mogu da koriste neki ili sve ISPCAN instrumente u svom radu. Cilj je da se olakša istovetan način merenja u različitim istraživanjima, zajednicama i kulturama (ISPCAN, 2006b, str. 2).

A.5. Kako se u instrumentima definiše nasilje ili zlostavljanje?

„Ljudi u različitim kulturama imaju različite stavove o tome šta je nasilno ili zlostavljivačko ponašanje.“ Zbog toga, i u studiji i u ISPCAN upitnicima „učesnicima se ne

deci ili nasilja koje ima dubinske posledice na kasnije intelektualno funkcionisanje deteta (ISPCAN, 2006b).

postavljaju uopštena pitanja o *nasilju* ili *zlostavljanju*, već o pojavi vrlo određenih vrsta ponašanja.“ Na taj način moguće je tumačenje rezultata koje je „u kontekstu normi lokalne zajednice o prihvatljivom ponašanju, kao i korišćenje standardizovanih definicija u cilju poređenja među zemljama“ (ISPCAN, 2006a, str. 3; ISPCAN, 2006b, str. 2).

POGLAVLJE B. BALKANSKA EPIDEMIOLOŠKA STUDIJA O ZLOSTAVLJANJU I ZANEMARIVANJU DECE (BECAN)

BECAN je epidemiološka studija koja ima za cilj mapiranje zlostavljanja i zanemarivanja (ZZD) u opštoj populaciji dece stare 11, 13 i 16 godina koja pohađaju školu i one koja su van školskog sistema, kao i ispitivanje veze između ZZD i sociodemografskih karakteristika uzorka u devet balkanskih zemalja (Albanija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Hrvatska, Makedonija, Grčka, Rumunija, Srbija i Turska). S ciljem prikupljanja podataka iz dva izvora, u studiji će se koristiti dva ICAST upitnika (ICAST-CH i ICAST-P) prilagođena za upotrebu u projektu BECAN; podaci će se prikupljati od parova dece i roditelja. Očekivani rezultat studije jeste dobijanje uporedivih podataka o ZZD od svih zemalja-učesnica, čime bi se olakšale aktivnosti zajedničkog stvaranja propisa i donošenja odluka, buduća istraživanja i bolje razumevanje osobina ZZD. Očekuje se da prikupljeni podaci budu uporedivi i kompatibilni, s obzirom na korišćenje zajedničkih instrumenata, i iste metodologije i postupaka u prikupljanju podataka u svim zemljama-učesnicama.

B.1. Metodologija epidemiološke studije

Epidemiološka studija zasnovana na ispitivanju populacije planirana je tako da prati dvojaku metodološku strategiju: prvo, studija će se sprovoditi na slučajnom uzorku učenika uzrasta 11, 13 i 16 godina i njihovih roditelja u devet balkanskih zemalja, kako bi se dobili podaci o obimu problema ZZD u opštoj populaciji dece koja pohađaju školu; drugo, probno istraživanje o stopama ZZD kod dece uzrasta 11, 13 i 16 godina koja se nalaze van školskog sistema biće sprovedeno u balkanskim zemljama u kojima se može pokazati da je stopa dece van školskog sistema visoka.

Metod koji je ISPCAN predložio za prikupljanje podataka od dece i roditelja jeste samostalno popunjavanje ICAST-CH i ICAST-P upitnika i strukturisani intervjui zasnovani na ICAST-CH i ICAST-P za prikupljanje podataka od roditelja/staratelja.

Metodi koje je ISPCAN predložio prilagođeni su na sledeći način za potrebe BECAN studije:

- uzorci dece i roditelja/staratelja su upareni
- podaci od dece koja **pohađaju školu** i njihovih roditelja biće prikupljeni preko **samostalno popunjenih**², za BECAN studiju prilagođenih upitnika ICAST-CH i ICAST-P, dok će se podaci od dece koja su **van školskog sistema** i njihovih roditelja dobiti uz pomoć istih instrumenata, ali preko **strukturisanih intervjua**.

U oba uzorka svako dete će biti upareno s jednim svojim roditeljem/starateljem uz pomoć jedinstvene šifre; kako se ne bi dovela u opasnost poverljivost, svakom paru upitnika za roditelja i dete pre prikupljanja podataka biće dodeljen jedinstveni Redni broj (vidi i Poglavlje C.6 za više podataka).

B.2. Uzorak

Koristiće se metod **stratifikovanog višestapnog klusterskog uzorka** kako bi se dobio reprezentativan uzorak dece koja pohađaju školu, iz tri uzrasne grupe, iz gradske i seoske sredine, i sa bar tri različita geografska područja u svakoj zemlji učesnici. Ukupan minimalni broj slučajno izabranog uzorka u svim zemljama učesnicama treba da bude 41.169 učenika i isti

² Osim kod roditelja koji će zatražiti pomoć u popunjavanju upitnika (kako bi i nepismeni roditelji mogli da učestvuju u studiji).

broj njihovih roditelja/staratelja, koji predstavljaju bar 2% ukupnog stanovništva dece koja pohađaju školu iz tri uzrasne grupe u svakoj zemlji učesnici.³

Što se tiče dece **van školskog sistema**, predviđen je prigodan uzorak dece uparen s roditeljima (zbog ozbiljnih poteškoća u lociranju ove dece i/ili njihovih porodica).

Planiran uzorak u Srbiji je 8072 učenika (i isto toliko njihovih roditelja). Budući da se očekuje oko 30% odbijanja odnosno vraćanja nepopunjenih upitnika, realizovan uzorak bi obuhvatio 5650 učenika i 5650 njihovih roditelja.

Deca koja su van školskog sistema (prema određenju projekta radi se o deci koja su prethodne školske godine pohađala školu, ali je u aktuelnoj školskoj godini više ne pohađaju) prema zvaničnoj statistici čine 0.5% školske dece na uzrastu od 11 i 13 godina. Na uzrastu od 16 godina je taj procenat veći (1.86%), ali još se još uvek ne radi o dovoljno velikom udelu dece izvan školskog sistema, da bi se organizovala posebna studija za ovu ciljnu grupu. Umesto istraživanja na deci koja ne pohađaju školu i njihovim roditeljima, planirano je istraživanje na poduzorku romske dece koja pohađaju školu.

B.3. Pripremna faza epidemiološke studije

Pripremna faza organizovanja epidemiološke studije u svim zemljama obuhvatala je sledeće korake:

1. Dobijanje dozvole od ISPCAN-a za prevođenje i korišćenje ICAST upitnikâ i priručnikâ za studiju u devet balkanskih zemalja;
2. Prilagođavanje, prevod i početna kulturna validacija instrumenata na deset jezika (albanski, bošnjački, bugarski, hrvatski, grčki, mađarski, makedonski, rumunski, srpski, turski) plus engleska verzija;
3. Dobijanje zvanične dozvole od Ministarstva prosvete za ulazak u škole;
4. Kulturna validacija instrumenata preko fokus grupa sprovedenih u svim zemljama s decom (uzrasta 11, 13 i 16 godina, koja pohađaju školu, kao i sa decom koja su van školskog sistema, samo tamo gde je to bilo moguće i potrebno) i roditeljima, i na tome zasnovano prilagođavanje instrumenata;
5. Izrada Priručnika za obuku i izvođenje Radionice za trenere;
6. Prevod Priručnika sa engleskog na deset zvaničnih jezika (albanski, bošnjački, bugarski, hrvatski, grčki, mađarski, makedonski, rumunski, srpski, turski) i dodavanje informacija specifičnih za određene zemlje u priručnik;
7. Okupljanje i obuka nacionalnih timova istraživača na terenu u zemljama učesnicama, kako bi se studije sprovele jednoobrazno;
8. Kulturna validacija instrumenata putem probnog istraživanja i prilagođavanje instrumenata (tamo gde je to potrebno);
9. Uobličavanje prilagođenih ICAST upitnika koji će se koristiti u BECAN studijama.

B.3.1. Dozvola za korišćenje instrumenata

Pre istraživanja potrebno je da sve zemlje učesnice u kojima će se sprovesti istraživanje dobiju dozvole od ISPCAN-a za prevod i korišćenje instrumenata (ICAST-CH i ICAST-P) i njihovu primenu na kulturno prikladan način.

B.3.2. Prevod i prilagođavanje instrumenata

U daljem tekstu opisani su koraci preduzeti kako bi se stvorila konačna verzija prilagođenih ICAST instrumenata koji će se koristiti u BECAN studiji.

Prilagođavanje instrumenata: upitnici ICAST-CH i ICAST-P prilagođeni su za upotrebu u BECAN studiji. Glavni razlog za ovo prilagođavanje bio je uparivanje dece i roditelja u epidemiološkoj studiji; konkretnije, iako i ICAST-CH i ICAST-P imaju za cilj merenje istih stvari, oni se razlikuju u načinu na koji su date tvrdnje, kao i u korišćenim

³ Kao veličina uzorka sračunato je 2% stanovništva u svakoj zemlji, osim u Rumuniji (1%). Za većinu manjih zemalja početnih 1%, definisanih u Ugovoru izgledalo je neodgovarajuće za stratifikovanje uzorka na svim nivoima. Takođe treba napomenuti da je uzorak u Turskoj regionalan a ne nacionalni, zbog velikog broja dece koja pohađaju školu.

skalama. Učesnici iz svih zemalja zamoljeni su da daju doprinos u prilagođavanju instrumenata, koji je obuhvatao:

- dodavanje ili prilagođavanje pitanja u oba instrumenta koji su isprva bili dostupni samo u jednom od dva upitnika (npr. dodavanje Upitniku ICAST-CH pitanja koja su se pojavljivala samo u Upitniku ICAST-P) kako bi dva instrumenta bila apsolutno uporediva
- prilagođavanja i/ili dodatke skalama (iz istih, već navedenih razloga)
- dodavanje demografskih podataka u Upitnik za roditelje
- prilagođavanje formata upitnikâ kako bi bili čitljiviji i lakše samostalno popunjavani.

Tokom prilagođavanja instrumenata uloženi su svaki napor da se očuva početna numeracija pitanja u ICAST instrumentima. Dodatna pitanja numerisana su na prepoznatljiv način, prema uputstvima ISPCAN-a. To takođe omogućava da se podaci iz različitih zemalja upoređuju čak i kada istraživaču koji koristi podatke nije poznat jezik na kome su instrumenti zadavani učesnicima.

Konačno, oba upitnika imaju šifru za uparivanje (Redni broj) kako bi se uparili Upitnik za dete i Upitnik za roditelja/staratelja. Šifra se sastoji od početnih slova zemlje, početnih slova oblasti i jedinstvenog broja za svaki par upitnika.

Prevod: Prema ISPCAN-u, međunarodni instrumenti kao što su ICAST instrumenti treba da se koriste na mnogim jezicima i da postavljaju slična pitanja u mnoštvu različitih kultura. „Neki jezici imaju izraze koji su slični izrazima u drugim zemljama, ali s drugačijom konotacijom. Neki jezici nemaju sasvim jednake izraze.” Međutim, učinjen je svaki napor da se značenje izraza u jednom jeziku izrazi frazom ili izrazom u drugom jeziku. „Prevodi treba da budu takvi da prenesu smisao u slučajevima u kojima postoji izbor između više mogućih izraza” (ISPCAN, 2006a, str. 4). ISPCAN sugeriše da prevod prati nezavisan ponovni prevod na engleski, koji će obaviti druga osoba od one koje je obavila prvobitni prevod. Svaka zemlja učesnica prevela je oba upitnika na svoje zvanične jezike radi korišćenja u narednim koracima u projektu.

Početna kulturna validacija: tokom prilagođavanja instrumenata svi nacionalni Naučni koordinatori bili su ohrabrivani da prilagode neka pitanja, u zavisnosti od svojih lokalnih prilika. Na primer, pitanje 24 iz ICAST-CH upitnika: „da li je neko pretio da će [...] pozvati duhove” trebalo je prilagoditi, shodno kulturnom kontekstu.

B.3.3. Probna primena instrumenata

Oba instrumenta probno se primenjuju pre studije uz korišćenje dvojake strategije: a) **fokus grupe**, b) **probne studije**. Cilj probnog testiranja oba instrumenta jeste da se ispita izvestan broj karakteristika koje su vrlo određene i različite po prirodi, naime, prikladnost prevoda upitnikâ, potreba istraživača na terenu da se priviknu na moguće teškoće primene upitnika u učionici, kao i spremnost za obradu podataka koji će se prikupiti i kompatibilnost postupaka i ishoda u zemljama u kojima će se studija sprovesti.

Fokus grupe: cilj fokus grupa bio je da se sprovede prethodno testiranje prevedenih upitnika ICAST-CH i ICAST-P za samostalno popunjavanje na pripadnicima ciljnih grupa ispitanika, radi: a) utvrđivanja svakog dodatnog važnog pitanja koje bi se moglo dodati u upitnike, i b) utvrđivanja problema ispitanika u vezi sa:

- razumljivošću, jasnoćom i shvatanjem pitanja
- kulturnom prikladnošću pitanja (pitanja koja treba dodati, izostaviti i/ili izmeniti, ukoliko je potrebno)
- ponuđenim odgovorima: da li razumeju ponuđen izbor odgovora? Da li ih ispitanici lako popunjavaju? Da li ispitanici koriste drugačije kategorije odgovora od onih koje su ponuđene uz pitanje?
- nenamernim preskakanjem nekih uputstava i/ili pitanja, što za rezultat može da ima nedostajuće podatke
- utvrđivanjem svakog razjašnjenja potrebnog ispitanicima, kao i pitanja na koja treba odgovoriti (kako bi se napravili standardni odgovori na ova pitanja)
- formatom upitnika, i
- interesovanjem i pažnjom ispitanika.

Osim toga, fokus grupe pružile su priliku da se proceni vreme potrebno za popunjavanje upitnika.

U svakoj zemlji učesnici izvedena je bar jedna fokus grupa sa **učenicima** svakog ciljanog uzrasta (u nekim zemljama sprovedeno je više od jedne fokus grupe za neke ciljane uzraste, što čini ukupno 37 fokus grupe sa ukupno 392 učesnika) i bar jedna fokus grupa s **roditeljima** (u nekim zemljama sprovedeno je više od jedne fokus grupe s roditeljima, što čini ukupno 14 fokus grupa sa 93 učesnika). Svi učesnici u fokus grupama bili su slični onima izabranim za studiju, naime, učenici koji pohađaju školu uzrasta 11, 13 i 16 godina, kao i roditelji koji imaju bar jedno dete ciljanog uzrasta. Obezbeđeno je i sprovođenje jedne fokus grupe s decom koja su van obrazovnog sistema u svakoj zemlji koja će sprovođiti studiju s ovakvim uzorkom dece i njihovih roditelja; fokus grupe s decom van obrazovnog sistema sprovedene su u Hrvatskoj, Bugarskoj, Rumuniji i BJR Makedoniji.

Sve fokus grupe u svim zemljama sprovedene su na osnovu identične metodologije i njihovi rezultati su korišćeni u drugoj reviziji prilagođenih ICAST upitnika. Prilagođavanja napravljena u upitnicima, zasnovana na rezultatima fokus grupa, obuhvataju:

- prilagođavanje skale odgovora
- prilagođavanje pitanja
- dodatna pitanja
- prilagođavanje uputstava u upitniku.

Prilagođeni instrumenti, posle rezultata dobijenih iz fokus grupa, nalaze se u Dodacima 4a i 4b.

Probne studije: u svakoj zemlji će se sprovesti i probna studija. Cilj probnih studija je stvarna primena prilagođenih upitnika u stvarnim uslovima učionice, s istraživačima na terenu, kako bi se probno testirali: a) prilagođeni ICAST-CH upitnik i postupci njegove primene, b) prilagođeni ICAST-P upitnik u postupcima u stvarnim okolnostima i c) postupci rukovanja podacima, uključujući kompatibilnost postupaka i ishoda među zemljama. Instrumenti bi trebalo da budu testirani u bar četiri različita razreda (jedanaestogodišnjaci iz grada i sa sela i šesnaestogodišnjaci iz grada i sa sela); upitnici će biti primenjeni na malom delu slučajnog uzorka (ne više od 100-120 dece i njihovih roditelja, po zemlji) kako bi se izbeglo značajno smanjenje ostatka uzorka (ukoliko rezultati probnih studija pokažu da su potrebna prilagođavanja upitnika i/ili postupaka njihove primene). Postupak u probnim studijama biće istovetan postupku koji treba slediti u glavnom epidemiološkom istraživanju, koje će biti opisano u narednim poglavljima.

POGLAVLJE C. ORGANIZACIJA PROBNE STUDIJE

C.1. Kvalifikacije istraživača

Za uspešno istraživanje ključno je istraživačko osoblje. „Oni su duša i srce” istraživanja, a naročito ako se istraživanje bavi osetljivim temama kao što su doživljaji zlostavljanja ili zanemarivanja, ili pitanjima koja se smatraju „porodičnim”. Deca, kao i odrasli, „mogu da se osećaju neugodno prilikom učešća u istraživanju ili otkrivanju i razgovoru o svojim ličnim iskustvima” (ISPCAN, 2006a, str. 4). Takođe može da im bude neprijatno da govore o nekim naročitim pitanjima osobi određenog pola (obično osobi suprotnog pola). Istraživači se moraju pažljivo odabrati i moraju imati određene **kvalifikacije**, opisane u drugom delu ovog Priručnika: „Smernice za istraživače” (Poglavlje A.1). Istraživači moraju imati **makar osnovnu obuku** a) o **spvođenju istraživanja** i b) o **etičkim pitanjima** istraživanja u kojima učestvuju ljudi. Moraju biti **oba pola** (ukoliko je moguće – u svakom paru) s **jasnim obaveštenjima** dobijenim pre obuke o prirodi istraživanja i zahtevima ovog posla. Preporučuje se da se ugovori sa istraživačima naprave posle uspešno dovršenih obaveza posle Radionice (vidi dalje, Poglavlje C.2).

C.2. Radionica za obuku istraživača

Standardizovana obuka istraživača za primenu upitnika za samostalno popunjavanje ili za izvođenje strukturisanih intervjua **veoma je važna**. Deo obuke moraju biti: metod predstavljanja studije učesnicima, način prikupljanja podataka, načini na koje je dozvoljeno da istraživači pomognu ispitanicima da odgovore na pitanja, značaj poverljivosti i druga etička pitanja, i kritična pitanja bezbednosti i učesnika i istraživača (ISPCAN, 2006b).

Stoga je jedan od ciljeva projekta BECAN u balkanskim zemljama obučavanje grupe specijalizovanih naučnika kako bi prikladno i jednoobrazno primenili upitnike ICAST-CH i ICAST-P. Koordinator projekta BECAN je zbog toga organizovao Radionicu za trenere, koja je 17. i 18. maja 2010. godine održana u Tirani. U Radionici su učestvovali svi Nacionalni naučni koordinatori projekta BECAN i istraživači koji će obaviti obuku i/ili biti istraživači na terenu. Učesnici Radionice za obuku trenera koristiće istu metodologiju koja je takođe opisana u ovom Priručniku, kako bi obučili istraživačke timove u svojim zemljama.

Pre svega, pošto se okupe Nacionalni istraživački timovi,⁴ i pre njihove obuke, potrebno je izvršiti **procenu** njihovih **potreba** u vezi s **pitanjima vezanim za ZZD, metodološka i etička pitanja**. U slučajevima rupa u znanju u njihovu obuku treba dodati još sastanaka.

Predloženo trajanje Radionice za obuku nacionalnih istraživača iznosi **16 sati** i mora se obaviti približno **jedan mesec pre sprovođenja probne studije**. Međutim, trajanje Radionice zavisi od potreba istraživača. Tabela 1 prikazuje predloženi raspored i sadržaj Modula za obuku istraživača. **Obaveze istraživača** će biti:

- učešće u celoj Radionici
- učešće u dodatnim sastancima (u skladu s njihovim potrebama)
- uspešno ispunjavanje obaveza posle Radionice.

Svi istraživači moraju se zbliziti s postupkom za sprovođenje studije, kao i sa instrumentima, kako bi mogli da odgovore na nedoumice učesnika korišćenjem već pripremljenih odgovora, čitanja pitanja i zapisivanja odgovora, lako, brzo i prirodno. Pre pilot studije istraživačima se preporučuje da sprovedu glumljeno izvođenje samostalnog popunjavanja upitnikâ i glumljene intervjue ili probne intervjue s decom i roditeljima kako bi se bolje upoznali s instrumentima (obaveza istraživača posle Radionice). Istraživači takođe treba da dobiju definisane, standardizovane odgovore na moguće nedoumice ispitanikâ (vidi Dodatak 1). U tabeli 1 naveden je predlog sadržaja obuke za istraživače na terenu i njihove obaveze posle obuke. Svi obučeni istraživači treba da dobiju primerak „Smernica za istraživače”.

⁴ Preporučuje se obuka više istraživača nego što je potrebno, kako bi se mogli odmah zameniti oni koji odustanu od rada ili oni koji se neprikladno ponašaju.

Tabela 1. Predlog rasporeda i sadržaja Modula za obuku istraživača

	TEMA	Vreme
1	Kratak metodološki opis studije (samo podaci koje istraživači treba da znaju)	30-45 min
2	Kako će se studija organizovati i koordinirati: <ul style="list-style-type: none"> ○ sa učenicima i njihovim roditeljima ○ sa decom van obrazovnog sistema i njihovim roditeljima 	120 min
3	Priprema istraživača za studiju	90 min
4	ICAST-CH <ul style="list-style-type: none"> ○ Postupak korak-po-korak i uputstva za primenu Upitnika za samostalno popunjavanje ○ Postupak korak-po-korak i uputstva za vođenje strukturisanog intervjua ○ Izvođenje glumljenog zadavanja upitnika i glumljenog vođenja intervjua ○ Provera kvaliteta popunjavanja 	210 min
5	ICAST-P <ul style="list-style-type: none"> ○ Postupak korak-po-korak i uputstva za vođenje strukturisanog intervjua ○ Glumljeno vođenje intervjua ○ Provera kvaliteta popunjavanja 	210 min
6	Etička i bezbednosna pitanja <ul style="list-style-type: none"> ○ Reakcija na otkrivanje slučajeva ZZD i slučajeva nasilja u porodici ○ Intervencija u krizi i supervizija istraživača ○ Bezbednost učesnika i druga etička pitanja ○ Bezbednost istraživača ○ Bezbednost podataka: čuvanje i pristup 	150 min
7	Pregled Smernica za istraživače – Diskusija	135 min
8	Dodatne sesije (ukoliko su potrebne) <ul style="list-style-type: none"> ○ Kako kodirati podatke iz ICAST-P i ICAST-CH i kako proveriti kvalitet (ako je primenjivo)⁵ ○ Sesije o ZZD i/ili metodološkim i etičkim pitanjima (prema obrazovnim potrebama istraživača) 	dodatno vreme
OBAVEZE POSLE OBUKE		
1	Primena ICAST-CH i ICAST-P upitnika s decom i roditeljima putem: <ul style="list-style-type: none"> ○ samostalnog popunjavanja (bar dvoje dece i dvoje roditelja) ○ strukturisanog intervjua (bar dvoje dece i dvoje roditelja) 	
2	Konsultacije s trenerima pojedinačno ili u malim grupama (2-3 istraživača)	

Standardizovana obuka istraživačkih timova u svim zemljama ima za cilj kontrolu nad delovanjem konfundirajuće varijable „istraživač/ispitivač” koja spada u **najvažnije elemente** za uporedivost rezultata studije. **Svi istraživači** u svih devet zemalja moraju da postupaju **isto** u sledećem:

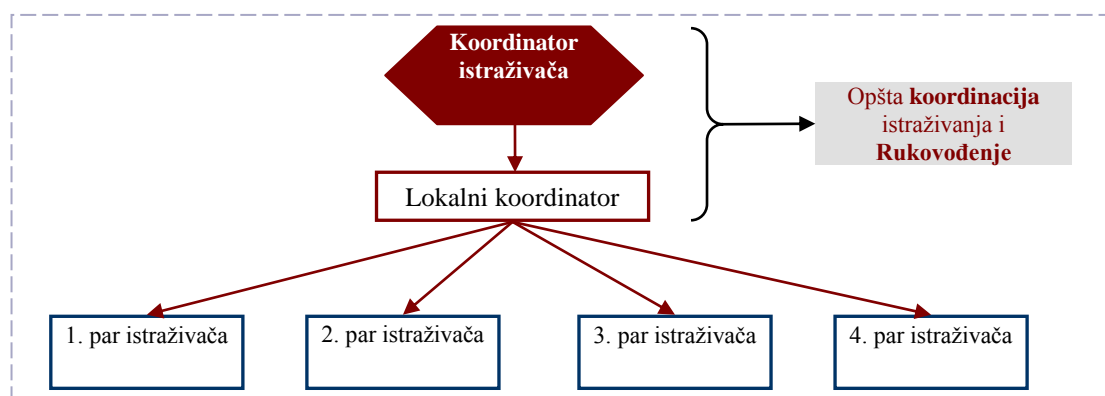
- kako predstavljaju istraživanje ispitanicima i javnosti
- kako daju uputstva i vode intervjue
- kako odgovaraju na nedoumice ispitanika
- kako na dnevnim sastancima izveštavaju o odvijanju i napredovanju istraživanja
- kako se brinu o poverljivosti
- kako pristupaju kritičnim pitanjima u otkrivenim slučajevima ZZD
- kako čuvaju sopstvenu i bezbednost ispitanika

⁵ Istraživači treba da budu obučeni za kodiranje podataka samo ukoliko će oni kodirati podatke studije

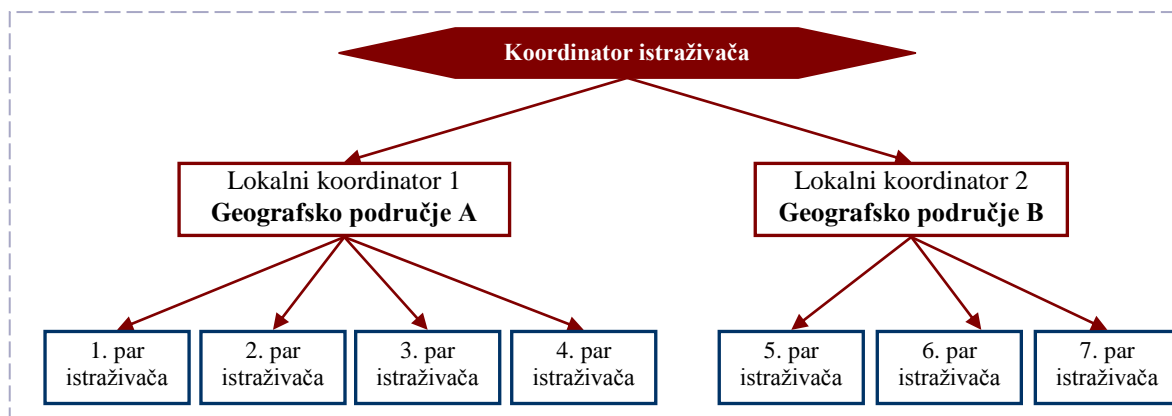
I poslednje, mada ne i najmanje važno, evaluacija obuke Nacionalnih timova istraživača može se i ne mora obaviti. Evaluacija se može izvesti ili korišćenjem metodologije slične onoj koja se koristila za evaluaciju Radionice za trenere, ili nekom drugom metodologijom.

C.3. Koordinacija istraživanja na terenu

Glavna epidemiološka studija sprovede se tokom školske 2010-2011. godine. Prikupljanje podataka u svakoj zemlji obaviće se na jedan od dva načina: a) za sva geografska područja (sekvencijalno prikupljanje podataka; vidi i sl. 1a), naime, jedna grupa istraživača će prikupljati podatke u prvom geografskom području, i kad završi posao preći će u drugo područje; ili b) po geografskoj oblasti (simultano prikupljanje podataka, vidi sl. 1b), naime, odvojene grupe istraživača istovremeno će prikupljati podatke u različitim geografskim oblastima. Izbor između simultanog ili sekvencijalnog prikupljanja podataka zavisi od veličine populacije, od udaljenosti različitih geografskih oblasti i od broja istraživača u svakom timu.

Sl. 1a. Primer strukture istraživačkog tima u slučaju sekvencijalnog prikupljanja podataka

Sl. 2a. Primer strukture istraživačkog tima u slučaju simultanog prikupljanja podataka

Opštom koordinacijom istraživanja na terenu u svakoj zemlji treba da se bavi jedna osoba (ili više njih), **Koordinator istraživača** i/ili **Lokalni koordinator/i**.⁶ Koordinator istraživača i/ili Lokalni koordinatori odgovorni su za:

- Stupanje u kontakt sa školama koje učestvuju u istraživanju:

⁶ Tokom prikupljanja podataka jedna osoba treba da bude dostupna u prostorijama Organizacije svake zemlje učesnice kako bi odgovorila na poziv bilo kog učesnika u istraživanju koji bi mogao da pozove Organizaciju zbog dodatnih podataka ili pitanja. Ova osoba treba da bude upoznata sa BECAN istraživanjem, a može da bude i Koordinator istraživača.

- slanje Obaveštenja svakom direktoru škole, udruženju nastavnika ili roditelja (ako je primenjivo)
- dobijanje podataka i njihovo beleženje, o:
 - broju razreda u svakoj odabranoj školi
 - broju učenika po razredu
 - broju dečaka i broju devojčica (po razredu)
- organizovanje isporuke Obaveštenja roditeljima i Obrazaca za pristanak roditeljima/starateljima (preko istraživača, učenika ili škole)
- dogovor sa svakom školom oko dana za prikupljanje podataka i podsećanje škole telefonom 2-3 dana pre dogovorenog datuma
- dobijanje podataka i detalja za kontakt sa učenicima koji su napustili školovanje prethodne godine (ukoliko je primenjivo)
- Stupanje u kontakt s roditeljima/starateljima dece koja su napustila školovanje: (telefonom i/ili pismom) kako bi se deca i roditelji pozvali da učestvuju u istraživanju i dogovorili datumi, vreme i mesto za sastanak sa ispitivačima (pre sastanka može se obaviti još jedan telefonski poziv, radi podsećanja)
- Pripremu programa istraživanja:
 - utvrđivanje koliko je za geografsko područje i školu potrebno istraživača i dana
 - sastavljanje programa celokupnog istraživanja (ili po oblasti) na **najekonomičniji** (u pogledu vremena i budžeta) ali i **najdelotvorniji** način
 - organizovanje parova istraživača
 - pravljenje programa za prikupljanje podataka za svaki par istraživača
- Rešavanje praktičnih pitanja:
 - organizacija putovanja za istraživače (karte, smeštaj, najam automobila, itd.)
 - priprema **svih neophodnih materijala** za jednu oblast (npr. mape, upitnici, materijali za demonstracije, korisni telefoni, spisak službi za podršku, obrasci za izveštavanje itd.)

Svaki **Lokalni koordinator** će supervizirati i kordinisati svoj tim istraživača (u geografskom području) i vodiće računa o kretanju svakog para istraživača (iz bezbednosnih razloga); takođe će delovati u svojstvu „**fokus tačke**” za parove istraživača i trebalo bi da bude dostupan u svako doba kako bi pronašao rešenje za svaki neočekivani problem koji može da se pojavi i *pružio svaku potrebnu pomoć* istraživačima. Lokalni koordinator takođe će biti odgovoran za organizovanje svakodnevnog sastanka posle prikupljanja podataka sa svim članovima svog istraživačkog tima radi supervizije, debriefinga u slučajevima ZZD, diskusije, donošenja odluka i raspravljanja o svim problemima koji se mogu dogoditi tokom prikupljanja podataka. Konkretnije, istraživači treba da podnose izveštaje svom Lokalnom koordinatoru tokom supervizijskog sastanaka posle prikupljanja podataka (zasnovane na njihovim Obrascima za izveštavanje) o:

- postupcima koje su koristili i svakom problemu koji se pojavio tokom prikupljanja podataka
 - rezultatima provere kvaliteta popunjenih upitnika
 - svakom otkrivanju ZZD ili o sumnjama koje imaju.
- Posle svakodnevnog sastanka Lokalni koordinator mora da:
- ubeleži stopu odziva, na osnovu izveštaja istraživača
 - sakupi sve popunjene i nepopunjene upitnike
 - prikupi Obrasce za izveštavanje svih istraživača
 - proverava delotvornost svakog istraživača.

Parovi istraživača: Preporučuje se da u jednoj učionici ili jednom domaćinstvu istovremenu budu prisutna dva istraživača (po mogućnosti – oba pola). Stvarni broj parova istraživača koji će posetiti svako područje (škole i domaćinstva) zavisi od broja razreda/učenika i domaćinstava određenih prema željenom trajanju istraživanja.

C.4. Organizacija studije u školama

Kako bi se studija sproveda u školskim uslovima, u većini zemalja potrebno je **dobiti dozvolu** odgovarajućih službi (npr. Ministarstva prosvete) za ulazak u škole.

Posle dobijanja zvanične dozvole Koordinator istraživača treba da pošalje **Pismo s obaveštenjem** o projektu direktorima škola (izabranih za učešće u uzorku) i/ili Udruženjima nastavnika i Udruženjima roditelja/staratelja (ukoliko je primenjivo). Osim toga, potrebno je obaviti još jedan telefonski razgovor s direktorima škola, radi:

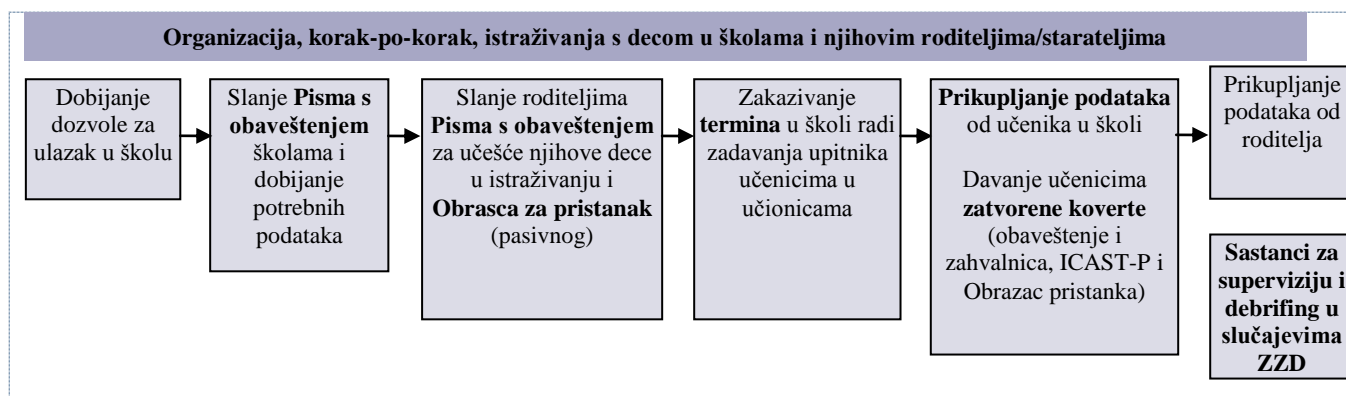
- dobijanja podataka o broju razreda odabrane godine školovanja u svakoj odabranoj školi
- dobijanja podataka o broju i polu učenika po razredu u svakoj izabranoj školi
- organizovanja dolaska i odgovarajućeg vremena za svaku školu radi zadavanja upitnika učenicima
- dobijanja podataka i detalja o kontaktima sa decom koja su napustila školu (ukoliko je primenjivo).

Tokom komunikacije s direktorima škola treba dogovoriti **datum** i **vreme** kada će se istraživanje obaviti u razredima. Međutim, prethodno se mora organizovati **slanje Pisma s obaveštenjem i Obrazaca za pristanak** roditeljima i učenicima u vezi s učešćem dece u istraživanju. Predlaže se da se pisma pošalju roditeljima 3 dana pre nego što se prikupljaju podaci od učenika. Slanje pisama i obrazaca može se obaviti na dva načina:

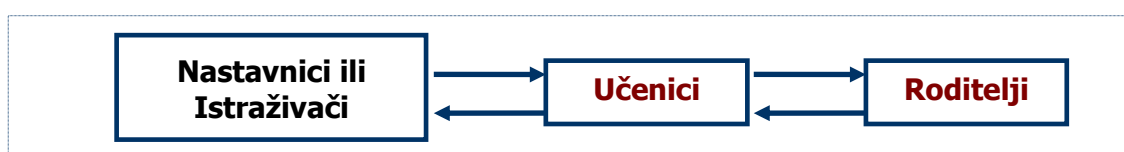
1. posetom učenicima u školi radi davanja prethodnih obaveštenja o istraživanju i podele Pisma s obaveštenjem i Obrazaca za pristanak koje treba da daju roditeljima,
2. organizovanjem da se Pismo i obrazac pošalju roditeljima preko škole (npr. davanje pisama učenicima ili slanje poštom) i vrate istraživačima za 2 dana.

Mada drugi način izgleda pogodnije, u ovom slučaju treba napraviti dogovor sa svakom školom zbog umnožavanja materijala (koji će biti poslat poštom ili će se kopirati u školi). U slučaju da se izabere drugi način, treba pozvati školu nekoliko dana pre zakazanog datuma za prikupljanje podataka, kako bi se a) direktor škole podsetio na zakazani termin i b) podsetilo na slanje Pisama i Obrazaca. Potrebno je obaviti još jedan poziv kako bi se dobili podaci o odbijanju roditelja, o broju odbijanja, kao i dogovor sa školom šta će raditi oni učenici čiji roditelji/staratelji nisu dali pristanak da dete učestvuje u istraživanju.

Sl. 2 prikazuje korake u organizaciji istraživanja u školama a Sl. 3 prikazuje preporučeni postupak koji treba slediti u vezi sa slanjem Pisma s obaveštenjem roditeljima (o učešću njihovog deteta u istraživanju) i slanjem i primanjem Pasivnog pristanka (za učešće deteta u istraživanju).

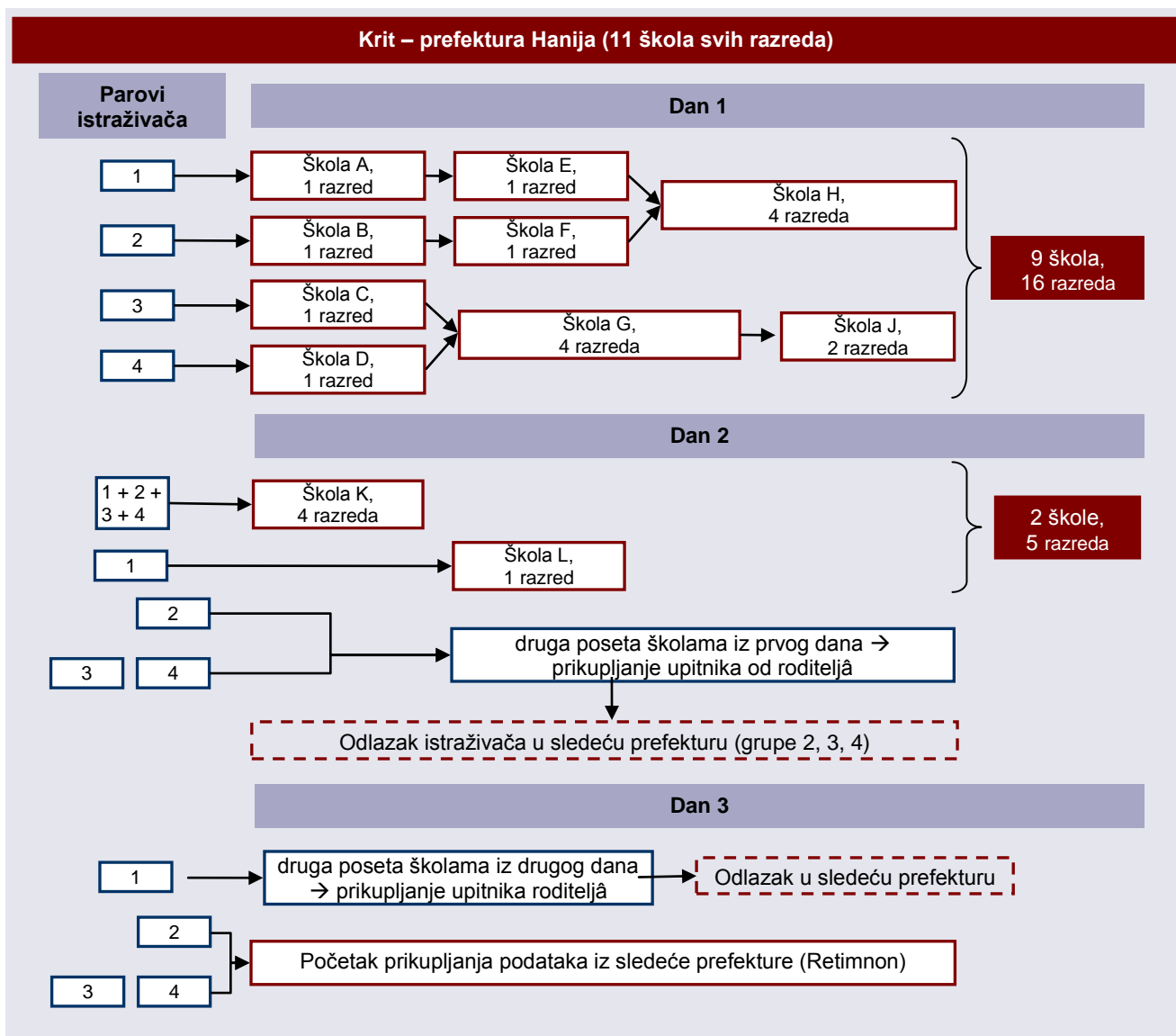
Sl. 2. Koraci u organizovanju istraživanja u školama

Sl. 3. Raspored slanja pisama roditeljima i dobijanja pasivnog pristanka za učešće deteta u istraživanju

Sl. 4 predstavlja primer programa prikupljanja podataka za istraživače u jednoj prefekturi (Hanija) u geografskom području Krita (Grčka).

U jednom razredu škole moraju da budu prisutna bar dva istraživača. Ukoliko škola koja je izabrana za uzorak ima više od jednog razreda, potrebno je da u njima bude prisutno onoliko parova istraživača koliko je moguće kako bi se podaci prikupljali istovremeno u svim razredima, što je pre moguće (kako deca ne bi imala vremena da međusobno razgovaraju o pitanjima).

Sl. 4 Primer rasporeda prikupljanja podataka od učenika, sa 8 istraživača, u prefekturi Hanija (Krit).

Upitnici za roditelje mogu se prikupiti na dva načina:

- od učenika (kao što je prikazano na Sl. 2): u tom slučaju istraživači treba sledećeg dana ponovo da posete školu, gde će od učenika uzeti kovertе s upitnicima za njihove roditelje;
- iz domaćinstava; ukoliko roditelji pozovu istraživače da preuzmu upitnike

Na kraju svakog dana u kome se prikupljaju podaci svi parovi istraživača sastaće se sa svojim Lokalnim koordinatorom radi supervizijskog sastanka.

C.5. Organizovanje studije za decu van obrazovnog sistema

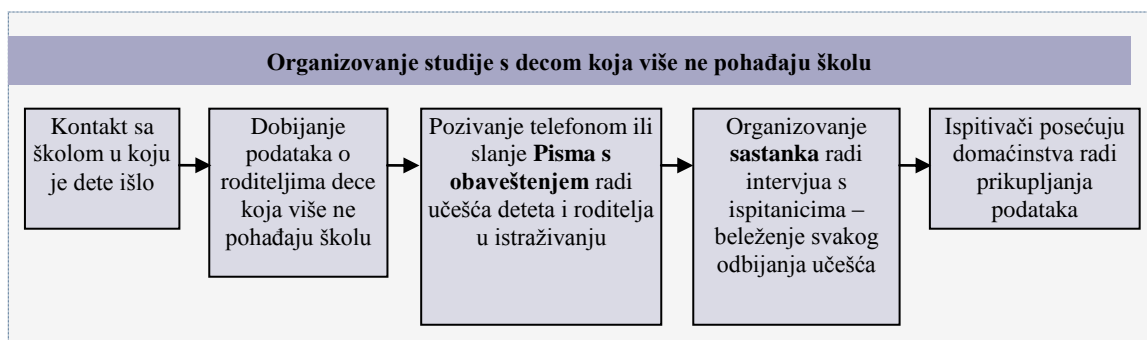
Kako bi se organizovala studija za decu koja su napustila školovanje i za njihove roditelje prvo je neophodno dobiti podatke o tome kako sa njima stupiti u kontakt (iz škola u

koje su išli, ili na druge načine). Potrebni su sledeći podaci: imena dece i telefonski broj i/ili adresa.

Posle nabavljanja ovih podataka treba kontaktirati njihove roditelje/staratelje, kako biste ih pozvali da učestvuju u istraživanju, zajedno s drugom decom; naime, Koordinator istraživača i/ili Lokalni koordinator treba da pozovu domaćinstvo (ili da Pismo s obaveštenjem⁷ pošalju poštom) da bi:

- dogovorili datum i vreme za sastanak sa ispitivačima (i mesto, ukoliko roditelji ne žele da im se dođe u kuću)
- pribeležili svako odbijanje učešća⁸
- dodelili svakom domaćinstvu po par istraživača za prikupljanje podataka.

Sl. 5. prikazuje korake koje treba preduzeti u organizaciji studije:

Sl. 5 Koraci u organizovanju studije s decom koja više ne pohađaju školu

C.6. Priprema materijala za istraživače

Pre odlaska na teren radi prikupljanja podataka svaki par istraživača treba da dobije neophodan materijal za taj dan (vidi i Poglavlje A.3 u „Smernicama za istraživače”); Lokalni koordinatori treba da pripreme materijal za svaki dan rada na terenu i da ga daju svakom paru istraživača, dan pre prikupljanja podataka. Priprema materijala obuhvata sledeće:

Prikupljanje podataka u školi (upitnici za samostalno popunjavanje)

- štampanje ili kopiranje potrebnog broja primeraka:
 - **ICAST-CH** Upitnika za samostalno popunjavanje, zajedno s **Obrascem pristanka deteta** koji će biti pričvršćen kao prva strana Upitnika
 - **ICAST-P** Upitnika za samostalno popunjavanje
 - **Pisama s obaveštenjem i Obrazaca za pristanak** za učešće dece i roditelja u istraživanju
 - **Zahvalnica** roditeljima i deci
- dodeljivanje identičnih **šifara** (Redni broj) svakom paru upitnika roditelj-dete (vidi sl. 1)

⁷ Pismo s obaveštenjem i Pristanak na istraživanje treba da budu prilagođeni za potrebe strukturisanih intervjua.

⁸ Ovo je veoma važno jer će nam to pomoći da izračunamo stopu odziva.

Subject No **GR /ATH/ ...22**
COUNTRY AREA YEAR

ICAST Survey of Children's Exposure to Violence

Children in many parts of the world have been exposed to violence or bad treatment by family members, at school, in their communities, or at work. This is an important problem for children in all parts of the world. We would like to ask you about your experiences with violence directed against you.

Subject No **GR /ATH/ ...22**
COUNTRY AREA YEAR

ISPCAN PARENT QUESTIONNAIRE: DISCIPLINE AND PUNISHMENT IN THE HOME

Please answer all of the following questions for the child who brought you this questionnaire.

- Child's Gender**
 Girl
 Boy
- Child's Date of Birth** ____ / ____ / ____ (month/year)
- Child's Age?** _____ (completed years)
- What position was (index child) born into the family? (please, check all that apply)**
(If position has changed because of sibling death please, record his/her current position in the family)
 Only child

Sl. 1. Primer popunjenih podudarnih kodova

- priprema koverata za roditelje:
 - Jedna koverta sadrži **Pismo s obaveštenjem** za roditelje o učešću deteta u istraživanju i **Obrazac za pristanak** za učešće deteta istraživanju;
 - Druga koverta sadrži Pismo o obaveštenjem za roditelje u vezi njihovog učešća u istraživanju i odgovarajući Obrazac za pristanak, **ICAST-P** upitnik za samostalno popunjavanje, i **Zahvalnicu** roditeljima i sa svakim parom zalepljenih koverti za roditelje uparite ICAST-CH upitnik koji će nositi istu šifru (preporučuje se da se šifra i ispiše spolja, na koverti; tako ćete moći da ih ponovo uparite u slučaju da se pomešaju).
- unošenje u spisak (vidi primer na Sl. 2) koje šifre odgovaraju kojoj školi, kom razredu i kom paru istraživača, uz datum i vreme sastanka.

Codes	School (Name)	Class room	N	Boys	Girls
GR/ATH 1-22	School 1	A1	22		
GR/ATH 23-41	School 1	A2	19	10	9
GR/ATH 42-61	School 2	A	20	12	8
...		
GR/HER	1-18	School 52	A	18	
	19-24	School 53	A	6	
	25-44	School 54	A1	20	

Sl. 2. Primer unošenja šifara

- **Lokalni koordinator treba da obezbedi svakom paru istraživača** (a istraživači treba da provere da su sve dobili) **sledeće**:
 - **Raspored** sa školama koje treba da posete, datumima i vremenima posete i detaljima o uzorku (koji razred, koja učionica, itd.)
 - **Mapa** područja na koje odlaze
 - Kopije onoliko **Upitnika** koliko je potrebno za decu i koverata za njihove roditelje
 - „Materijal za demonstraciju” skalâ za odgovore (vidi sl. 3) i uzorak koverti za roditelja kako bi se učenicima objasnilo a) kako da koriste skale u upitnicima i b) kakva vrsta materijala se nalazi u kovertama za njihove roditelje i kako oni treba da ih upotrebe

Sl. 3 Materijal za demonstraciju: Tabla na kojoj je prikazana skala sa odgovorima

- selotejp
- dve olovke za svakog istraživača
- dve velike koverta za svaki par istraživača za prikupljanje upitnika od učenika u učionici
- kopije **Zahvalnica** učenicima
- **Kartica sa lokalnim službama** (izvorima pomoći) dostupnim u tom području ukoliko se pojavi potreba da se ispitanik uputi na dalju pomoć
- **identifikaciona kartica** za svakog istraživača
- ukoliko se proceni da je neophodno, svaki par istraživača dobiće **zvanično pismo** u kome se navode cilj istraživanja, odgovorna ustanova, kao i podaci za kontakt sa supervizorom
- **mobilni telefon** (aktivan, ali na režimu bez zvonjenja)
- **kartica s korisnim telefonima** (npr. telefonski brojevi Lokalnog koordinatora ili drugih članova istraživačkog tima, itd.)
- **Obrasci za izveštavanje** (vidi Dodatak 2a)
- **Spisak** neophodnih materijala za svakog istraživača

Prikupljanje podataka u stanu ispitanika (strukturisani intervjui)

- štampanje ili kopiranje potrebnog broja primeraka:
 - **ICAST-CH** upitnika i **Obrasca pristanka deteta** koji će biti pričvršćen kao prva strana Upitnika
 - **ICAST-P** Upitnika
 - **Pisama s obaveštenjem** i **Zahvalnica** roditeljima
 - **Obrazaca za pristanak** za učešće dece i roditelja u istraživanju
 - **Zahvalnica** deci
- dodeljivanje identičnih **šifara** (broj subjekta) svakom paru upitnika roditelj-dete
- unošenje u spisak koje šifre odgovaraju kom domaćinstvu, i kom paru istraživača, uz datum i vreme sastanka (vidi sl. 4)

Codes	Household (Name)	Address Phone	Child's Age	Researchers	Date	Time	
GR/ATH	1	Family 1	XXX	16	Pair A	Monday, 25.10	8:00
GR/ATH	2	Family 1	XXX	16	Pair B	Monday, 25.10	8:00
GR/ATH	3	Family 2	XXX	16	Pair C	Monday, 25.10	8:00
...
GR/HER	42	Family 52	XXX	16	Pair D	Monday, 25.10	8:00
	43	Family 53	XXX	13	Pair E	Monday, 25.10	8:00
	44	Family 54	XXX	12	Pair F	Monday, 25.10	8:00

Sl. 4. Primer unošenja kodova za intervju

- štampanje/kopiranje dva seta Kartica za intervju (vidi Dodatke 3A i 3b), opisanih u Dodatku 3.
- **Koordinator treba da obezbedi svakom paru istraživača** (a istraživači treba da provere da su sve dobili) **sledeće:**
 - **Raspored** sa domaćinstvima koje treba da posete, datumima i vremenima posete
 - **Mapa** područja na koje odlaze
 - Kopije onoliko **Upitnika** koliko je potrebno za decu i njihove roditelje
 - **Kartice za intervju** za decu i roditelja (vidi Dodatak 3a i 3b)
 - kopije **Zahvalnica** deci i roditeljima
 - **Kartica sa lokalnim službama** (izvorima pomoći) dostupnim u tom području ukoliko se pojavi potreba da se ispitanik uputi na dalju pomoć
 - **identifikaciona kartica** za svakog istraživača
 - ukoliko se proceni da je neophodno, svaki par istraživača dobiće **zvanično pismo** u kome se navode cilj istraživanja, odgovorna ustanova, kao i podaci za kontakt sa supervizorom
 - **mobilni telefon** (aktivan, ali na režimu bez zvonjenja)
 - **kartica s korisnim telefonima** (npr. telefonski brojevi Lokalnog koordinatora ili drugih članova istraživačkog tima, itd.)
 - **Obrasci za izveštavanje** (vidi Dodatak 2b)
 - **Spisak** neophodnih materijala za svakog istraživača

Iz razloga bezbednosti, Lokalni koordinator uglavnom treba da ima kopiju programa rada svih istraživača (vreme i lokacija) kako bi mogao da zna gde se istraživačke grupe nalaze, kao i da ima brojeve mobilnih telefona istraživača.

C.7. Obrasci za izveštavanje

Kada se koriste upitnici za samostalno popunjavanje svaki par istraživača treba da ima obrazac za izveštavanje o upitnicima koje treba da zadaju u razredima (vidi Dodatak 2a). Jedna osoba u svakom paru treba da bude odgovorna za popunjavanje obrazaca u saradnji sa svojim kolegom i da unosi podatke u obrazac za svaki dan u kome se prikupljaju podaci:

- a) imena istraživača odgovornih za zadavanje upitnika u razredima
- b) datum i vreme prikupljanja podataka
- c) naziv škole i adresu
- d) broj učionice (npr. A1) i broj svih učenika, kao i broj dečaka i broj devojčica koji su bili u učionici tokom zadavanja upitnikâ (npr. 22 učenika, 12 dečaka i 10 devojčica)
- e) šifre upitnika koje su podelili po razredu (npr. **GR/ATH/1-22**)

Ključni deo Obrasca za izveštavanje sastoji se iz dve kolone: kolone ICAST-CH i ICAST-P. U prvu kolonu istraživači treba da unesu:

- f) broj dece koja su odbila da popune upitnik, kao i šifre njihovih upitnika i razloge, ukoliko su ih naveli
- g) broj negativnih odgovora na obrazac za pristanak koji su dobili od roditelja i broj obrazaca za pristanak koje nisu dobili natrag od roditelja
- h) napomene iz upitnika učenikâ posle provere kvaliteta (ove napomene mogu da sadrže Redni broj datog upitnika i, na primer, nedostajuće odgovore na određena pitanja – specifikovanjem broja pitanja – i/ili nevaljane odgovore, dvostruke odgovore na određena pitanja, itd.)

- i) napomene u slučaju otkrivenog ZZD ili sumnje na ZZD (npr. otkriveno seksualno zlostavljanje; dete je zatražilo pomoć ili neki podatak, poput telefona za pomoć)
U kolonu ICAST-P istraživači treba da upišu:
- j) koliko su negativnih odgovora na Obrazac za pristanak dobili od roditelja koji nisu želeli da učestvuju u istraživanju, i razloge (ukoliko su pomenuti)
- k) metod prikupljanja podataka od roditelja (navođenjem Rednog broja)
- l) koji upitnici nedostaju (navođenjem Rednog broja za nedostajuće upitnike) i druge napomene.

Kada se koriste **strukturisani intervjui** svaki istraživač treba da ima sopstveni Obrazac za izveštavanje o upitnicima koje treba da primeni (vidi Dodatak 2b). Istraživač će u Obrazac za izveštavanje o strukturisanim intervjuiima unositi sledeće:

- a) svoje ime i ime istraživača sa kojim radi
- b) datum, vreme i trajanje svakog intervjua
- c) koje osobe su intervjuisane (npr. roditelji deteta)
- d) Redni broj za svaki upitnik
- e) svako odbijanje roditelja da sami učestvuju u istraživanju ili da u njemu učestvuje njihovo dete i razloge za odbijanje (ukoliko su navedeni)
- f) svako odbijanje deteta da učestvuje u istraživanju i razloge za odbijanje (ukoliko su navedeni)
- g) bilo koju napomenu u vezi s upitnikom (npr. odbijanje da se odgovori na određena pitanja) ili druge napomene (npr. otkriveno seksualno zlostavljanje, dete koje traži pomoć ili telefon službe za pomoć, itd.)

Ovi obrasci moraju se popunjavati svakog dana posle prikupljanja podataka. Osim zbog svoje korisnosti u sistematizovanju prikupljenih upitnika, ovi obrasci takođe će pomoći istraživačima da utvrde svaki problem o kome bi trebalo razgovarati tokom supervizijskog sastanka s Lokalnim koordinatorom posle svakog dana u kome se prikupljaju podaci; Lokalni koordinator će prikupljati ove obrasce svakodnevno.

POGLAVLJE D. SPROVOĐENJE STUDIJE

D.1. Zadavanje ICAST-C i ICAST-P upitnika

Prilagođeni prevedeni ICAST-CH i ICAST-P upitnici primenjivaće se korišćenjem dva metoda, zavisno od grupe subjekata (učenici i njihovi roditelji, ili deca koja više ne pohađaju školu i njihovi roditelji, vidi i tabelu 2).

Grupa	Metod	
	Učenici	Roditelji
pohađaju školu	samostalno popunjen upitnik	samostalno popunjen upitnik (strukturisani intervjui, samo na zahtev)
ne pohađaju školu	strukturisani intervjui	strukturisani intervjui

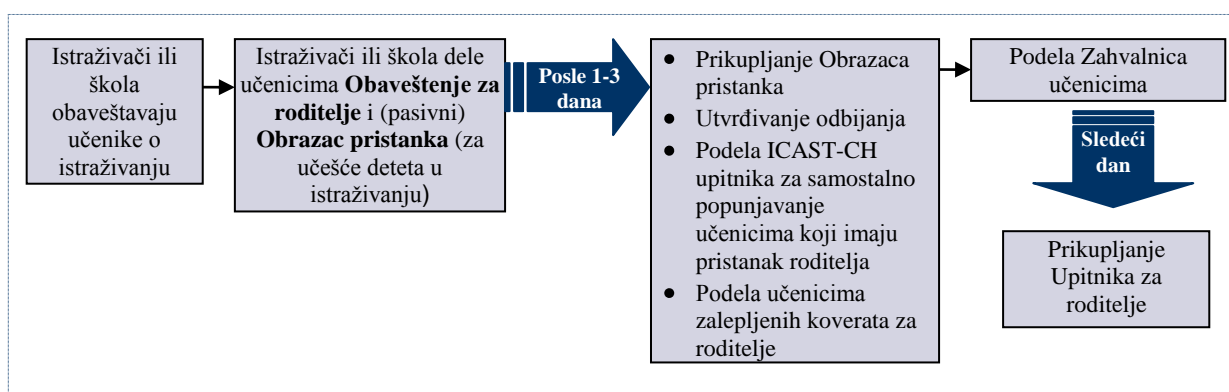
Tabela 2. Metod zadavanja upitnika prema grupama subjekata

D.1.1. Samostalno popunjen upitnik

Ovaj odeljak opisuje postupak koji treba slediti kada se koristi metod samostalnog popunjavanja upitnika (vidi i sl. 6). Instrumenti će biti zadati grupama dece istovremeno, u jednoj učionici, na takav način da odgovori dece mogu da budu anonimni.

Prvo što treba uraditi (posle isteka roka datog roditeljima u Pismu obaveštenja za vraćanje popunjenih Obrazaca pristanka školi) jeste utvrđivanje da li ima odbijanja roditelja (naime, da li je ijedan roditelj/staratelj vratio Obrazac pristanka u kome odbija učešće deteta). Pošto je odlučeno da se od roditelja traži pasivan Pristanak, ukoliko istraživači ne dobiju Obrazac natrag u datom roku, smatra se da se roditelj ne protivi učešću svog deteta u istraživanju. Potom u školama, posle dogovora sa školom o danu za prikupljanje podataka, treba učiniti sledeće:

- **1. korak:** obavestiti učenike o istraživanju i podeliti im Obaveštenje za roditelje i Obrazac za pristanak deteta (za učešće u istraživanju); ovo treba da urade ili škola ili istraživači.
- **2. korak** (1-3 dana pre dogovorenog vremena): prikupljanje Obrazaca za pristanak → utvrđivanje broja odbijanja učešća → podela upitnika učenicima koji imaju pristanak roditelja (aktivan ili pasivan)⁹ → prikupljanje podataka → podela učenicima koverte s Upitnikom za roditelje (koji mora da ima istu šifru kao i Upitnik za decu), uz odgovarajuće Pismo obaveštenja i njihov aktivan Obrazac pristanka na učešće.
- **3. korak** (sledećeg dana): prikupljanje upitnika za roditelje. To će se učiniti na dva načina:
 - istraživači će (ukoliko je moguće, isti istraživači koji su prikupljali podatke u svakom razredu) ponovo doći u školu sledećeg dana kako bi od učenika sakupili koverte sa Upitnicima za roditelje (potrebno je dogovoriti još jedan dolazak ukoliko neka deca – ili roditelji – zaborave da donesu ICAST-P upitnike; u svakom pojedinačnom slučaju može se dogovoriti i drugačiji način primanja Upitnika za roditelje).
 - istraživači će sakupiti Upitnike za roditelje iz njihovih domaćinstava, ukoliko od njih dobiju poziv.

Sl. 6. Koraci u prikupljanju podataka u učionicama

Sva uputstva koja istraživači treba da slede tokom prikupljanja podataka u školama detaljno su opisana u Poglavlju B.1 „Smernica za istraživače”.

D.1.2. Strukturisani intervjui

U ovom odeljku opisuju se koraci u prikupljanju podataka putem strukturisanih intervjua od dece koja ne pohađaju školu i njihovih roditelja. Posle dobijanja podataka od škole (ili na drugi način) o njihovim kontaktima, Koordinator istraživača treba da stupi u kontakt s roditeljima i pozove ih da učestvuju u istraživanju (telefonom, ili slanjem **Pisma s obaveštenjem** o učešću njihove dece u istraživanju, kao i njihovom učešću).

Potrebno je slediti sledeće korake:

- **1. korak:** kontaktirati roditelje (telefonom ili poštom) i pozvati ih na učešće u istraživanju
- **2. korak:** dogovoriti sastanke za intervjue; pribeležiti svako odbijanje (kako bi se izračunala stopa odbijanja)
- **3. korak:** grupe od po dva istraživača posećuju svako domaćinstvo: jedan istraživač intervjuiše jednog od roditelja deteta dok drugi, istovremeno, intervjuiše dete. Pre

⁹ Ukoliko postoje odbijanja roditelja, svaki partner treba da razmotri ovaj problem sa školama i pokuša da nađe najbolje rešenje za svoju zemlju o tome šta će ova deca raditi u vreme kada njihovi drugovi popunjavaju upitnike; najbolje rešenje može da bude pokušaj da se ovim učenicima dâ da rade nešto drugo u učionici; ne preporučuje se da ova deca budu van učionice, kako bi se koliko je god moguće sprečila njihova stigmatizacija.

početka intervjua istraživači treba da dobiju od roditelja potpisani Obrazac za pristanak, i od deteta popunjen Obrazac za pristanak. Na kraju intervjua svaki istraživač daje ispitanicima odgovarajuću Zahvalnicu.

D.1.2.1. Priprema intervjua

Ukoliko su roditelji kontaktirani putem pošte, potrebno je obaviti i kontakt telefonom radi poziva roditelju/staratelju da njihovo dete učestvuje u istraživanju, utvrđivanja svakog odbijanja učešća i dogovora za sastanak. Ukoliko je kontakt s roditeljima obavljen samo putem telefona, u tom telefonskom razgovoru mora im se objasniti cilj istraživanja. Kao vodič može da posluži sledeći scenario (ISPCAN, 2006b, str. 6):

„Dobro veče! Ja sam _____ i zovem Vas u ime _____. [Da li ste dobili pismo koje smo Vam poslali]... Mi sprovodimo istraživanje o zdravlju i životnim iskustvima roditelja i dece i bilo bi nam veoma drago da obavimo intervju sa Vama i Vašim detetom koje sada ima __ godina, što bi potrajalo oko 30-45 minuta. Ovo je veoma važan problem i nadamo se da ćemo moći da pomognemo roditeljima i deci da žive bolje. Ukoliko se slažete da učestvujete, možemo da se dogovorimo za viđenje s Vama – posetilo bi Vas dvoje istraživača. A možete i Vi i Vaše dete da dođete kod nas _____ [mesto na kome je kancelarija, ili neko neutralno mesto, npr. škola, mesna zajednica] Da li biste želeli da učestvujete? ... Koje vreme bi Vama bilo zgodno? ... Da li bi _____ [datum i vreme] odgovaralo i Vama i detetu? ... Da li želite da nas posetite ili biste više voleli da se vidimo na _____ [neutralno mesto]. Istraživači koji bi Vas posetili zovu se: _____ i _____.

S obzirom na to da je intervju poverljiv i lične prirode, trebalo bi da imamo dve odvojene prostorije u kojima se može sedeti oko 45 minuta, gde niko neće moći da čuje ili prekida ono što Vi i Vaše dete govorite.“

Naglasite značaj potrebe dve odvojene prostorije:

„Da li ste sigurni da ćemo u tom danu, i za vreme za koje smo se dogovorili, imati na raspolaganju dve prostorije, jednu za Vas i jednu za Vaše dete, u kojima niko ne može da prekida intervju?“

Odbijanje učešća: Ukoliko izabrani roditelj odbija učešće, pokušajte, bez pritiska, da ispitajte razlog odbijanja ili pitajte da li bi želeo da se čujete u neko drugo vreme. Ako roditelj i dalje odbija, pitajte da li možda ima neke nedoumice oko intervjua koje biste vi mogli da otklonite.

Saveti za ohrabrivanje učešća (ISPCAN, 2006b, str. 7):

- Ukućanima se uvek obraćajte s poštovanjem, formalno a ne familijarno.
- Naglasite da će dobijeni podaci pomoći da bolje razumemo veoma važno područje života u zajednici, naime, porodične odnose.
- Naglasite da je intervju potpuno poverljiv i privatan.

- Naglasite da intervju izvode potpuno obučeni istraživači.

Privatnost: Roditelj/staratelj treba da pripremi domaćinstvo tako da ima dve odvojene prostorije za istraživače. Zbog toga:

- Pismo s obaveštenjem koje će biti poslato roditeljima/starateljima dece – ili telefonski razgovor s njima – naglašava potrebu da postoje dve izdvojene prostorije u domu roditelja za intervju koji će se obaviti s detetom i roditeljem, bez icipijeg prekidanja i bez prisustva ijedne druge osobe.
- Osoba koja će pozvati roditelje kako bi dogovorila mesto i vreme intervjuja mora ponovo da naglasi zahtev privatnosti i značaj postojanja odvojenih soba:

„Da li ste sigurni da ćemo u tom danu, i za vreme za koje smo se dogovorili, imati na raspolaganju dve prostorije, jednu za Vas i jednu za Vaše dete, u kojima niko ne može da prekida intervju? Ovo naglašavam jer istraživači imaju obavezu, zbog valjanosti rezultata našeg istraživanja, da prekinu intervju ukoliko su tokom intervjuja prisutne i druge osobe.“

Ukoliko postoje sumnje roditelja, ili se u domu ne mogu organizovati dve odvojene prostorije, pokušajte da sastanak zakažete u neko drugo, pogodnije vreme, ili se dogovorite da ga obavite na drugom mestu [što znači da osoba koja zove roditelje treba da poznaje program rada istraživača koji treba da posete ovo domaćinstvo.]

„Smernice za istraživače“ uključuju „**Korisne savete za istraživače tokom intervjuja**“ (Poglavlje B.2.1), „**Vodič za intervju s roditeljima**“ za istraživače (Poglavlje B.2.2) i „**Vodič za intervju s decom**“ (Poglavlje B.2.3).

POGLAVLJE E. POSLE PRIKUPLJANJA PODATAKA

E.1. Provera kvaliteta podataka

Posle zadavanja Upitnika (bilo da je reč o intervjuu ili se upitnik samostalno popunjava) istraživači treba da provere sledeće:

- da svaki Upitnik ima jedinstvenu šifru (Redni broj)
- pregledaju svaki popunjeni Upitnik koji su prikupili i provere **potpunost** podataka (nedostajući podaci, nejasni odgovori i nedoslednosti)

Istraživači treba da provere kvalitet i potpunost svih popunjenih upitnika, svakoga dana rada. Ukoliko uoče nedostajuće podatke, potrebna razjašnjenja ili druge probleme, prijaviće ih Lokalnom koordinatorskom centru tokom dnevnih supervizijskih sastanaka, kako bi se donele odluke o mogućim izmenama u postupku zadavanja upitnika/obavljanja strukturisanih intervjuja, a naročito u uputstvima/objašnjenjima datim istraživačima kako bi se ovaj nedostatak podataka izbegao u sledećem prikupljanju. Ipak, treba naglasiti da **ceo konzorcijum mora da se saglasi** o dodatnim objašnjenjima/uputstvima, kako bi se oni primenili jednoobrazno, u svim zemljama.

Istraživači treba da unose sva svoja zapažanja u Obrazac za izveštavanje (bilo posle popunjavanja upitnika u učionici, bilo posle intervjuja), koje će davati svom Lokalnom koordinatorskom centru, koji će takođe proveriti Upitnike.

E.2. Sigurnost podataka

Istraživači treba da dostave Lokalnom koordinatorskom centru: a) popunjene (**i svaki nepopunjen**) upitnike, i b) popunjene Obrasce za izveštavanje za upitnike koji su njihova odgovornost. I istraživači i Lokalni koordinatorski centar treba da vode računa o sigurnom čuvanju popunjenih upitnika, dok su na terenu, kao i tokom njihovog prenošenja.

E.3. Unošenje i kodiranje podataka

Unošenje podataka u svakoj zemlji obaviće se korišćenjem zajedničkog SPSS obrasca (jedan za ICAST-CH i jedan za ICAST-P). SPSS obrasce prate i šifarnici (vidi sl. 5), uključujući objašnjenja o tome kako kodirati podatke.

q_18_pr		
588		Value
589	Standard Attributes	Shouted, yelled, or screamed at you very loud and aggressively? (prevalence)
590	Label	Nominal
591	Measurement	never
592	Valid Values	yes ("always" or "usually" or "few times" or "not in the past year but it was happened before")
593		missing value
594	Missing Values	I don't want to answer
595		
596		
597		
598		
q_18_in		
599		Value
600	Standard Attributes	Shouted, yelled, or screamed at you very loud and aggressively? (incidence)
601	Label	Ordinal
602	Measurement	1-2 times
603	Valid Values	3-5 times
604		6-10 times
605		more than 10 times
606	Missing Values	NA: "never", "past year", "don't want to answer"
607		missing value
608		
609		
610		
q_18_a_1		
611		Value
612	Standard Attributes	Shouted, yelled, or screamed at you very loud and aggressively? _If this happened, was it by...adult_male
613	Label	Nominal
614	Measurement	no
615	Valid Values	yes
616	Missing Values	not applicable ("0" or "999" in q_18_pr)
617		missing value

Sl. 5. Šifarnik u Excel-u

Skupovi podataka iz svih zemalja moraju biti jednoobrazni, a Koordinator mora biti obavješten o bilo kojoj novoj varijabli dodatoj u Upitnik (koja se mora odvojeno kodirati) i o svakoj modifikaciji u vrednostima bilo koje varijable zajedničkih ICAS_T instrumenata. Konkretno, svaki partner mora da izveštava koordinatora o:

- svakoj modifikaciji (ukoliko ih bude) učinjenoj u upitnicima
- stvaranju koda za svaku novu vrednost (ukoliko je bude) po modifikovanoj varijabli

Kvalitet kodiranih podataka proveravaće a) partner koji je obavio kodiranje, proverom slučajnog uzorka podataka na ispravnost kodiranja, i b) partner i Koordinator, proverom podataka i proverom neuobičajenih vrednosti. Još jedna mogućnost za proveru kvaliteta kodiranja jeste da postoje dve osobe koje će sprovesti kodiranje svih podataka i uporediti međusobno ta dva kodiranja, kako bi uočile moguće razlike.

POGLAVLJE F. ETIČKA I BEZBEDNOSNA PITANJA

F.1. Etička pitanja

Tema istraživanja, zlostavljanje i zanemarivanje dece, osetljiva je i u obzir treba uzeti posebna etička pitanja. Bezbednost i dobrobit učesnika u istraživanju od vrhunске su važnosti.

„Zakoni o obaveznom prijavljivanju u nekim zemljama zahtevaju da se socijalnim ili službama za zaštitu zakona moraju prijaviti sumnje na moguće zlostavljanje i zanemarivanje dece. Međutim, ove prijave mogu da dovedu do krivičnog gonjenja roditelja deteta, ili izmeštanja deteta iz porodice. **Pažljivo se moraju razmotriti podaci koji se dobiju od ispitanikâ i pristanak na učešće u istraživanju.** Kada se u istraživanje uključuju deca i od njih se očekuje da daju određene podatke koji mogu da budu rizični za druge osobe, potrebno je pažljivo razmotriti da li su deca uopšte u stanju da razumeju šta znači Pristanak posle informisanja o istraživanju. Važno je napomenuti da je izvedeno mnoštvo istraživanja, u skladu s etičkim normama, koja su postavljala deci pitanja o izloženosti nasilju u porodici ili školi. Ovakva istraživanja obično su podrazumevala anonimno popunjavanje upitnika.” (ISPCAN, 2006a, str. 2).

ICAS_T-CH „možda neće moći bezbedno da se koristi, i uz poštovanje etičkih normi, u zemljama u kojima propisi ili zakoni mogu da ugroze poverljivost ili ograniče poštovanje autonomije deteta koje daje podatak.” (ISPCAN, 2006a, str. 2-3). Namera ISPCAN-a je da

obezbedi standardni instrument koji istraživači mogu bezbedno i etički korektno da koriste ispitujući iskustva dece (ISPCAN, 2006a).

„Pošto postoje razlike među zemljama u smislu postojanja zakona koji obavezuju na izveštavanje o zlostavljanju dece, pa čak i u pogledu službi koje u takvim slučajevima intervenišu”, ICAST instrumenti moraju se koristiti pod takvim uslovima da se „moraju obezbediti autonomija deteta i poverljivost podataka koje ono daje” (ISPCAN, 2006a, str. 3). Svi Nacionalni naučni koordinatori projekta BECAN obavezali su se da će istraživanja sprovesti strogo se pridržavajući Etičkih principa za istraživanja u kojima učestvuju ljudi, u pogledu regrutovanja, učešća, pristanka i obezbeđenja zaštite deteta u sklopu pravnog, socijalnog i zdravstvenog sistema u kome se istraživanje sprovodi. Iako je **svaki pojedini istraživač takođe odgovoran za sprovođenje istraživanja u skladu s etičkim normama, Naučni koordinator i Lokalni koordinator(i)** u svakoj zemlji takođe su odgovorni za poštovanje etičkih standarda u svojim istraživačkim timovima.

Radi projekta BECAN osnovani su **Centralno nezavisno savetodavno telo (CNST)** i devet **Nacionalnih savetodavnih tela (NST)** za etička pitanja, za svaku zemlju učesnicu. Svako NST čini predstavnik partnerske ustanove koji je odgovoran za projekat, i dva nezavisna stručnjaka za pitanja ZZD. Svako NST je odgovorno, između ostalog, za ocenu projekta i postupaka pre odvijanja istraživanja, praćenje etičkih pitanja tokom čitavog trajanja sprovođenja projekta i davanje saveta za korektivne intervencije, ukoliko su potrebne. CNST za etička pitanja odgovorno je, između ostalog, za ukupnu superviziju ciljeva projekta i njegovu primenu u pogledu etičkih pitanja. CNST ima pet članova: **Prof. Kevin Braun** (profesor sudske i porodične psihologije i šef Kolaborativnog centra SZO za negu i zaštitu dece), **Donata Bjanki** (Institut *Innocenti*), **Džon Fluk** (direktor Istraživačkog centra za zaštitu dece, *American Humane Association*, Kolorado), **Pol Darning** (profesor pedagogije na pariskom Univerzitetu Nanter i direktor Nacionalne opservatorije za ugroženu decu), i **prof. Hans Gritens** (univerzitet u Groningenu, Holandija). Metodologija BECAN istraživanja podneta je na etičku ocenu Nacionalnim savetodavnim telima za etička pitanja osnovanim u svakoj zemlji učesnicima, kao i Centralnom nezavisnom savetodavnom telu za etička pitanja.

Osim svih navedenih mera, svaki partner treba da podnese istraživački protokol na etičku procenu odgovarajućem Etičkom komitetu organizacija učesnica (ukoliko postoji) i/ili ekvivalentnom Etičkom komitetu svoje zemlje. Konačno, svaka partnerska organizacija dužna je da sledi nacionalne propise u pogledu dobijanja dozvole za obavljanje istraživanja u školama (npr. molbom Ministarstvu prosvete).

„Zbog složenih i visokih zahteva koje postavljaju etički principi neškodljivosti (‘ne naškoditi’), dobrobiti i autonomije u pogledu slobodne volje učesnikâ, istraživači treba da budu dobro pripremljeni za bavljenje etičkim pitanjima” (ISPCAN, 2006a, str. 3). **Svi istraživači treba da imaju osnovnu obuku iz istraživačke etike**, kao i da učestvuju u Radionicama za obuku istraživača u projektu BECAN koji će se organizovati i izvesti u svakoj zemlji.

U sledećim odeljcima (F.1.-7 i F.2.1-3) opisana su etička pitanja koja treba imati u vidu, kao i mere koje u svakoj zemlji treba preduzeti radi sprovođenja istraživanja u skladu s etičkim normama, i mere zaštite istraživača i učesnika, na osnovu Etičkog kodeksa Američkog udruženja psihologa (2002) i amandmana na ovaj kodeks iz 2010. godine.¹⁰

Preporučljivo je da svaki partner prilagodi odgovarajuća poglavlja svojih „Smernica za istraživače” u skladu sa svojim Nacionalnim etičkim kodeksima; iako istraživači koji će učestvovati u projektu treba da imaju makar osnovnu obuku iz istraživačke etike, preporučuje se da se sastavi poseban deo Radionice za obuku posvećen ovim temama.

F.1.1. Privatnost i poverljivost

Preduzete su mere da se obezbede privatnost intervjuja i samostalnog popunjavanja upitnika, kao i poverljivost podataka i informacija dobijenih od učesnika tokom i posle prikupljanja podataka (npr. anonimni upitnici, zabrana da učenici međusobno razgovaraju ili gledaju jedni drugima odgovore, prikupljanje svih upitnika iz jedne učionice u velike koverte/kutije, intervjui nasamo – bez prisustva trećih lica). Za svaki od dva načina prikupljanja podataka više podataka može se naći u Poglavlju D.1 „Smernica za istraživače”.

Kako se ne bi kršila prava učesnika, od suštinske je važnosti da se učesnici obaveste o **ograničenjima u poverljivosti** koja su sastavni deo našeg projekta (naročito kada se podaci

¹⁰ Onlajn pristup na: <http://www.apa.org/ethics/code/index.aspx>. 30 juli 2010.

prikupljaju putem intervjua); iako je ovaj podatak uključen u Pismo s obaveštenjem roditeljima, veoma je važno da istraživač, pre prikupljanja podataka, lično kaže ispitanicima da se obaveza poverljivosti sme prekršiti u slučaju u kome je „nečiji život u opasnosti ili ukoliko ispitanik sam traži da razgovara s nekom drugom osobom o problemu koji ga muči ”.

F.1.2. Delimična obmana

U okviru BECAN istraživanja odlučeno je da se usvoji delimična obmana učesnika u pogledu teme istraživanja, jer se smatralo da je i opravdana i nužna; konkretnije, delimično skrivanje stvarnog cilja istraživanja od ispitanika odabrano je kako bi se izbeglo da a) učesnici (roditelji i deca) zauzmu odbrambeni stav, koji bi za rezultat mogao da ima neiskrene (nevaljane) odgovore; i b) počinioci zlostavljanja i zanemarivanja deteta budu odbojni prema učešću (ili zabrane učešće svojoj deci) u istraživanju koje bi bilo opisano kao istraživanje o zlostavljanju i zanemarivanju dece.

Ova delimična obmana, ipak, čini još važnijom obavezu istraživača:

- da naročito naglase pravo učesnika da odbiju učešće ili se povuku iz istraživanja (vidi poglavlja F.1.3 i F.1.4)
- da jasno stave do znanja svim učesnicima kako istraživač, pod određenim okolnostima, može da prekrši pravilo poverljivosti koje im je obećao (važno je obučiti istraživače da to učine tako da ne uplaše ispitanike koji bi onda odbili da učestvuju u istraživanju).

Delimična obmana takođe povećava važnost debriefinga učesnika, kao i mera bezbednosti koje moraju postojati u svakoj zemlji kako bi se sprečila svaka (kratkotrajna ili dugotrajna) uznemirenost ili druge nepovoljne posledice za ispitanike koje bi učešće u istraživanju moglo da izazove (vidi i Poglavlje F.1.5).

F.1.3. Pravo na odbijanje učešća i na povlačenje iz istraživanja

Istraživači ne smeju da zaborave da obaveste učesnike – na početku intervjua i/ili zadavanja upitnika – da imaju pravo da odbiju učešće u istraživanju, da odbiju da odgovore na bilo koje pitanje na koje ne žele da odgovore i pravo da prekinu intervju/popunjavanje upitnika u bilo kom trenutku, i bez potrebe da za to daju razlog. Učesnici takođe treba da budu obavesteni da imaju pravo da „odbiju učešće bez ikakvih posledica. Ukoliko neko odbije da učestvuje ne sme da snosi nikakve loše posledice.” (ISPCAN, 2006a, str. 6)

Međutim, kada učesnik prekine učešće ili odbije da učestvuje, istraživači treba da pokušaju da saznaju razloge, ukoliko je to moguće, jer: a) uzrok povlačenja može da bude neki činilac/prepreka koji se može (ili mora) rešiti ili na licu mesta ili kasnije (npr. osećaj stida, strah od osvete zlostavljača, emocionalna uznemirenost prouzrokovana postavljenim pitanjem, itd.) i b) dobijanje ovog podatka veoma je korisno u budućim sličnim istraživanjima. Ipak, veoma je važno da istraživači budu obučeni kako bi ove postupke mogli da izvedu bez pritiska na učesnika koji želi da se povuče.

F.1.4. Pristanak posle dobijenih informacija

Ovo je naročito važno etičko pitanje jer su a) subjekti istraživanja deca, tako da se od nekog drugog (roditelja ili staratelja) mora dobiti pristanak na učešće posle dobijenih informacija, i b) u većini zemalja, ukoliko neko zna ili sumnja da je dete žrtva zlostavljanja/zanemarivanja ova osoba mora svoju sumnju ili mišljenje da prijavi nadležnim vlastima. Prijavljivanje zlostavljanja deteta može za rezultat da ima krivično gonjenje roditelja deteta (ili treće osobe) i/ili da odstrani dete iz porodice. Zbog toga se na etički princip **pristanak posle dobijenih informacija** mora obratiti posebna pažnja.

Kako bi se pristanak roditelja smatrao „pristankom posle dobijenih informacija”, potrebno je roditeljima obezbediti makar sledeće informacije (preko Pisma o obaveštenju i Obrasca za pristanak, ali i u razgovoru s njima):

- 1) cilj istraživanja (s minimumom obmane koja se smatra opravdanom), očekivanim trajanjem i opisom postupaka
- 2) anonimnost pruženih podataka (bilo u samostalno popunjenom upitniku bilo u intervjuu)
- 3) njihovo pravo da odbiju učešće i da se povuku iz istraživanja
 - a. u bilo kom trenutku
 - b. bez ikakvih posledica

- 4) sva ograničenja poverljivosti
- 5) s kim da stupe u kontakt ako imaju pitanja o istraživanju, uz mogućnost da učesnici postavljaju pitanja i dobiju odgovore.

F.1.5. Debriefing

Debriefing je utoliko važniji što se u objašnjenju cilja istraživanja koristi delimična obmana. Na kraju prikupljanja podataka istraživači treba da omoguće učesnicima da dobiju svaku informaciju o istraživanju koja im je potrebna i treba da preduzmu razumne korake u ispravljanju zabuda koje učesnici mogu imati. Istraživačka organizacija takođe ima obavezu da ispravi svako nepovoljno dejstvo koje bi učešće u istraživanju moglo da nanese učesnicima.

Štaviše, „iako je retka uznemirenost deteta u vezi s pitanjima u ovakvoj vrsti istraživanja” – prema iskustvima ISPCAN – „instrument ipak postavlja pitanja o doživljajima koji su mogli biti uznemirujući ili bolni za dete. Dete može da poželi da razgovara ili dobije pomoć u vezi s nekim doživljajem koji se pojavljuje u pitanjima u instrumentu. Istraživači moraju biti spremni da ponude opšti debriefing ili savet svim subjekima o tome kako mogu da dobiju pomoć ili da porazgovaraju s nekim o pitanjima postavljenim u upitniku” (ISPCAN, 2006a, str. 6). Sve što je rečeno važi i za odrasle učesnike. Zbog toga Zahvalnica ima standardnu tvrdnju: upitnik može da obuhvata teme koje su uznemirujuće i svaki učesnik koji ima pitanja može da stupi u kontakt sa predloženim organizacijama/službama zajednice ukoliko želi da sa nekim razgovara i potraži pomoć (ova organizacija može da bude ista ona koja je organizator istraživanja, ili neka druga – zavisno od usluga koje pruža partnerska organizacija i od geografskog opsega njenog delovanja). Osim toga, svaki istraživač imaće pri sebi detaljan spisak svih dostupnih lokalnih službi u slučaju potrebe da im se ispitanik obrati.

U svakom slučaju, učesnici uvek treba da imaju podatke za kontakt s organizacijom koja sprovodi istraživanje.

F.1.6. Čuvanje i pristup podacima

Iako će popunjeni upitnici biti sasvim anonimni, svaki Nacionalni naučni koordinator će biti odgovoran za čuvanje sirovih podataka (i popunjenih upitnika i baze podataka s kodiranim podacima) na sigurnom mestu, i pristup ograničen samo na ovlašćeno osoblje, kako bi se očuvala poverljivost podataka. Takođe se mora obezbediti da se upitnici i kodirani podaci ne mogu povezati s identitetom ispitanikâ i da samo jedna osoba, ili još njih nekoliko, ima pristup šifrniku (u koji se, iz praktičnih razloga, moraju uključiti neki lični podaci).

Istraživači će veoma pažljivo i redovno prenositi popunjene instrumente iz škola ili domaćinstava i sa terena u kancelariju za unos podataka, Lokalnim koordinatorima (vidi i opis u Poglavlju A.3 „Smernica za istraživače”); Lokalni koordinator će biti odgovoran za prikupljanje svih popunjenih (i nepopunjenih) upitnika na kraju svakog „dana u kome se prikupljaju podaci” i za njihovo bezbedno prebacivanje u kancelariju Organizacije, gde će se bezbedno čuvati. Nacionalni naučni koordinator u svakoj zemlji je odgovoran za planiranje bezbednog prenosa i čuvanja popunjenih upitnika.

F.1.7. Opis studije u javnosti

Naročitu pažnju treba obratiti na način na koji se tema istraživanja opisuje školi i zajednici, kao i na individualnom nivou (npr. nastavnici/direktori škola, osoba koja otvori vrata domaćinstva ili se javi na telefon). Istraživanje treba opisati kao „istraživanje kome je cilj ispitivanje problema vezanih za zdravlje dece, kao i temâ koje se odnose na vaspitanje dece i odnos između dece i roditelja, i među decom.” Svaki put kada istraživači opisuju istraživanje (članovima zajednice i pripadnicima javnih ili privatnih ustanova zajednice) treba da imaju na umu pre svega **bezbednost učesnika**. Kada se postavljaju pitanja bezbednosti, istraživači mogu da posavetuju ispitanike (dete ili odraslog) da o istraživanju govore na isti način.

F.2. Bezbednosna pitanja

F.2.1. Supervizija i intervencija u krizi

Istraživači na terenu moraju biti organizovani u timove, uz pratnju Lokalnog koordinatora (Stariji istraživač). Tokom svakog odlaska na teren Lokalni koordinator mora biti dostupan za komunikaciju i dalja uputstva (npr. preko mobilnog telefona). U slučajevima kada je potrebno da Lokalni koordinator interveniše na licu mesta, potrebno je obezbediti prevoz.

Na kraju svakog dana u kome se prikupljaju podaci (npr. uveče) mora se održati „Supervizijski sastanak” istraživača pod supervizijom Lokalnog koordinatora; cilj ovog sastanka je dvojak, metodološke i etičke prirode, naime:

a) utvrđivanje i raspravljanje o svim teškoćama ili nepredviđenim administrativnim ili tehničkim problemima koje bi istraživači mogli imati tokom svakog dana u kome prikupljaju podatke i načinu da se oni izbegnu ili prevaziđu ubuduće; to će takođe omogućiti Lokalnom koordinatoru da dnevno prati napredovanje istraživanja (preporučuje se da Koordinator dnevno unosi broj i pol ispitanika koje je svaki par istraživača obradio, po razredu; tako će moći da utvrdi – i možda ispravi – svako eventualno pogrešno kodiranje ili diskrepance koje uoči u upitnicima)

b) izveštavanje i diskusija o svakoj sumnji ili otkrivenom slučaju zlostavljanja i/ili zanemarivanja deteta; za svaki slučaj potrebno je doneti odluku o daljim postupcima koje treba preduzeti (vidi i F. 1.8 i D.5, o reagovanju u slučajevima ZZD).

Intervencija u krizi: u slučajevima krize na terenu (u retkim slučajevima) potrebno je napraviti plan, npr:

- **emocionalna uznemirenost ispitanika tokom intervjua ili popunjavanja upitnika:** sposobnost izlazenja na kraj sa ovakvom situacijom zavisi od specijalnosti svakog istraživača i njegove/njene stručnosti u vezi s pitanjima ZZD, a svaki partner ima slobodu da osmisli strategiju koju smatra najdelotvornijom za svoju zemlju. Međutim, kao opšta strategija preporučuje se da jedan od istraživača (ukoliko su u učionici) izvede dete iz učionice i porazgovara sa njim/njom o tome šta ga je toliko uznemirilo; istraživač treba da ostane s detetom dok se ono smiri i, ukoliko je potrebno, potraži dodatnu pomoć (npr. Lokalnog koordinatora, ili kliničkog dečjeg psihologa, ukoliko je to moguće, ili psihologa škole). U slučaju intervjua, ispitivač treba da prekine s postavljanjem pitanja i sledi prethodno navedene korake; intervjua može ili ne mora da se nastavi, zavisno od toga šta dete želi.

U oba slučaja istraživači ne treba da ostave dete pre nego što se uvere da je ono dobro i umireno; osim toga, oni treba da obezbede da dete dobije podatke za kontakt sa istraživačkom organizacijom ukoliko želi da stupi u vezu s njom u budućnosti. Ukoliko dete otkrije da je zlostavljano, ili da je to bilo u prošlosti, treba postupati na način opisan u sledećem odeljku.

- **agresivno ponašanje roditelja ili neke druge osobe:** istraživači treba da znaju koje korake treba da preduzmu u neugodnom, ali takođe retkom slučaju, kada se sami nađu u opasnosti ili misle da je dete u velikoj opasnosti (npr. poziv policiji ili nekoj drugoj službi). Ovaj postupak treba da bude osmišljen u svakoj zemlji, zavisno od situacije, bilo na nacionalnom ili regionalnom nivou (vidi i F.3). U odgovarajućim delovima Priručnika opisane su opšte mere zaštite bezbednosti istraživača (npr. aktivni mobilni telefoni, sa isključenim zvonjenjem, tokom prikupljanja podataka; spisak korisnih telefona, činjenica da Lokalni koordinator uvek zna gde se istraživači nalaze). Ipak, kao opšta strategija preporučuje se da se u svakoj partnerskoj zemlji ova tema približi istraživačima a da oni pri tom ne budu zastrašeni, pošto se ne očekuje da će bilo ko od njih biti izložen ozbiljnoj opasnosti tokom prikupljanja podataka. Treba im ipak objasniti da ne odgovaraju agresivno bilo kome ko prema njima ispolji agresiju i da treba pravilno da procene da li su u opasnosti, kako bi se držali unapred određenih postupaka.

F.2.2. Reagovanje u slučajevima ZZD

Potrebno je razmotriti kako istraživač treba da reaguje ukoliko se, tokom prikupljanja podataka, otkrije slučaj (teškog) zlostavljanja ili zanemarivanja, kao i šta treba uraditi kada ispitanik, tokom uzimanja podataka ili posle, zatraži pomoć. Obaveza istraživača i istraživačkih organizacija da prijave sumnju ili utvrđeno ZZD na osnovu nacionalnog zakonodavstva razlikuje se u pojedinim zemljama. Opšte pravilo bilo bi da svaka partnerska organizacija,

Naučni koordinator BECAN projekta, Lokalni koordinator i svaki istraživač projekta BECAN treba strogo da se pridržavaju svog nacionalnog zakonodavstva, kao i principa svojih Etičkih kodeksa. Neki principi i mere – zajednički mnogim zemljama – koje treba slediti u svim zemljama, obuhvataju:

- Uz svaku Zahvalnicu za učešće stoji i pisano obaveštenje o lokalnim službama i/ili organizaciji koja sprovodi istraživanje; posebnu pažnju treba posvetiti tome da se u Zahvalnice ne uključi bilo kakva informacija koja bi dodatno ugrozila bezbednost moguće žrtve zlostavljanja.
- **Standardizovani odgovori** (vidi D.8 u „Smernicama za istraživače”) i **reakcije** (prema regionu) **istraživača na terenu** moraju se napraviti u svakoj zemlji, u slučaju da im dete pristupi i zatraži pomoć.
- Ukoliko je moguće, u paru istraživača treba da budu iskusniji i manje iskusan istraživač; iskusni kliničar koji bi bio na raspolaganju, mogao bi biti od koristi u slučaju potrebe.
- Na početku istraživanja (ili čak pre njega) treba uspostaviti dobar odnos sa nadležnim lokalnim službama i/ili službama podrške (npr. ličnim kontaktom Koordinatora istraživača ili Lokalnog koordinatora). Stručnjake treba obavestiti o istraživanju i zamoliti ih za pomoć kako bi u slučaju potrebe bila pri ruci „hitna služba” (makar i virtuelna). (Ovaj napor stvoriće i/ili pojačati sinergiju zadataka iz WP3 i WP4.)
- Ukoliko se pojavi izveštaj o ZZD, pre poziva lokalnih vlasti ili službi treba pokušati da se prethodno dobiju, nezvanično, početni podaci od odgovornih nastavnika u školi ili direktora škole. U većini slučajeva zaposleni u školama mogu da pruže važne podatke istraživačima, ali je potrebno voditi računa o tome da se ne prekrši princip poverljivosti.
- Treba biti izuzetno pažljiv u pitanjima poverljivosti, naročito u prethodno navedenom postupku: izbeći svaki publicitet među nenadležnim osobama u školi ili lokalnoj zajednici. Istraživače na terenu treba naglašeno upozoriti i obučiti u vezi sa čuvanjem poverljivosti mogućih izveštaja o ZZD i svake dobijene informacije od bilo kog neovlašćenog lica.
- Uloga osoblja u BECAN projektu treba da bude minimalna tokom obrade bilo kog izveštaja o ZZD, omogućavajući na taj način uključivanje nadležnih lokalnih službi i organizacija u slučaj.
- Kada je slučaj ZZD prvobitno otkriven istraživačima projekta BECAN, potrebno je biti kontinuirano zainteresovan (mada verovatno s udaljenosti) za razvoj i dalje odvijanje događaja (npr. kasniji kontakt sa odgovornim stručnjacima lokalnih službi i organizacija kako biste se raspitali o ishodu prijave – održavanje kontakta direktno s porodicom žrtve treba veoma pažljivo proceniti i verovatno izbegavati – naročito u onim zemljama u kojima Istraživačka organizacija nije specijalizovana za rad sa slučajevima zlostavljanje dece)
- Treba izbeći davanje bilo kakvih eksplicitnih ili prećutnih nerealnih obećanja detetu ili njegovoj porodici u vezi s kontinuitetom brige i podrške u slučajevima u kojima to nije moguće
- Poštovanje odgovarajućeg nacionalnog zakonodavstva o prijavljivanju i Nacionalnog etičkog kodeksa koji su obavezujući ili za istraživače i/ili stručnjake (npr. psiholozi, psihijatri, socijalni radnici); temeljna obuka istraživača da čine isto tako, ali ne treba zaboraviti da je osoba koja supervizira istraživače jednako odgovorna za njihovo etičko ponašanje u svim aspektima istraživanja.
 - ukoliko to nije definisano zakonom, obratite posebnu pažnju kako biste obezbedili da se jasno odredi čiji je zadatak da odluči da li treba podneti prijavu o ZZD, čiji zadatak je da prijavu podnese, kao i kojoj službi i kakvim postupkom.
- Prijemčivost za prijavljivanje ZZD treba prilagoditi u skladu sa a) nacionalnim zakonodavstvom o prijavljivanju ZZD, dostupnošću odgovarajućih lokalnih izvora i c) sposobnostima i resursima partnera da se bavi pojedinačnim slučajevima ZZD.
- Istraživači moraju da popune označene delove Obrazaca za izveštavanje u vezi sa slučajevima ZZD (bilo da je slučaj otkriven ili postoji sumnja)

- proverite stope prijavljivanja ZSD kod istraživača na terenu (proverite istraživače čija stopa prijavljivanja veoma odstupa drugih kako biste stekli predstavu o njihovom „pragu” izveštavanja o slučaju ZSD).

Kako reagovati u slučaju otkrivanja ZSD: Detaljne smernice za korake koje treba da preduzmu istraživači i Lokalni koordinator u slučaju otkrivanja slučaja ZSD nalaze se u Opštem protokolu za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja. Istraživači i Lokalni koordinatori će dobiti po primerak Protokola odnosno Priručnika za njegovu primenu i tokom obuke biće razjašnjena najvažnija pitanja koja se tiču obaveze prijavljivanja slučajeva ZSD.

Da li postoji potreba da se nadležnim organima prijavi sumnja na zlostavljanje? Ova obaveza u Srbiji postoji i precizirana je Opštim protokolom za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja.

F.2.3. Bezbednost učesnika i istraživača

U istraživanjima koja se bave osetljivim pitanjima, poput zlostavljanja, bezbednost učesnika (ali i istraživačkog tima) od ključne je važnosti.

Treba da preduzmete sve moguće mere opreza (bezbednosni plan) i uložite veliki napor kako bi vaš istraživački tim bio što bolje pripremljen da ispitanike (ili sebe) ne izloži bilo kakvoj opasnosti, ali i da bi mogao na odgovarajući način da reaguje na svaku opasnost s kojom se može suočiti tokom istraživanja; ipak, istovremeno, treba da budete izuzetno oprezni kako ne biste preplašili istraživače navodeći ih da veruju kako će sigurno biti izloženi (velikoj) opasnosti.

Neke **opšte mere** koje će sve zemlje usvojiti ili ih osmisliti:

U svakoj zemlji mora se napraviti temeljan plan bezbednosti (po mogućnosti, prema geografskoj oblasti) pre početka istraživanja, s ciljem predviđanja svake moguće opasnosti i/ili krize, kako bi istraživači bili spremni – i osposobljeni – da s njima izađu na kraj, ukoliko se pojave. Osim obuke istraživačkog tima o tome kako da slede bezbednosni plan, biće napravljene i **dve kartice** (za svaki geografski region u kome se istražuje) i date istraživačima, koji će ih uvek nositi sa sobom dok su u tom regionu.

- Na prvoj kartici stajaće „korisni brojevi telefona” koje treba koristiti u hitnim slučajevima (npr. policija, hitna pomoć, Lokalni koordinator, klinički psiholog, kolege istraživači)
- Na drugoj kartici biće „izvori pomoći” na koje istraživači mogu da upute zlostavljane osobe da potraže pomoć (naime, lokalne službe koje mogu da pruže pomoć i deci žrtvama zlostavljanja i/ili zanemarivanja i odraslima, žrtvama partnerovog nasilja ili žrtvama drugih vrsta porodičnog nasilja; podsećamo da Lokalni koordinator treba da kontaktira sa stručnjacima iz ovih organizacija na početku istraživanja – ili i pre).

Ne samo iz praktičnih, metodoloških i etičkih razloga, nego i iz razloga bezbednosti, **istraživači uvek moraju da idu u parovima na mesta na kojima prikupljaju podatke;** takođe im treba naglasiti da imaju uključene mobilne telefone (bez zvonjave) ako moraju da ih upotrebe; i poslednje, ali ne i najmanje važno, veoma je bitno da Lokalni koordinator **uvek zna gde se istraživači nalaze** (više o tome u A.3 i D.9 „Smernica za istraživače”).

Supervizijski sastanci, koje treba održavati dnevno, mogu se takođe smatrati merom koja treba da poboljša bezbednost i ispitanika i istraživača, na kojima će se razgovarati o svakoj sumnji ili utvrđenom slučaju zlostavljanja i/ili utvrđenom riziku, i doneti odluke o daljim postupcima.

F.3. Šta ako...

Šta ako:	
je istraživaču neugodno da postavlja ovakva pitanja/odgovara na njih?	Istraživač/intervjuer kome je neugodno da razgovara o temama kao što je zlostavljanje imaće velike teškoće u načinu na koji će oblikovati pitanja tokom intervjua, kao i kada bude pokušavao da objasni pitanja deci u razredu, što može da utiče na iskripljavanje odgovora dece; ovakva osoba takođe može da ima neprikladno ponašanje kada mu/joj ispitanik pride

	kako bi poverio zlostavljanje i zatražio pomoć. Istraživači moraju biti upoznati s temom i da ih nije lako šokirati. U suprotnom, biće potrebna dalja obuka i više od dva glumljena intervjua i popunjavanja upitnika s decom i roditeljima za ove istraživače. Istraživač takođe mora da bude pošten i da posle ovih postupaka izvesti Lokalnog koordinatora da li je spreman da učestvuje u istraživanju. Ovim istraživačima takođe je potrebna pažljiva supervizija tokom pripreme faze i glumljenja i, ukoliko se oni i dalje ne osećaju prijatno, treba da budu zamenjeni drugim osobama.
istraživač nema dovoljno (ili ni malo) iskustva s temama ZZD?	Istraživač mora da učestvuje u dodatnoj obuci o problemima ZZD
ne sledi propisane korake ili preuzima „inicijative“?	U ovakvim slučajevima istraživač mora biti isključen iz daljeg rada i, ukoliko je moguće, zamenjen

Za istraživače su obezbeđena i specifična uputstva da bi znali kako da reaguju ukoliko se suoče sa bilo kojom od niže navedenih situacija (D.10 Smernica za istraživače):

Šta ako dete:

- odbija da popuni upitnik (obeleži „Ne” u Obrascu za pristanak deteta na istraživanje)?
- traži da popuni upitnik u učionici ali se roditelj NIJE složio?
- otkrije iskustvo ZZ u svom anonimnom upitniku, ili lično?
- otkrije teško zlostavljanje, ali od istraživača traži da to nikome ne kaže?

Šta ako nastavnik:

- insistira na tome da bude prisutan u učionici tokom popunjavanja upitnika?
- traži od istraživača da mu daju upitnik da ga pročita ili zadrži?
- ispolji negativan stav prema temi istraživanja ili prema istraživačima?
- žali se da nije obavešten o istraživanju?
- otkrije slučaj (sumnje na) ZZ u kući ili školi?
- otkrije slučaj ZZ ali želi da u tome ostane anoniman?

Šta ako roditelj:

- pozove istraživača kako bi se žalio na sadržaj nekih pitanja?

Reference

1. American Psychological Association. (2002). Ethical Principles of Psychologists and Code of Conduct. Washington, DC: American Psychological Association
2. International Society for the Prevention of Child Abuse and Neglect. (2006a). ICAST-C - The ISPCAN Child Abuse Screening Tool-Child Version: Manual and Proposed Guidelines for Pilot Administration.
3. International Society for the Prevention of Child Abuse and Neglect. (2006b). ICAST Parent Interview: Procedures Manual and Field Test Guide for Investigators & Project Managers.

BALKANSKA EPIDEMIOLOŠKA STUDIJA O ZLOSTAVLJANJU I ZANEMARIVANJU DEGE (BEGAN)

FP7 DG-RESEARCH [Ugovor br.: HEALTH-F2-2009-223478]

SMERNICE ZA ISTRAŽIVAČE

POGLAVLJE A. KVALIFIKACIJE ISTRAŽIVAČA I PRIPREMA

A.1. Kvalifikacije istraživača

Istraživači su duša i srce studije, a naročito kada se ona bavi osetljivim pitanjima, kao što je zlostavljanje dece, ili stvarima koje se smatraju „porodičnim”, poput odnosa u porodici. Deca, kao i odrasli, mogu da se osećaju neprijatno u istraživanju ili zato što se otvaraju i govore istraživačima o svojim ličnim iskustvima. Takođe, može da im bude neprijatno kada o nekoj određenoj temi razgovaraju sa osobom koja je suprotnog pola.

Molimo Vas da napravite ličnu procenu, kako biste ocenili koliko možete da budete dobri kao istraživač: dobar istraživač u BECAN studiji **mora** da (ISPCAN, 2006a, str.4-5):

- 1) **veruje u značaj** studije
- 2) **se ne oseća neprijatno** u vezi s temom istraživanja i **ga nije lako šokirati**
- 3) **poznaje lokalne običaje** ispitanikâ koji će učestvovati u istraživanju
- 4) **lako razvija odnos** s različitim vrstama ljudi (različiti obrazovni nivo, društveno-ekonomski položaj, ličnost)
- 5) **temeljno poznaje** istraživačke instrumente i postupke tokom istraživanja
- 6) bude **pedantan u poštovanju**, korak-po-korak, **SVIH utvrđenih postupaka** istraživanja (zadavanje upitnika, predstavljanje standardnih, ranije definisanih objašnjenja, davanje prethodno definisanih odgovora na pitanja, beleženje odgovora, pružanje pomoći ispitanicima koji mu/joj se obrate, itd.)
- 7) **ostane neutralan i ne procenjuje**; ne treba da deluje kao „savetnik” učesnika studije (naročito tokom intervjua, ali i prilikom samostalnog popunjavanja upitnika)
- 8) bude **pouzdan**; sposoban i/ili spreman da
 - a. sledi postupak tačno onako kako mu je rečeno
 - b. obezbedi pouzdane i precizne izveštaje o postupcima
 - c. poštuje strogu poverljivost
- 9) bude **dobro obavešten** o zakonodavstvu, svojim obavezama u pogledu prijavljivanja slučaja zlostavljanja i o dostupnim izvorima pomoći kako bi mogao da a) dobije valjanu informaciju i/ili obećanje, b) dodatno ne ugrozi bezbednost žrtve tražeći od nje pomoć
- 10) bude **pažljiv** kako ne bi ugrozio ni svoju ni bezbednost ispitanika.

A.2. Zbližavanje sa instrumentima

Svi istraživači moraju se zbliziti s postupkom koji treba da slede u sprovođenju studije, kao i sa instrumentima; u slučaju intervjua morate biti upoznati sa instrumentima kako biste lako, brzo i prirodno mogli da čitate pitanja i beležite odgovore.

Posle obuke, a pre studije, potrebno je da izvršite svoje **obaveze**, među kojima su izvođenje probnog prikupljanja podataka uz primenu oba metoda, naime, samostalnim popunjavanjem i intervjuom sa stvarnom decom i roditeljima kako biste se bolje upoznali s instrumentima i postupcima koje treba da sledite. Konkretnije rečeno, potrebno je da zadata ICAST-CH i ICAST-P upitnik deci i roditeljima na a) samostalno popunjavanje (bar dvoje dece i dvoje roditelja) i b) putem strukturisanog intervjua (bar dvoje dece i dvoje roditelja). Pošto ste proverili kvalitet popunjavanja, treba da popunite odgovarajuće Obrascе za izveštaj (Dodaci 2a i 2b) i učestvujete u konsultativnom sastanku sa svojim trenerom, na kome ćete izvestiti o teškoćama koje ste imali tokom prikupljanja podataka i razgovarati o njima.

Takođe treba imati na umu da tokom studije **svi istraživači** moraju da **DELUJU KAO JEDAN** u sledećem:

- kako predstavljaju studiju ispitanicima (i javnosti)
- kako izlažu uputstva i izvode intervjua
- kako odgovaraju na nedoumice ispitanika
- kako izveštavaju o odvijanju i napredovanju studije na dnevnim sastancima
- kako čuvaju poverljivost
- kako se bave kritičnim pitanjima, poput otkrivanja slučajeva ZZD
- kako se brinu o sopstvenoj i bezbednosti ispitanikâ.

A.3. Opis „tipičnog istraživačkog dana” korak-po-korak

„Tipičan istraživački dan” traje mnogo duže od običnog dana; to znači da svaki istraživač ima obaveze koje treba da ispuni i pre i posle prikupljanja podataka, koje se ne mogu obaviti u jednom danu. Sledeći odeljak predstavlja pokušaj da se, korak-po-korak, opišu sve vaše obaveze, prema hronološkom

redu, u prikupljanju podataka od učenika i njihovih roditelja putem upitnika koje oni sami popunjavaju, kao i za izvođenje provere kvaliteta popunjavanja, u izveštavanju i učešću u supervizijskim sastancima.

1. Dan pre prikupljanja podataka

- 1.1. od Lokalnog koordinatora dobijate istraživački i dodatni materijal potreban za sledeći dan
- 1.2. na osnovu spiska (vidi str.R-5), proveravate da li imate sav materijal koji će vam biti potreban
- 1.3. na mapi locirate odredišta i organizujete odlazak (ovo je veoma važno, naročito u slučajevima kada više od jednog para istraživača putuje istim vozilom, što je prilično razumna ideja, radi štedljivosti). Alternativno, ovaj korak može da preduzme osoba koja će biti „vozač” grupe (ili jedan od istraživača ili Lokalni koordinator)
- 1.4. organizovanje mesta i vremena na kome će se tim sledećeg dana okupiti tako da možete da stignete u školu pre dogovorenog prvog sastanka.

2. Dan prikupljanja podataka u školi

- 2.1. dođite na vreme kako ceo istraživački tim ne bi zbog vas kasnio
- 2.2. apsolutno precizno i bez ikakvih odstupanja sledite sve korake postupka za koji ste obučeni (vidi str. R-6)
- 2.3. što je pre moguće, zabeležite sva svoja opažanja koja želite da podelite s drugima (npr., pitanja koja su vam postavljena a vi niste mogli da odgovorite na njih jer nije bilo unapred pripremljenih odgovora, da li vam je nešto tokom postupka pričinjavalo teškoće, „neobična” ponašanja koja ste uočili kod učenika, nastavnika ili direktora škole), vodeći pri tom računa da su vaše beleške na sigurnom
- 2.4. dok se krećete od škole do škole, uvek imajte na umu bezbedan prenos upitnikâ (popunjenih ili praznih). Ukoliko je izvodljivo, u svaku školu sa sobom nosite samo upitnike za tu školu, a ostatak ostavite u kolima). Pre nego što odete iz učionice/škole proverite sledeće:
 - ništa niste zaboravili da ponesete (biće vam korisno da proverite po spisku, sve dok postupak ne postane automatski)
 - znate kod koga su, u jednom paru istraživača, upitnici
 - da ste dobili Pristanak roditelja na istraživanje (ukoliko je škola organizovala prikupljanje)
- 2.5. nikada ne raspravljate o stvarima vezanim za istraživanje ili o prikupljenim podacima dok ste među drugim ljudima, ili putujete javnim prevozom, ili taksijem.
- 2.6. **pošto završite prikupljanje podataka u svim školama**, morate što pre da vratite sve svoje upitnike na sigurno mesto (hotel u kome boravite, ako radite van mesta boravka, ili kancelarija vaše Organizacije) gde morate, zajedno sa ostalim kolegama-istraživačima, da proverite i razvrstate upitnike po razredima, kao i da popunite Obrazac za izveštavanje (Dodatak 2a) za svaku učionicu za koju ste prikupljali podatke. Još konkretnije, vaše obaveze su da:
 - proverite popunjenost upitnikâ tako da utvrdite svako problematično mesto, o kome treba da izvestite u odeljku *Napomene* u Obrascu za izveštavanje (Dodatak 2a) (vodeći računa o tome da, kada je potrebno, navedete Redni broj) kako bi se o njima kasnije izvestilo i razgovaralo na sastanku s Lokalnim koordinatom. Ukoliko nađete upitnik koji ne izgleda valjano popunjen (npr., dete ga je popunilo iz očitog razloga da se zabavi) morate da pribeležite Redni broj ovog upitnika.
 - popunite ostala polja u Obrascu za izveštavanje (Dodatak 2a) koja se tiču ICAST-CH. Naročitu pažnju zahteva popunjavanje poslednjeg polja, u koje treba da unesete otkrivene slučajeve zlostavljanja (otkrivene u upitniku, ili ličnim saopštenjem)
 - razvrstate upitnike prema školama i razredima i smestite ih na sigurno mesto dok ne prikupite i upitnike od roditelja ove dece.
 - sakupite sve nepopunjene ICAST-CH upitnike kako biste ih dali Lokalnom koordinatoru (potrebno je i da izvestite, po razredima, razloge zbog kojih su ostali nepopunjeni, npr. odbijanje deteta ili povlačenje deteta iz studije, deca koja su tog dana bila odsutna ili deca koja su prestala da idu školu)
 - aktivno učestvujete u Supervizijskom sastanku s Lokalnim koordinatom.

3. Prvi Supervizijski sastanak. Vaše prisustvo na svim sastancima je OBAVEZNO, jer je vaša obaveza da:

- 3.1. izvestite o toku postupka i svim problemima s kojima ste se susreli tokom prikupljanja podataka, ili problemima u popunjavanju upitnikâ
- 3.2. izvestite o svakom vama otkrivenom slučaju zlostavljanja, ili vašoj sumnji da ono postoji, o čemu će se raspravljati i doneti odluka o načinu postupanja u svakom pojedinom slučaju

- 3.3. vratite svaki nepopunjeni upitnik koji je kod vas i izvestite o razlozima zbog koji su ostali nepopunjeni, kako bi se to unelo u izveštaj
 - 3.4. preuzmete istraživački i dodatni materijal koji su vam potrebni za sledeći dan i organizujete prikupljanje podataka u školi (koraci 1.1 - 1.4) ali i način na koji ćete prikupiti upitnike roditelja iz prethodnog dana
 - ukoliko prikupljanje ICAST-P upitnikâ obavlja drugi istraživač, a ne oni koji su bili u razredu prethodnog dana, ovaj istraživač mora dobiti spisak sa Rednim brojevima za upitnike koje treba da sakupi iz svakog razreda; to će mu omogućiti da organizuje alternativni plan prikupljanja upitnika od onih roditelja koji, iz bilo kog razloga, nisu poslali popunjeni upitnik u dogovoreni dan, ali žele da ih predaju istraživačima (npr., istraživač može da dogovori da se pošalju poštom, ili da uzme telefone ovih roditelja, kako bi istraživač stupio sa njima u neposredni kontakt).
- 4. Dan posle prikupljanja podataka u školi** vaše obaveze su da:
- 4.1. preuzmete roditeljske upitnike (lično, od dece u školi, ili od kolege-istraživača koji će ih preuzeti – zavisno od dogovora za korak 3.4)
 - 4.2. stupite u kontakt (ukoliko ste dobili podatke za kontakt) sa roditeljima čiji upitnici nisu vraćeni na vreme, kako biste otkrili da li imaju nameru da ih popune i dogovorili se oko njihovog vraćanja; možda ćete morati da posetite domaćinstvo ili da se vidite na nekom drugom mestu (kako biste ili obavili intervju s roditeljem ili samo preuzeli popunjen upitnik)
 - 4.3. uparite svaki dečji upitnik (ICAST-CH) koji ste već razvrstali prema razredu i školi, sa upitnikom roditelja (ICAST-P).
 - 4.4. proverite popunjavanje ICAST-P upitnikâ kako biste utvrdili svaku problematičnu tačku i zabeležili je u odgovarajući Obrazac za izveštavanje (Dodatak 2a). Takođe treba da ubeležite Redni broj svakog upitnika koji ne izgleda valjano popunjen (npr., s odgovorima na samo nekoliko pitanja).
 - 4.5. ubeležite Redni broj sa upitnika ICAST-P koji nije vraćen, i napomene koje imate s tim u vezi (npr., da li znate razlog odbijanja, ili nešto o daljoj komunikaciji s roditeljima i njene rezultate)
 - 4.6. smestite upitnike na bezbedno mesto ukoliko za određeni razred očekujete prijem više roditeljskih upitnika (ako smatrate da je njihova predaja završena, predajte ih Lokalnom koordinatoru na sledećem sastanku).
 - 4.7. prikupite sve nepopunjene ICAST-P upitnike kako biste ih predali Lokalnom koordinatoru (takođe treba da izvestite o svakom razlogu koji vam je poznat o tome zašto su ostali nepopunjeni npr. odbijanje, ili neki drugi navedeni razlog).
 - 4.8. popunite preostala polja Obrasca za izveštavanje (Dodatak 2a) koja se odnose na ICAST-P.
- 5. Supervizijski sastanak:** Na drugom, i svakom sledećem sastanku:
- 5.1. koraci 3.1-3.4 ponavljaju se za nove ICAST-CH upitnike, ali i za ICAST-P od roditelja dece ispitane u prethodnom danu
 - 5.2. za svaki razred za koji je dovršena isporuka ICAST-P upitnikâ, popunjeni upitnici za decu i roditelje predaju se Koordinatoru uz odgovarajući Obrazac za izveštaj; vodite računa o tome da podelite jedan paket po učionici, uključujući sve ICAST-CH i –P i Izveštaj za taj razred, kao i da su paketi odgovarajuće označeni, da se ne bi pomešali.

Trajanje „tipičnog istraživačkog dana” nešto je kraće kada se prikupljanje podataka obavlja putem **strukturisanih intervjuâ**, pošto se istovremeno dobijaju podaci i od roditelja i od deteta; to znači da se provera kvaliteta, izveštavanje i predaja upitnika mogu obaviti na Supervizijskom sastanku održanom istog dana kada je obavljeno i prikupljanje podataka. Sve obaveze i koraci pre i posle prikupljanja podataka isti su kao što je već opisano.

A.4. Materijali potrebni tokom prikupljanja podataka

Pre odlaska na teren radi prikupljanja podataka, svaki par istraživača mora da ima materijal potreban za taj dan; molimo vas da proverite i uverite se da ste dobili sav materijal naveden u Tabelama 1a i 1b.

Tabela 1a. Spisak za istraživače

PRIKUPLJANJE PODATAKA U ŠKOLAMA (SAMOSTALNO POPUNJAVANJE UPITNIKA)	
1	program mojih odlazaka u školu (datum i vreme), adresa škole i detalji uzorka
2	mapa područja koje treba da posetim i kontakti za svaku školu
3	moja identifikaciona kartica
4	zvanično pismo
5	olovke (bar dve)
6	jedan pakat materijala po razredu u kome se nalaze: kopije ICAST-CH u paru sa kovertama za roditelje Zahvalnice za učenike velika koverta/kutija
7	
8	
9	
10	„materijal za demonstraciju” tabla sa skalama odgovorâ selotejp uzorak koverta za roditelje
11	
12	
13	kartica sa lokalnim službama (izvori pomoći u toj oblasti)
14	kartica s korisnim telefonskim brojevima
15	moj mobilni telefon (aktiviran, ali bez zvonjave)
16	moj Obrazac za izveštavanje (ili više njih) (Dodatak 2a)
17	moj primerak „Smernica za istraživače”

Tabela 1b. Spisak za intervjuere

PRIKUPLJANJE PODATAKA U STANU ISPITANIKA (STRUKTURISANI INTERVJUI)		
1	raspored mojih sastanaka (kontakt, detalji o ispitaniku)	
2	mapa područja koje ću posetiti	
3	moja identifikaciona kartica	
4	zvanično pismo	
5	olovke (bar dve za mene)	
6	Prvi istraživač (Roditelj) Pismo s obaveštenjem i Zahvalnica	Drugi istraživač (Dete) Pismo s obaveštenjem + Pristanak deteta
7	Pristanak posle dobijenih informacija	ICAST-CH
8	ICAST-P	Zahvalnica
9	Kartice intervjuâ s roditeljem	Kartice intervjuâ s detetom
10	kartica sa lokalnim službama (izvori pomoći u toj oblasti)	
11	kartica s korisnim telefonskim brojevima	
12	moj mobilni telefon (aktiviran, ali bez zvonjave)	
13	moj Obrazac za izveštavanje (ili više njih) (Dodatak 2b)	
14	moj primerak „Smernica za istraživače”	

POGLAVLJE B. SPROVOĐENJE STUDIJE

Pre odlaska na teren radi prikupljanja podataka mora se naglasiti da je **ispravno unošenje šifre Rednog broja** (identična šifra za svaki par upitnika roditelj-dete) od ključne važnosti jer ukoliko upitnici nisu označeni istom šifrom neće biti moguće njihovo uparivanje i oba upitnika moraće se isključiti iz analize podataka o uparenom uzorku. Zbog toga šifre treba uneti pre izvođenja intervjua i pre podele upitnikâ učenicima (morate biti veoma pažljivi kako biste bili sigurni da učenicima dajete upitnik za roditelje sa istom šifrom).

Takođe morate da **naglasite učesnicima koliko je značajno da daju iskrene odgovore**, pošto je prikupljanje beskorisnih podataka jednostavno traćenje vremena i sredstava i, što je najvažnije, iskrivljava rezultate istraživanja. To se može postići i naglašavanjem ispitanicima da imaju slobodu da odbiju da odgovore na svako pitanje na koje ne žele, kao i činjenice da ne postoje tačni i pogrešni odgovori i da je jedino važno njihovo lično mišljenje ili iskustvo.

B.1. Samostalno popunjavanje upitnika

Instrumenti će se zadavati grupama dece istovremeno, u učionici, tako da odgovori dece budu anonimni. Ovo su koraci koje treba da sledite:

- ▶ **Prvi korak:** Obavestite učenike o istraživanju i dajte im Pismo s obaveštenjem za roditelje i Obrazac pristanka posle dobijenih informacija (za učešće deteta); to treba da uradi ili škola ili vi
- ▶ **Drugi korak** (posle dogovorenog perioda, npr., 1-3 dana): Sakupljanje Obrazaca za pristanak¹¹ → utvrđivanje slučajeva odbijanja → podela upitnikâ¹² učenicima koji imaju Pristanak roditelja (aktivan ili pasivan) i koverata sa upitnicima za roditelje (koje moraju imati istu šifru kao i upitnik za dete), uz odgovarajuće Pismo s obaveštenjem i Obrascem za aktivni pristanak posle dobijenih informacija → prikupljanje podataka
- ▶ **Treći korak** (sledećeg dana): prikupljanje upitnikâ za roditelje. To se može uraditi na dva načina:
 - vi (ako je moguće, isti istraživači koji su prikupljali podatke u svakoj učionici) ponovo odlazite u školu sledećeg dana kako biste uzeli koverte s upitnicima roditelja od učenika (treba predvideti i drugu posetu ukoliko neko dete – ili roditelj – zaboravi upitnik; za preuzimanje roditeljskih upitnika mogu se dogovoriti i drugi načini).
 - možete da preuzmete upitnike roditelja i iz njihovih domaćinstava, ukoliko vas pozovu da to učinite.

B.1.1. Uputstva za samostalno popunjavanje upitnika

Ovaj odeljak daje uputstva o postupku koji treba da sledite tokom prikupljanja podataka u razredu. Strogo se preporučuje **da u učionici tokom prikupljanja podataka bude samo dvoje istraživača** i niko više, tj. nastavnik, ili direktor škole. Nemojte dozvoliti nastavnicima da ostaju u učionici tokom popunjavanja – budite ljubazni, ali odlučni.

U svaku školu u kojoj je dogovoreno istraživanje za određeni dan morate da a) dođete dovoljno vremena pre zakazanog sastanka, b) nosite svoju identifikacionu karticu, i c) sa sobom imate sve potrebne materijale. Pre svega, treba da **odete kod direktora**, kako biste razrešili bilo šta što je potrebno, i da vas zatim otprate do učionice.

Korak 1: predstavite cilj istraživanja i pozovite učenike na učešće a) bez ikakvog pritiska na njih, b) ali i bez prevelikog naglašavanja mogućnosti da se povuku. Pre podele upitnika učenicima u učionici morate napamet znati sledeću izjavu (kako biste učenicima **doslovno** dali uputstvo, bez čitanja):

Dobro jutro, ja sam _____, a ovo je moj kolega _____; mi smo iz <ime Organizacije i mesto>. Razlog zbog koga smo danas ovde je taj što sprovodimo istraživanje s decom vašeg uzrasta o činionicima koji mogu da utiču na život dece, kao i na njihovo telesno i duševno zdravlje i dobrobit. Ovo istraživanje izvodi se u različitim regionima Srbije, i istovremeno u još osam zemalja Balkana. I tako, danas smo tu da vas zamolimo da odgovorite na neka pitanja o stvarima koje ljudi ponekad čine deci i mladima, stvarima koje mogu da ih povrede ili učine da im bude neprijatno.

¹¹ Pošto je Pristanak od roditelja posle obaveštenja pasivan, ukoliko ne dobijete taj Pristanak u zadatom roku smatra se da se roditelj ne protivi učešću deteta u istraživanju.

¹² U slučaju odbijanja roditelja potrebno je da se za ovu decu organizuje paralelna aktivnost, u čemu mogu da pomognu psiholog/pedagog škole. O prirodi ove aktivnosti i svim drugim pojedinostima doneće se odluka na obuci ispitivača i Lokalnih koordinatora.

Korak 2: objasnite šta se nalazi u kovertama za roditelje i šta roditelji sa tim treba da urade (koristite materijal za demonstraciju za kovertu za roditelje).

Dakle, uskoro ćemo vam dati vaš upitnik i zalepljeni koverat koji danas morate dati jednom od roditelja ili staratelja, ili bilo kojoj drugoj osobi koja vodi brigu o vama.*

U koverti je Pismo obaveštenja za vaše roditelje, papir koji treba da popuni i upitnik. Ova druga dva, popunjena papira, treba da nam budu vraćena.

** Nemojte deliti učenicima upitnike pre davanja uputstava i pre nego što im objasnite kako da popunjavaju skale za odgovore, jer postoji velika verovatnoća da će oni odmah početi da ih popunjavaju i neće slušati uputstva.*

Korak 3: objasnite učenicima kako treba da popunjavaju upitnik uz ponuđene skale, korišćenjem table za demonstraciju. Veoma je preporučljivo objasniti učenicima kako da popunjavaju upitnik pokazivanjem na unapred pripremljenoj tabli – koja se može postaviti ispred prave table ili na zid – pokažite im strukturu ponuđenih odgovora i kako da sve to urade korišćenjem jednog pitanja kao primera (vidi i Sl. 1).

Upitnik koji treba da popunite nije test. Ne postoje „tačni” ili „pogrešni” odgovori. Treba da se poverite da odgovorite na pitanja što je bolje moguće.

Sada ću vam objasniti kako da popunjavate upitnik: većina pitanja traži da odgovorite da li vam je neko u porodici, ili ko živi s vama, učinio nešto; na primer, da li vam je neko „oduzeo džeparac ili druge povlastice”. Ako vam se to nije dogodilo nikada do sada, označićete ovu kućicu. Ako vam se to dogodilo, označićete jednu od plavo obojenih kućica. Ako vam se to dogodilo tokom prošle godine (naime, u prethodnih 12 meseci) označićete jednu od ovih kućica, u kojima se opisuje koliko često vam se to dogodilo.

- Ovu kućicu ako vam se to dogodilo jednom ili dva puta godišnje
- Ovu kućicu ako se dogodilo 3-5 puta, tj. nekoliko puta godišnje
- Ovu kućicu ako se to dogodilo 6-12 puta, tj. jednom u mesec ili dva meseca
- Ovu kućicu ako se to dogodilo 13-50 puta, tj. nekoliko puta mesečno
- Ovu kućicu ako se to dogodilo više od 50 puta, tj. jednom nedeljno ili češće.

Ako vam se to nije dogodilo protekle godine, ali ranije jeste, označićete ovu kućicu. Ukoliko naiđete na pitanje na koje ne želite da odgovorite, označićete ovu kućicu.

Tokom prošle godine (poslednjih 12 meseci)					Ne u prošloj godini, ali ranije da	nikada u životu	ne želim da odgovorim
1-2 jednom ili dva puta godišnje	3-5 nekoliko puta godišnje	6-12 jednom u mesec ili dva meseca	13-50 nekoliko puta mesečno	више од 50 jednom nedeljno ili češće			
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Da li želiš da napišeš nešto više o tome?

A ovo je mesto na kome možete da napišete nešto više o tom događaju. Molimo vas da budete veoma pažljivi kad gledate ove plave tabele – označite samo jednu kućicu za svako pitanje; ukoliko pogrešite, napravite jasnu ispravku – brisanjem ili tako što ćete je potpuno precrtati. Ako mislite da ispravka ipak nije jasna, možete da zaokružite odgovor koji želite da smatramo valjanim.

Ukoliko ne označite jedno od plavih polja, nastavite do sledećeg pitanja s plavim kućicama. Ali, ako označite jednu od plavih kućica, tj. označite da vam se nešto dogodilo, morate da popunite i narandžastu tabelu koja sledi, označavajući ko vam je to učinio:

- odrasli muškarac
- odrasla žena
- dečak/mladić
- devojčica/devojka

Ovde možete da označite više od jednog polja, npr. da su vam to učinili i odrastao muškarac i devojčica. Ispod ove tabele takođe se nalazi prostor u kome, ako želite, možete da objasnite ili dodate nešto.

Ako jeste, ko je to bio:

(molimo označite sve što je primenjivo)

Odrasli muškarac	Odrasla žena	Dečak/mladić	Devojčica/devojka
☐	☐	☐	☐

Da li želiš da napišeš nešto više o tome?

Postoje i neka pitanja u kojima, ako vam se nešto dogodilo, treba da odgovorite ko vam je to učinio, ali i u kakvoj je vezi sa vama ta osoba, tj. koliko dobro je poznajete (neko nepoznat, poznat ili rođak?)

Tokom prošlih 12 meseci

1-2	3-5	6-12	13-50	više od 50	Ne tokom prošle godine, ali ranije da	Nikada	Ne želim da odgovorim
1-2 puta godišnje	Nekoliko puta godišnje	Jednom u mesec ili dva dana	Nekoliko puta mesečno	Jednom nedeljno ili češće			
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Ako jeste, ko je to bio:

(označite sve što se odnosi na vas)

Odrasli muškarac			Odrasla žena			Dečak/mladić			Devojčica/devojka		
☐			☐			☐			☐		
b. U kakvom je odnosu s tobom?			U kakvom je odnosu s tobom?			U kakvom je odnosu s tobom?			U kakvom je odnosu s tobom?		
nepoznata	poznata	rođak	nepoznata	poznata	rođak	nepoznata	poznata	rođak	nepoznata	poznata	rođak
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Da li želiš da napišeš nešto više o tome?

Upamtite da na pitanje možete da date bilo koji od ponuđenih odgovora, koji god najtačnije opisuje, po vašem mišljenju, vaše iskustvo. Molimo vas da sva uputstva i svako pitanje pažljivo pročitate i zapamtite da odgovorite na **svako pitanje**. Pošto završite sa svim pitanjima na jednoj strani, okrenite je i nastavite na sledećoj.

Vaši odgovori su **anonimni**, što znači da se nigde na upitniku ne vidi vaše ime; molimo vas da **NE pišete svoje ime** bilo gde po upitniku. Vaši odgovori su takođe **poverljivi**, što znači da niko, nikada, neće znati kako ste odgovorili na ova pitanja – ni vaši nastavnici, ni roditelji, prijatelji, drugi učenici ili drugi ljudi – osim ukoliko je u opasnosti nečiji život ili ukoliko vi zatražite da razgovarate s nekim. Niko – čak ni mi – neće znati kakvi su vaši odgovori jer ćete, kada završite s popunjavanjem, staviti svoj upitnik u ovu veliku kovertu/kutiju, zajedno sa svim ostalim upitnicima iz razreda. Želim da vas podsetim još jednom da **ne postoje „ispravni” ili „pogrešni” odgovori. JEDINO** što nas zanima jeste vaše **lično mišljenje i iskustvo**, pa vas molimo da ne razgovarate između sebe i da pokušate da na sva pitanja odgovorite **što je moguće iskrenije**.

Korak 4: podelite učenicima koji imaju pristanak roditelja: a) upitnik zajedno s Obrascem za pristanak (prikačen za prvu stranu upitnika) i b) zalepljeni koverat za njihove roditelje (s ovim koveratima – kodovima – potrebna je izuzetna pažnja kako se ne bi pomešali)¹³. U razredu u kome je malo učenika možete svakom detetu da date koverat za roditelja u trenutku kada vam ono predaje svoj popunjeni upitnik (zajedno sa Zahvalnicom za dete). U tom slučaju sledeće uputstvo treba da bude prilagođeno situaciji.

Sada ćemo vam podeliti **vaše upitnike** kao i **zalepljene koverte** koje danas treba da date svom roditelju ili staratelju, ili nekoj drugoj odrasloj osobi koja se brine o vama. Nemojte zaboraviti da im date koverat čim stignete kući jer vaš otac/majka ili onaj ko treba da popuni sadržaj, **mora to da uradi danas**, i potom vam ga vrati, da ga donesete u školu; mi ćemo sutra doći da preuzmemo ove koverte.

Što se tiče vaših upitnika, molimo vas da pažljivo pročitate prvu stranu, na kojoj se nalaze obaveštenja o našem istraživanju i da **označite odgovarajuću kućicu** pri dnu stranice. Ako ne želite da odgovarate na pitanja, to je sasvim u redu, ali se mi ipak nadamo da ćete odlučiti da popunite upitnik. Ako budete želeli nešto da pitate, podignite ruku i neko od nas dvoje će prići da vam pomogne. Kada završite s popunjavanjem, takođe podignite ruku i mi ćemo doći da preuzmemo vaš upitnik. Molimo vas da ne razgovarate s drugima o svojim odgovorima! Ono što nas zanima jeste **VAŠE LIČNO mišljenje i iskustvo**; molimo vas da **SAMI** odgovarate na pitanja.

Korak 5: Uputstva tokom prikupljanja podataka

1. Budite dostupni prilikom popunjavanja upitnika **kako biste mogli da date tražene odgovore**
 - priđite svakom detetu koje vas pozove, ali tako da mu date do znanja da ne gledate u ono što je napisalo
 - dajte samo prethodno pripremljene odgovore; **za pitanja na koja nema prethodno pripremljenih odgovora** koristite standardne odgovore poput „onako kako vi to razumete” ili „pokušajte da odgovorite najbolje što možete”
2. **ne dozvolite učenicima da međusobno razgovaraju (na uljudan način)**
3. **prikupite** popunjenje **upitnike** (u veliki koverat ili kutiju)
4. **podelite** učenicima njihove **Zahvalnice** i ohrabrite ih (ukoliko imaju neka pitanja ili molbe): a) da vas pozovu (ili neku drugu službu u tom području), b) da dođu i porazgovaraju s vama tokom pauze (ali samo ako ćete zaista biti tu tokom pauze).

¹³ **OPREZ:** podsećamo vas da i upitnik za dete i onaj za njegovog roditelja/staratelja moraju imati upisan **isti kod** (možete spolja na koverti da napišete kod upitnika koji se nalazi unutra). Dajte učenicima njihove upitnike istovremeno sa odgovarajućim kovertom.

Korak 6: kada sakupljate popunjene upitnike od učenika dajte im Zahvalnice i recite im da izađu iz učionice:

*Hvala vam što ste nam pomogli <dajte im Zahvalnicu>. U ovom pismu je obaveštenje kome da se obratite ako imate potrebu da nas pitate nešto u vezi s istraživanjem ili kome da se obratite ako želite da razgovarate s nekim o nečemu što se dogodilo vama ili nekom drugom. Molim vas, **ne zaboravite da date roditelju koverat; i ne zaboravite da ga sutra vratite. Hvala vam još jednom.***

Prikupljanje podataka od roditelja: istraživači treba da sakupe i upitnike koje su popunili roditelji. Stoga treba ponovo da odete u razred sledećeg dana i preuzmete koverte od učenika (ako je moguće – isti istraživači). Ako postoje učenici koji su zaboravili da vrata upitnike roditelja treba dogovoriti drugu posetu (ili treba pozvati roditelja i dogovoriti lično sastanak). Druga mogućnost je da sa roditeljima dogovorite viđenje, ako oni to traže; u tom slučaju možete i da proverite ispravnost popunjavanja upitnika (ako je moguće). I poslednje, ali ne i najmanje važno, jeste da se intervju sa roditeljima može dogovoriti samo ako oni tako zahtevaju.

B.2. Strukturisani intervjui

B.2.1. Korisni saveti tokom intervjuja

Svi istraživači moraju slediti isti, predloženi postupak, kao i sledeće savete (ISPCAN, 2006b, str. 9-10):

Kao ispitivač, vi **MORATE DA:**

- Čitate uputstva i pitanja:
 - *tačno onako kako su napisani u upitniku*
 - *pratite redosled upitnika (ili redosled označen filter pitanjima)*
 - osim ako nije drugačije naznačeno, **postavite svako pitanje.**
- Govorite razgovetno i polako.
- Ponovite isto pitanje koliko je god puta potrebno ili kad učesnik to zatraži od vas
- Stvorite lični odnos sa ispitanikom:
 - pokušajte da sedite **licem u lice** s ispitanikom, ako je to moguće
 - napravite dobar **kontakt očima** (ako je to prikladno u vašoj kulturi)
 - često pogledajte ispitanika u oči (ali ne toliko često da mu/joj bude neugodno)
 - koristite **ime ispitanika**, kada god je moguće
 - koristite ime deteta tokom intervjuja s roditeljem, kad god je moguće, jer to doprinosi personalizaciji intervjuja, ali usput podseća one roditelje koji imaju više dece na to da daje odgovore upravo za to dete.
- Sledite utvrđeni postupak za **dobijanje Pristanka roditelja posle obaveštenja** (i za učešće deteta i za učešće roditelja u istraživanju) i **Pristanka deteta**
- Unesete odgovor na **SVA** pitanja (osim pratećih pitanja koja se učesnika ne tiču)
 - Na kraju intervjuja proverite da niste preskočili neko pitanje; svako pitanje mora da ima jedan odgovor.
- Ako se ispitanik žali da je neko pitanje veoma nalik nekom drugom (ili drugim) ranije postavljenim pitanjima, recite nešto poput ovoga: *„U pravu ste; zaista izgleda da su pitanja slična, ali nisu identična”*. Ako učesnik insistira na tome da postoje dva identična pitanja: *„Možda izgleda da su identična, ali ja moram da vam postavim sva pitanja; možete li ipak ponovo da odgovorite?”*
- Ako učesnik na niz pitanja daje iste odgovore, zastanite i pitajte: *„Jeste li sigurni da želite da date isti odgovor na ovih <broj pitanja> pitanja?”*
- Obeležite ponuđen odgovor „**Ne želim da odgovorim**” samo ako ispitanik jasno kaže da ne želi da odgovori na to pitanje.
- Kada ne postoji ponuđen izbor „**Ne znam**” pokušajte da **izbegnete** odgovor *Ne znam*, tako što ćete ispitaniku reći: *„Molim vas, recite mi šta mislite ili pokušajte da odgovorite najbliže što možete”*.

Kao ispitivač, NE SMETE DA:

- **NE** pokušavajte da **objašnjavate ili parafrazirate pitanje/reč**
 - osim ako postoji unapred definisano objašnjenje/parafraza
 - ako ne postoji, kažite ispitaniku: *„Na žalost, ne mogu da izmenim formulaciju pitanja. Pokušajte da odgovorite u skladu s tim kako ga najbolje razumete”*.
 - zabeležite sva pitanja/primedbe ispitanikâ (po završetku intervjua)
- **NE** čitajte:
 - **prateća pitanja** koja se ne tiču ispitanika ukoliko je to opravdano na osnovu njihovog prethodnog odgovora (npr. ako roditelj na pitanje 6 odgovori „Ne”, treba da preskočite pitanje 7, kako je i navedeno u upitniku.)
 - pitanja koja se mogu završiti **„prećutnim slaganjem”**, naime, odgovorima koji su vam već poznati (npr. pol roditelja koga intervjuišete, ili deteta)
- **NEMOJTE sami da dovršavate** nijedno pitanje jer **MISLITE da znate odgovor**, bez obzira na to koliko ste sigurni u takav odgovor (jedini izuzeci su pitanja s „prećutnim slaganjem”). Na primer, ako je učesnik prilikom odgovora na jedno pitanje dao odgovor na pitanje koje će tek uslediti, vi ćete pročitati to pitanje kada dođe na red i sačekaćete da ispitanik odgovori. Kao uvod u pitanje, kako biste pokazali ispitaniku da obraćate pažnju na ono što govori, možete da iskoristite sledeću rečenicu: *„Nešto ranije smo govorili o tome/ranije ste to pomenuli, a ja sad imam pitanje o tome”*. Pročitajte pitanje tako kako glasi kako biste učesniku pružili priliku da dâ sopstveni odgovor – nemojte pretpostavljati da znate kakav će odgovor biti.
- **Ne ispoljavajte** svoje ne/slaganje ili ne/odobranje (ni eksplicitno ni implicitno) u vezi sa odgovorima ispitanika, čak i kada to traži od vas
- **Ne gubite** samokontrolu, neutralnost i dobronameran stav (bez obzira na to šta čujete). Vaša emocionalna reakcija može nenamerno da utiče na buduće odgovore ispitanika.
- **NEMOJTE da sprovedite** intervju (ili ga prekinite):
 - ukoliko **ne postoji izdvojena prostorija za razgovor** ili
 - ako **treće lice** insistira da bude prisutno
 - ukoliko nema izdvojene prostorije pogodne za intervju, ispitivač može da ga otkáže, tako što će odrasloj osobi u domaćinstvu reći: *„Ako ovo nije zgodno vreme mogli biste da nam kažete kada ponovo da dođemo, tako da obavimo intervju u neko drugo vreme. Ako je teško da imamo privatnost ovde, u vašem domu, možemo da se dogovorimo i organizujemo intervju na nekom drugom mestu, ako biste tako želeli.”*

B.2.2. Vodič za intervju s roditeljima

Kada dođete u domaćinstvo jedan istraživač će intervjuisati jednog roditelja, a drugi istraživač će intervjuisati dete, istovremeno. Pre početka intervjua naglasite potrebu da se intervjui obave u dve odvojene prostorije kako bi se odvijali bez prekidanja i bez prisustva trećih lica.

Dolazak u domaćinstvo [predstavite se i navedite naziv organizacije]

Dobro jutro/Dobar dan!

***Ja sam** <ime> **i radim za** <naziv Organizacije i mesta> **i ja ću intervjuisati vas. Ovo je moj kolega** <ime>, koji će intervjuisati <ime deteta>.*

Gde želite da sednemo, da razgovaramo nasamo, da nas ne uznemiravaju drugi u kući?

Korak 1. Početak intervjua [navedite temu istraživanja, dajte obaveštenja o poverljivosti i mogućnosti ispitanika da se povuče]

Kao što već znate, mi **sprovodimo istraživanje** o zdravlju i životnim iskustvima roditelja i dece. Sve informacije su **poverljive**, što znači da ni jedan vaš odgovor neće biti poznat drugim ljudima, **osim** ako je u opasnosti nečiji život ili **VI zatražite** da razgovarate s nekim drugim o temi koja vas brine.

Ne postoje „tačni” ili „pogrešni” odgovori na pitanja u ovom intervjuu. Nas zanimaju samo vaše mišljenje i iskustva o ovim temama, i zato je **zaista važno da odgovarate što je moguće opuštenije i iskrenije**.

Vaše učešće u istraživanju je **apsolutno dobrovoljno**; to znači da imate **slobodu da ne odgovorite** na bilo koje pitanje na koje to ne želite, i čak da u bilo kom trenutku prekinete intervju, bez potrebe da nam objašnjavate razloge za to. Ali, nadam se da se to neće dogoditi.

Korak 2. Dobijanje Pristanaka posle obaveštenja [dajte roditelju Obrazac]

„Pre nego što počnemo, **molim vas da pročitate i potpišete*** ovaj papir na kome stoji da se slažete da obavimo ovaj intervju s vama i vašim detetom”.

Ukoliko roditelj okleva ili odbija da dâ pristanak za učešće svog deteta u istraživanju, istraživač može da kaže sledeće:

„Želim da vas **podsetim** da su upitnici **anonimni**; vaš potpis **potreban je samo nama** jer su sva istraživanja podložna proceni Etičkih komiteta. Škola. Ministarstvo prosvete, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju ili Evropska Komisija mogu da nam traže potpisane pristanke kao dokaz da su učesnici slobodnom voljom prihvatili učešće u istraživanju.

Nije potrebno da pišete svoje ime, ukoliko to ne želite, ali nam je potreban **potpis ili nešto slično**.

Želim takođe da vas podsetim **da možete da odbijete da odgovorite na bilo koje pitanje i da možete da prekinete intervju** kada god želite.”

Ako roditelj i dalje **odbija** da se potpiše, ali je voljan da učestvuje u intervjuu, možete da **odložite potpisivanje** za kraj intervjua.

Korak 3. Prikupljanje podataka

Tokom prikupljanja podataka:

1. **držite upitnik** u rukama i „**čitajte bez čitanja**” SVA pitanja (po redosledu u upitniku) [nemojte davati upitnik ispitaniku]
2. kada god je potrebno pružite **Karticu intervjua** (samo onim ispitanicima koji umeju da čitaju) što će roditelju pomoći da pred sobom ima ponudene odgovore
3. **nemojte čitati**
 - pitanja „s odgovorom koji se podrazumeva” poput „pol roditelja ili određenog deteta”
 - „prateća pitanja” koja se ne tiču ispitanika, što procenjujete na osnovu prethodnog odgovora (npr., pitanja u narandžastim kućicama ako je odgovor na prethodno pitanje bio „Ne” ili „Ne želim da odgovorim”)
 - pitanja za koja vam filter (→ „idite na pitanje X”) kaže da ih preskočite
4. **sačekajte** strpljivo na odgovor [ali ne „večito”!]
5. **zapišite odgovor koliko je god moguće potpunije** ali veoma brzo (kako ispitaniku ne bi popuštala pažnja); ako dobijete dugačke odgovore možete da ih pribeležite skraćeno, i zatim dovršite **odmah** po završetku intervjua.

Korak 4. Završetak intervjua

* Potpis na Obrascu za obavešteni pristanak mora se dobiti samo u zemljama u kojima je on obavezan.

Pre nego što završite intervju brzo proverite da li ste nešto nenamerno propustili. Nijedno pitanje ne treba preskočiti, osim ukoliko je tako navedeno u uputstvu. Zahvalite se roditelju/staratelju i ponudite mogućnost da postavi neko pitanje, komentariše istraživanje ili zatraži neku informaciju ili pomoć.

*„Puno vam hvala što ste odvojili vreme i bili spremni da sa nama podelite svoje lične stavove i iskustva; ovi podaci za nas su dragoceni i mogu da nam koriste kako bismo pomogli da se poboljšaju odnosi između roditelja i dece.
Da li želite vi mene nešto da pitate, u vezi s istraživanjem, ili o bilo čemu drugom o čemu smo razgovarali?“*

Pošto odgovorite na moguća pitanja ispitanika, dajte im Zahvalnicu u kojoj je jasno navedeno kako mogu da vam se obrate ukoliko im je potrebna još neka informacija o istraživanju ili ako imaju neki drugi zahtev.

Budite veoma oprezni da ne ostavite napisane podatke koji bi mogli dodatno da ugroze bezbednost žrtve ukoliko ih zlostavljač otkrije.

Ako ispitanik od vas traži dodatnu pomoć, treba strogo da se pridržavate postupaka opisanih u poglavljima D.8 i D.9.

B.2.3. Vodič za intervju sa detetom

Kada ostanete nasamo s detetom predstavite istraživanje, koristeći kao vodič sledeći scenario:

Korak 1. Početak intervjuja [navedite temu istraživanja, dajte obaveštenja o poverljivosti i mogućnosti ispitanika da se povuče]

*Kao što verovatno već znaš, mi smo ovde da te zamolimo da nam pomogneš u istraživanju koje sprovodimo o zdravlju i životnim iskustvima roditelja i dece.
Niko nikada neće znati šta smo razgovarali; sve ostaje između mene i tebe osim ako je u opasnosti nečiji život ili **TI zatražiš** da razgovaraš s nekim drugim o temi koja te brine.
Imaš slobodu da **ne odgovoriš** na bilo koje pitanje na koje to ne želiš, i čak da u bilo kom trenutku prekineš intervju, bez potrebe da nam objašnjavaš razloge za to. Ali, nadam se da se to neće dogoditi.*

Korak 2. Dobijanje Pristanka posle obaveštenja [dajte detetu Obrazac]

*<ime deteta> pre nego što počnemo, molim te da pročitaš ovaj papir na kome piše ono što sam ti već rekao/la i označiš odgovarajuću kućicu na dnu strane
Pošto dobijete Obrazac pristanka deteta naglasite sledeće:
Želim da naglasim da **nema tačnih ili pogrešnih odgovora** na pitanja koja ću ti postaviti; za istraživanje je **najvažnije da odgovoriš iskreno** na pitanja, jer nas jedino zanima da čujemo nešto o tvojim stavovima i iskustvima
Da li možemo da počnemo?*

Korak 3. Prikupljanje podataka

Tokom prikupljanja podataka

1. **držite upitnik** u rukama i „**čitajte bez čitanja**“ SVA pitanja (po redosledu u upitniku) [nemojte davati upitnik detetu]
2. kada god je potrebno pružite **Karticu intervjuja** (samo onim ispitanicima koji umeju da čitaju) što će detetu pomoći da pred sobom ima ponuđene odgovore

* Potpis na Obrascu za obavešteni pristanak mora se dobiti samo u zemljama u kojima je on obavezan.

3. **nemojte čitati**
 - pitanja „s odgovorom koji se podrazumeva” poput „pol deteta”
 - „prateća pitanja” koja se ne tiču ispitanika, što procenjujete na osnovu prethodnog odgovora (npr., pitanja u narandžastim kućicama ako je odgovor na prethodno pitanje bio „Ne” ili „Ne želim da odgovorim”)
 - pitanja za koja vam filter (→ „idite na pitanje X”) kaže da ih preskočite
4. **sačekajte** strpljivo na odgovor [ali ne „večito”!]
5. **zapišite odgovor koliko je god moguće potpunije** ali veoma brzo (kako ispitaniku ne bi popuštala pažnja); ako dobijete dugačke odgovore možete da ih pribeležite skraćeno, i zatim dovršite **odmah** po završetku intervjua.

Korak 4. Završetak intervjua

Pre nego što završite intervju brzo proverite da li ste nešto nenamerno propustili. Nijedno pitanje ne treba preskočiti, osim ukoliko je tako navedeno u uputstvu. Zahvalite se detetu i ponudite mogućnost da postavi neko pitanje, komentariše istraživanje ili zatraži neku informaciju ili pomoć.

*„Puno ti hvala što si odvojio/la vreme i bio spreman/a da sa nama поделиš svoje lične stavove i iskustva; ovi podaci za nas su dragoceni i mogu da nam koriste kako bismo pomogli da se poboljšaju odnosi između roditelja i dece.
Da li želiš ti mene nešto da pitaš, u vezi s istraživanjem, ili o bilo čemu drugom o čemu smo razgovarali?”*

Pošto odgovorite na moguća pitanja ispitanika, dajte im Zahvalnicu u kojoj je jasno navedeno kako mogu da vam se obrate ukoliko im je potrebna još neka informacija o istraživanju ili ako imaju neki drugi zahtev.

Budite veoma oprezni da ne ostavite napisane podatke koji bi mogli dodatno da ugroze bezbednost žrtve ukoliko ih zlostavljač otkrije.

Ako ispitanik od vas traži dodatnu pomoć, treba strogo da se pridržavate postupaka opisanih u poglavljima D.8 i D.9.

POGLAVLJE C. POSLE PRIKUPLJANJA PODATAKA

C.1. Provera kvaliteta podataka

Posle prikupljanja podataka svaki istraživač trebada proveriti da svaki ICASST upitnik ima jedinstveni kod za svaki par upitnika. Morate da pregledate svoje upitnike i proverite popunjavanje podataka (nedostajući podaci, nejasna obeležavanja i nesklad odgovora). Takođe morate Lokalnom koordinatorskom centru da date sve popunjene (i nepopunjene) upitnike tokom „dnevnih sastanaka“, koji će ih takođe proveriti (nedostajući podaci, nejasnoće, nesklad).

Sva svoja zapažanja morate da unesete u Obrascu za izveštaj, za svaki razred (Dodatak 2a) ili za svaki intervju (Dodatak 2b) kako biste o njima razgovarali sa Lokalnim koordinatorskom centrom na dnevnom Supervizijskom sastanku (vidi i opis u A.3).

Treba da učestvujete i u **supervizijskim sastancima** i usmeno izvestite Lokalnog koordinatorskom centru o sledećem:

- svakom nedostajućem podatku ili nekom drugom problemu koji ste imali tokom prikupljanja podataka
- razjašnjenjima koja su tražili ispitanici (i onima na koja ste mogli da odgovorite i onima na koja niste jer nije bilo unapred pripremljenih odgovora)
- prijavljenom slučaju ili sumnji na zlostavljanje (kako bi se o njima raspravljalo i donela odluka o daljem postupanju u svakom pojedinom slučaju).

POGLAVLJE D. ETIČKA I BEZBEDNOSNA PITANJA

D.1. Privatnost i poverljivost

Kako bi se očuvala privatnost intervjuja i samostalnog popunjavanja upitnika, i održala poverljivost podataka dobijenih od učesnika tokom i posle prikupljanja podataka, preduzete su određene mere.

Jedno od važnih pravila kojeg bi trebalo da se pridržavate jeste da ne razgovarate u javnosti sa svojim kolegama istraživačima (npr. prilikom putovanja iz škole u školu javnim prevozom ili taksijem, u kafeteriji ili restoranu) o bilo kom podatku koji ste dobili bilo iz intervjuja ili iz samostalno popunjenog upitnika.

Samostalno popunjeni upitnici: morate obezbediti da deca ne gledaju jedna drugoj odgovore:

- ▶ Deci koja popunjavaju upitnike u učionici mora se zabraniti da pitaju drugu decu kako su odgovorila ili da gledaju u tuđe upitnike. To znači da tokom popunjavanja upitnika razgovor mora biti zabranjen, i da učesnici treba da sede dovoljno udaljeni jedni od drugih kako bi se sačuvala privatnost.
- ▶ Deca moraju da vam vrate upitnike tako da druga deca ne vide njihove odgovore. Zato se svi popunjeni upitnici u učionicama moraju sakupiti u 1-2 velike koverta ili u kutiju. Osim toga, odgovori iz upitnika moraju ostati u tajnosti i na instrumentu se ne sme pojaviti **ime nijednog ispitanika** (anonimnost).

Strukturisani intervjui: intervjui se, **ni pod kojim uslovima**, neće **obavljati uz prisustvo trećih lica**; tokom intervjuja u prostoriji treba da budete samo vi i ispitanik (zbog iskrenosti odgovora, koliko i zbog bezbednosti); jedini izuzetak može se napraviti u vezi s prisustvom bebe, koju niko ne može za to vreme da pričuva.

- ▶ **Ako se ne može osigurati poverljivost**, preporučljivo je otkazati intervju i zakazati ga u neko drugo vreme (možda i na drugom mestu) umesto da se žrtvuje privatnost
- ▶ Ukoliko u prostoriju u kojoj se odvija intervju uđe neka druga osoba intervju treba **prekinuti dok osoba ne napusti prostoriju**
- ▶ Ukoliko neka druga osoba insistira da prisustvuje intervjuu morate je ljubazno odbiti, rekavši: **„Žao mi je, ali to je zabranjeno. Ali, ako i vi želite da odgovarate na ovaj upitnik, možemo da organizujemo poseban sastanak i sa vama.”**

Iako tekst postoji u Pismu obaveštenja za roditelje, važno je i da pre prikupljanja podataka lično obavestite ispitanika – dete ili roditelja – o **granicama poverljivosti**: „... **osim ukoliko je ugrožen nečiji život ili VI zatražite da razgovarate s nekim drugim o tome što vas brine.**” Na ovaj način učesniku se jasno stavlja do znanja da vi, u određenim okolnostima, možete da prekršite obećanje poverljivosti koje ste dali. Budite veoma pažljivi da ovaj podatak predstavite tako da ne uplašite ispitanika, zbog čega bi mogao/la da odbije učešće u istraživanju.

D.2. Delimična obmana

Za potrebe istraživanja BECAN odlučeno je da se usvoji delimična obmana u pogledu teme istraživanja, jer se smatralo da je to i potrebno i opravdano; konkretnije, delimično skrivanje stvarnog cilja istraživanja od učesnika dogovoreno je kako bi se izbeglo da a) učesnici (roditelji i deca) zauzmu odbrambeni stav, što bi za posledicu moglo da ima neiskrene (nevaljane) odgovore, i b) počinioi zlostavljanja i zanemarivanja osete odbojnost prema učešću u istraživanju (ili zabrane deci učešće) ako bi se istraživanje objasnilo kao proučavanje zlostavljanja i zanemarivanja dece.

Međutim, ovo delimično obmanjivanje učesnika **čini još važnijim vaše obaveze da:**

- naročito naglasite pravo učesnika da odbije učešće ili se povuče iz istraživanja (vidi D.3 i D.4)
- svim učesnicima date jasno do znanja da ćete, u određenim okolnostima, možda prekršiti obećanje poverljivosti koje ste im dali (naročito pazite da im ovo obaveštenje saopštite što prirodnije, kako ne biste uplašili dete ili roditelja i uzrokovali njihovo odbijanje da učestvuju u istraživanju).

Delimična obmana takođe **povećava značaj debriefinga** učesnika, **otklanajući svaku** (kraću ili dužu) uznemirenost ili druge štetne **posledice** (npr. ugrožava njihovu bezbednost) njihovog učešća u istraživanju (vidi i D.5).

D.3. Pravo na odbijanje učešća i povlačenje iz istraživanja

Morate upamtiti da učesnici imaju pravo da odbiju učešće u istraživanju, da odbiju da odgovore na bilo koje pitanje, kao i pravo da prekinu učešće u bilo kom trenutku. Na početku intervjua i/ili zadavanja upitnika obavestite učesnika da ima pravo:

- ▶ na odluku da odbije učešće u istraživanju
- ▶ da odbije da odgovori na bilo koje pitanje, kao i
- ▶ da prekine intervju ili popunjavanje upitnika u bilo kom trenutku, bez ikakvih posledica i bez obaveze da za to daje razlog.

Međutim, ukoliko učesnik odbije da učestvuje u istraživanju, ili ga prekine, pokušajte da bez prevelikog pritiska otkrijete (ako je moguće) razloge zbog kojih ta osoba neće da učestvuje ili prekida učešće, poput:

- ▶ uzrok povlačenja/odluke da ne učestvuje može da bude neki činilac/prepreka koje možete da razrešite (npr. osećanja stida ili straha od osvete zlostavljača) ili morate da razrešite (npr. emocionalna uznemirenost izazvana postavljenim pitanjima), bilo na licu mesta ili kasnije
- ▶ prikupljanje ovih podataka veoma je korisno za buduća slična istraživanja.

D.4. Pristanak posle dobijenih obaveštenja

Zbog prirode našeg istraživanja postoje neka veoma važna etička pitanja:

a) ispitanici su deca i stoga se od nekog drugog (roditelj ili staratelj) mora dobiti Pristanak posle dobijenih obaveštenja na učešće u istraživanju.

b) ukoliko saznate (ili sumnjate) da je dete (čiji vam je identitet poznat) žrtva zlostavljanja/zanemarivanja, imate obavezu (zakonsku ili moralnu) da ovo saznanje ili sumnju prijavite nadležnom organu. S obzirom na to da prijavljivanje zlostavljanja deteta za rezultat može da ima krivično gonjenje roditelja deteta (ili trećeg lica) i/ili izmeštanje deteta iz porodice, potrebno je da naročito vodite računa o etičkim principima **Pristanka posle dobijenih obaveštenja**.

Kako bi se pristanak roditelja smatrao „Pristankom posle dobijenih obaveštenja” potrebno je da im date bar sledeće informacije:

- 1) cilj istraživanja (uz minimum obmane koji se smatra opravdanim), očekivano trajanje, i opis postupaka
- 2) anonimnost dobijenih podataka (u intervjuu ili samostalno popunjenom upitniku)
- 3) njihovo pravo da odbiju učešće i da se povuku iz istraživanja
 - a. u bilo kom trenutku
 - b. bez ikakvih posledica
- 4) svako ograničenje poverljivosti
- 5) koga mogu da kontaktiraju u vezi s pitanjima oko istraživanja, omogućavajući na taj način da učesnici postavljaju pitanja i dobijaju odgovore na njih.

Iako se ove informacije već nalaze u Pismu s obaveštenjem za roditelje i u Obrascu za pristanak posle dobijenih obaveštenja, veoma je važno da deci u učionici i svakom roditelju koga ćete intervjuisati (ili koji će vas kontaktirati, radi pomoći ili nekog razjašnjenja) usmeno to ponovite.

D.5. Debrifing

Debrifing je utoliko važniji što se u objašnjenju stvarnog cilja istraživanja koristi delimična obmana. Međutim, tokom popunjavanja upitnika/intervjua, ubrzo će postati očigledno da je predmet istraživanja izloženost dece nasilju. Ali, upravo zbog početne obmane, važno je da na kraju prikupljanja podataka istraživači omoguće učesnicima da dobiju svaku informaciju o istraživanju (usmeno i davanjem Zahvalnica) i treba da preduzmu razumne korake u ispravljanju zablude koje učesnici mogu imati.

Osim toga, dete ili roditelj mogu da požele da razgovaraju ili dobije pomoć u vezi s nekim doživljajem koji se pojavljuje u pitanjima u instrumentu. Morate biti spremni da ponudite opšti debrifing ili savet svim subjekima o tome kako mogu da dobiju pomoć ili da porazgovaraju s nekim o pitanjima postavljenim u upitniku” (ISPCAN, 2006a). Zbog toga Zahvalnica ima standardnu tvrdnju: upitnik može da obuhvata teme koje su uznemirujuće i svaki učesnik koji ima pitanja može da stupi u kontakt sa predloženim organizacijama/službama zajednice ukoliko želi da sa nekim razgovara i potraži pomoć. Osim toga, imaćete spremnu karticu s detaljnim **spiskom dostupnih lokalnih službi** u slučaju potrebe da im pošaljete ispitanika koji vam se obrati za dalju pomoć (u tim slučajevima uvek pomno pazite da ni na koji način ne ugrozite bezbednost ispitanika).

D.6. Bezbednost podataka

Morate biti izuzetno oprezni kada sa sobom nosite upitnike (nepopunjene, ali naročito popunjene) iz učionice u učionicu ili iz škole u školu, kako ih ne biste izgubili ili zaturili i kako ne biste nikome omogućili pristup podacima. Zalepite koverat u kome su popunjeni upitnici i ne otvarajte ga dok ne stignete na bezbedno mesto.

Na svaki način zaštitite poverljivost podataka dobijenih tokom prikupljanja podataka (vidi i uputstva u A.3).

Ne smete da date upitnike (popunjene ili ne) ni pod kakvim okolnostima, čak i ako je osoba koja ih traži roditelj/nastavnik/direktor škole/lekar, rekavši: „*Žao mi je, ali nemam višak upitnika*“. Ukoliko osoba nastavi da insistira, uputite je na Lokalnog koordinatora istraživanja: „*Žao mi je, ali to nije dozvoljeno. Možete da kontaktirate g. <ime Lokalnog koordinatorar> na <telefon> kako biste to s njim raspravili*“.

D.7. Opis studije u javnosti

Naročitu pažnju treba da obratite na način na koji temu istraživanja opisujete školi i zajednici, kao i na individualnom nivou (npr. nastavnici/direktori škola, osoba koja otvori vrata domaćinstva ili se javi na telefon).

Istraživanje treba uvek dosledno da opisujete kao „istraživanje kome je cilj ispitivanje problema vezanih za zdravlje dece, kao i temâ koje se odnose na vaspitanje dece i odnos između dece i roditelja, i među decom“.

Svaki put kada opisujete istraživanje (članovima zajednice i pripadnicima javnih ili privatnih ustanova zajednice) treba da imate na umu pre svega **bezbednost učesnika**. Ukoliko ste zabrinuti za bezbednost nekog deteta ili odrasle osobe (ili ako je ispitanik zabrinut za svoju bezbednost), možete da ih posavetujete da o istraživanju govore na isti način.

D.8. Reagovanje u slučajevima ZZD

Reagovanje ispitivača treba da bude usaglašeno sa Opštim protokolom za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja (u prilogu).

Kada ispitivač u direktnom kontaktu s detetom ili indirektno, od druge dece ili odraslih osoba, dobije informaciju o zlostavljanju i/ili zanemarivanju deteta, on/ona treba ovu informaciju da prosledi Lokalnom koordinatoru koji će da izvrši konsultacije sa nadležnom službom centra za socijalni rad ili, kod neposredne izloženosti deteta visokom riziku, da slučaj prijavi policiji.

Sve konsultacije i kontakti treba da budu zabeleženi, kao i odluke i razlozi za njihovo donošenje, jer mogu biti deo neophodnog dokaznog materijala u pravosudnom procesu.

Nakon konsultacija s centrom za socijalni rad i razmatranja slučaja na redovnom sastanku tima, donosi se jedna od tri odluke:

- a) neodložno prijavljivanje policiji i centru za socijalni rad;
- b) redovna prijava nadležnom centru za socijalni rad;
- c) odlaganje prijavljivanja – samo u slučajevima kada se zaključi da je rizik od zlostavljanja/zanemarivanja nizak, a porodica deteta je saradljiva.

Ako ispitivači otkriju slučaj ZZD u anonimnim upitnicima, nakon konsultacija na redovnom sastanku tima, doneće se odluka o koracima koji mogu da uključuju sledeće:

- a) diskretno (bez nepotrebnog uključivanja većeg broja osoba) saopštavanje psihologu/pedagogu škole da je u određenom odeljenju škole ustanovljen slučaj ZZD. Pri tome je obavezno poštovati princip poverljivosti i princip zaštite najboljeg interesa deteta.
- b) ukoliko psiholog/pedagog znaju ili pretpostavljaju da znaju o kom detetu je reč, potrebno je saznati šta je do sada škola preduzela po pitanju zaštite tog deteta i podsetiti ih na obavezu o prijavljivanju slučajeva ZZD.
- c) ukoliko psiholog/pedagog ne znaju da je u tom odeljenju neko dete izloženo zlostavljanju/zanemarivanju, može se (u zavisnosti od konkretnog slučaja) razgovarati s razrednim starešinom odeljenja i istražiti da li on/ona imaju neka saznanja o tome.
- d) ako razredni starešina zna ili pretpostavlja da zna o kom detetu je reč, potrebno je saznati da li je do sada nešto preduzeo po pitanju zaštite tog deteta, da li je ostvario kontakt s porodicom i/ili uputio dete psihologu/pedagogu ili nekoj drugoj službi, i ako nije, podsetiti ga na obavezu o prijavljivanju slučajeva ZZD.
- e) ako niko u školi nema saznanje o tome da je neko dete u određenom odeljenju izloženo nasilju u porodici, ispitivač/lokalni koordinator mogu sugerisati da se s datim odeljenjem ili

školom u celini više radi na pitanju informisanja dece o ZZZD, mogućnostima zaštite i načinima reagovanja u slučaju izloženosti nasilju.

Pored navedenog, istraživač treba da ima Karticu sa spiskom izvora pomoći, kako za ZZZD, tako i za nasilje među odraslima (prilagođeno regiji u kojoj se vrši ispitivanje). Na obuci za ispitivače biće razmotren i **Bezbednosni plan, odnosno konkretna** uputstva istraživačima kako da reaguju (i u učionici i u domaćinstvu) ako im neko poveri slučaj ZZZD ili oni sami posumnjaju na ZZZD (vidi D.9).

U opštu strategiju za istraživače projekta BECAN u svim zemljama, kada im dete priđe da bi zatražilo pomoć (u učionici ili domaćinstvu), treba uključiti sledeće:

Kada vam dete priđe da bi zatražilo pomoć

Vaše reagovanje na izjavu deteta od kritične je važnosti. Ohrabrite dete da otvoreno govori i nemojte praviti prosuđujuće primedbe. Pokažite da **razumete i ozbiljno shvatate** ono što dete govori. Nemojte pokazati nijedan znak neverice.

Pružite detetu podršku sledećim rečima:

- *Vrlo je dobro što si to rekao/la*
- *Jako mi je žao što ti se to dogodilo.*
- *Niko ne zaslužuje da prema njemu postupaju na takav način.*
- *Ono što ti se dogodilo nije tvoja greška.*

Recite detetu da postoje ljudi koji mogu da mu pomognu i da možete da mu date broj telefona lokalne službe koju treba da pozove za **dalju pomoć**. Ali, budite izuzetno oprezni – dete treba da *zapamti* broj telefona a ne da ga dobije napismeno, jer će to predstavljati dodatnu, veću opasnost za dete ukoliko ga zlostavljač otkrije.

Pokušajte da **dobijete što više podataka** u vezi sa:

- podacima za kontakt s detetom
- identitetom zlostavljača
- tipom i težinom zlostavljanja
- osobama/službama kojima se dete ranije obratilo za pomoć (ako jeste) i šta se posle dogodilo (ako se nešto dogodilo)

Sa starijom decom (i u slučajevima ne naročito teškog zlostavljanja) možete da ispitete dete šta ono misli – kakvo bi rešenje bilo najbolje.

U slučajevima teškog zlostavljanja (npr. kada procenite da je ugrožena bezbednost deteta ili kada imate zakonsku obavezu da prijavite slučaj), **morate da kažete detetu** da morate da podnesete prijavu nadležnim vlastima kao i ono što očekujete da će se dogoditi potom. Ukoliko vi niste osoba koja će doneti tu odluku, ipak treba da obavestite dete da ćete slučaj raspraviti sa svojim supervizorom i da postoji mogućnost da će on/ona ili neko iz nadležne službe stupiti u kontakt s detetom i/ili njegovom porodicom.

I poslednje, ali ne i najmanje važno, NIKADA ne smete da dajete bilo kakva obećanja (niti da ih nagoveštavate) za koja niste sigurni da ćete moći da ih ispunite.

D.9. Bezbednost učesnika i istraživača

Vaša prva briga treba da bude bezbednost učesnika; i vaša lična bezbednost jednako je važna.

Kada god je reč o pitanjima bezbednosti od vas se očekuje da prikladno reagujete. Evo nekih opštih pravila:

- nikada ne treba da idete sami na teren (škola ili domaćinstvo); uvek treba da budete sa bar još jednim kolegom-istraživačem (čak i kada kuću posećujete samo da biste preuzeli upitnik)
- dok ste na terenu uvek morate da nosite svoju identifikacionu karticu, kao član tima organizacije koja sprovodi istraživanje
- vaš Lokalni koordinator uvek mora znati gde se nalazite: obavestite ga o svakoj nepredviđenoj izmeni u svom rasporedu rada
- Istraživači
 - moraju da prekinu intervju svaki put kada neko treći uđe u prostoriju u kojoj se izvodi intervju, dok se ponovo ne uspostavi privatnost; ili kada neko sluša razgovor
 - nikada ne zadajte upitnike kada su u učionici prisutne druge osobe (npr. nastavnici)
- vaš Lokalni koordinator stupa u kontakt sa centrom za socijalni rad kojem ćete prijaviti slučajeve u slučaju otkrivanja)
- istraživanje ćete u u javnosti uvek opisivati na dosledan način, korišćenjem opisâ navedenih u D.7

- strogo se pridržavajte procedure propisane Opštim protokolom za otkrivene slučajeve ili sumnje na zlostavljanje (Poglavlje D.8)

Bezbednosni plan ukoliko smatrate da ste vi (ili dete) u opasnosti:

- pokušajte da ispravno procenite da li zaista postoji opasnost i koliko je ozbiljna
- sa sobom uvek treba da imate
 - uključen mobilni telefon (ali bez zvonjenja) i broj za hitne slučajeve (npr. vašeg Lokalnog koordinatora) u memoriji tako da možete da ga pozovete odmah ukoliko je potrebno
 - vašu karticu sa „korisnim telefonima” (koji se mogu pozvati u hitnim slučajevima)
- ne ispoljavajte agresivnost, koliko god da vas neko na to navodi
- ne pokušavajte da se sami izborite s opasnom situacijom. Zavisno od situacije:
 - zatražite pomoć svog kolege-istraživača, Lokalnog koordinatora, nadležnih službi
 - napustite opasno mesto zajedno s kolegom-istraživačem; ako to nije moguće, pozovite ga i obavestite da ste morali da odete, kako bi mogao da pođe za vama
 - pozovite svog Lokalnog koordinatora što je pre moguće, kako biste ga obavestili o događaju
- Podnesite izveštaj na dnevnom **supervizijskom sastanku**, o svim svojim brigama, bez obzira na to koliko ih vi ili vaš kolega-istraživač smatrate nevažnim.

D.10. Šta ako...

Šta učiniti ako dete:	
odbija da popuni upitnik (označi „Ne” u Obrascu za pristanak deteta)?	Biće odlučeno tokom Obuke ispitivača
traži da popuni upitnik u učionici ali se roditelj NIJE sa tim složio?	Biće odlučeno tokom Obuke ispitivača, na osnovu preporuka Nacionalnog saveta za etička pitanja
otkrije ZZD u svom anonimnom upitniku, ili lično?	Biće odlučeno tokom Obuke ispitivača, na osnovu preporuka Nacionalnog saveta za etička pitanja
otkrije teško zlostavljanje, ali moli istraživača da to nikome ne kaže?	Biće odlučeno tokom Obuke ispitivača, na osnovu preporuka Nacionalnog saveta za etička pitanja
Šta učiniti ako nastavnik:	
insistira da ostane u učionici tokom popunjavanja upitnika?	Recite ljubazno, ali odlučno: „ Na žalost, nije dozvoljeno da u učionici bude iko drugi osim istraživača i učenika ”. Ukoliko insistira, uputite ga na direktora škole (ako je tako dogovoreno) i vašeg Lokalnog koordinatora
traži od istraživača upitnik, da ga pročita ili zadrži?	Recite: „ Žao mi je, ali to nije dozvoljeno. ”
ispoljava negativan stav prema temi, ili istraživanju ili istraživačima?	Ako morate da odgovorite, ljubazno recite nešto neutralno, poput: „U većini zemalja ovo se smatra važnom temom” ili „Za neke ljude ovo je važna tema.”
žali se da nije bio obavešten o istraživanju?	„Žao mi je. Verovatno ste u pravu, ali su razredni starešina/psiholog/direktor bili na sastanku; i mi smo poslali pismo s obaveštenjem i direktoru škole i udruženju nastavnika.”
otkrije slučaj (ili sumnju) ZZD kod kuće ili u školi?	Pokušajte da dobijete što više podataka o detetu i vrsti zlostavljanja (ukoliko morate da prijavite slučaj) Ako nastavnik ima zakonsku obavezu da prijavi slučaj ZZD obavestite ga o tome i pokušajte da shvatite razloge (ako ih ima) zbog kojih je nesklon da podnese prijavu. Pokušajte da utvrdite da li će prijaviti slučaj ili ne. U svakom slučaju istraživač treba da iznese slučaj na dnevnom Supervizijskom sastanku sa Lokalnim koordinatorom
otkrije slučaj ZZD, ali želi da ostane anonimn?	Učinite kako je gore opisano. Ako postoje još neki dokazi (npr. dete vam je poverilo slučaj), možete da podnesete prijavu ne otkrivajući identitet nastavnika.
Šta učiniti ako roditelj:	

<p>pozove istraživača kako bi se požalio zbog sadržaja nekih pitanja?</p>	<p>Pokušajte da utvrdite na šta se tačno roditelj žali.</p> <p>Objasnite mu da je problem ZZD ozbiljna tema svuda u svetu i da ima teške posledice na duševno i telesno zdravlje mnoge dece koja su bila zanemarena i/ili zlostavljana.</p> <p>Možete da objasnite i da će sva deca (uključujući i njihovo) imati koristi od ovakve vrste istraživanja jer ona imaju preventivno dejstvo, pomažući deci da shvate da nemaju čega da se stide ukoliko dožive zlostavljanje, da je to tema o kojoj se govori u njihovoj porodici i školi; ono takođe pomaže deci da provere mogućnosti koje imaju (šta mogu da urade) ukoliko dožive neko takvo iskustvo; da li će zatražiti pomoć, i od koga?</p> <p>Ako je roditelji dalje nezadovoljan ili su mu potrebna dalja objašnjenja koja niste u stanju da date, ljubazno ga uputite na Lokalnog koordinatora i/ili Naučnog koordinatora, davanjem njihovih brojeva telefona.</p>
---	--

DODACI

Dodatak 1: Moguća pitanja učesnika i standardizovani odgovori

Učesnici (roditelji ili deca) mogu da postavle sledeća pitanja. Dati su **standardni odgovori** na neka od tih pitanja.¹⁴ Upoznajte se sa njima i sa svim postupcima istraživanja kako biste samopouzdanost razrešili nedoumice koje bi mogle da se jave kod ispitanika.

Ako nije drugačije navedeno, odgovori se odnose i na decu i na roditelje i u oba uslova prikupljanja podataka (samostalno popunjavanje upitnika i intervju).

Nemojte smišljati sopstvene odgovore na nepredviđena pitanja: samo pribeležite pitanje i iznesite ga na diskusiju na Supervizijskom sastanku.

Ko sprovodi ovo istraživanje (ili ispoljavanje sumnje u vezi s Organizacijom ili ciljevima istraživanja)?

Ovo istraživanje sprovodi FASPER u saradnji sa Odsekom za mentalno zdravlje i socijalnu zaštitu Instituta za zaštitu zdravlja dece u Grčkoj. Ovo istraživanje sprovodi se istovremeno u devet balkanskih zemalja (Albanija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Hrvatska, BJR Makedonija, Grčka, Rumunija, Srbija i Turska). Sve ove zemlje saraduju u pokušaju da bolje razumeju probleme koji utiču na duševno i psihološko zdravlje dece, kao i probleme sa kojima se roditelji suočavaju u vaspitanju dece.

Svaki istraživač sa sobom će nositi i potvrdu u kojoj se vidi njegov odnos sa organizacijom koja sprovodi istraživanje, kao i identifikacionu karticu, napravljenu posebno za ovo istraživanje. Potvrdu možete da pokažete svakome ko ispoljava oklevanje ili je sumnjičav. Može se pomenuti i odobrenje za ovo istraživanje koje su dale Evropska Komisija i lokalni organi (npr. Ministarstvo prosvete) i/ili odobrenje direktora škole.

Ko plaća ovo istraživanje?

Istraživanje finansiraju Evropska Komisija, u okviru svog 7. Okvirnog programa i partnerske organizacije (tj., za Srbiju je to Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju).

Da li ćete koristiti moje ime? Kako da budem siguran u vašu poverljivost?

Roditelji	Deca
Vaše ime ne pojavljuje se nigde na upitniku. Nas zanima samo da uporedimo zbirne odgovore svih roditelja i njihove dece koja učestvuju u istraživanju. Nikoga ne izveštavamo o pojedinim odgovorima. Svi istraživači koji učestvuju u ovom istraživanju posebno su obučeni u pitanjima poverljivosti i mi imamo obavezu da sledimo određene korake osmišljene tako da obezbede poverljivost podataka koje dobijemo od svakog ispitanika. Niko neće biti obavešten o vašim odgovorima/ili o onome što ste mi rekli, osim ukoliko je u opasnosti nečiji život ili vi zatražite da o nečemu razgovarate s nekim drugim.	Vaše ime ne pojavljuje se nigde na upitniku. Zanima nas samo da uporedimo zbirne odgovore sve dece koja će popuniti ovaj upitnik/sa kojima ćemo razgovarati. Svi istraživači posebno su za to obučeni. Niko, nikada neće biti obavešten o vašim odgovorima/onome što ste mi rekli, osim ukoliko je u opasnosti nečiji život ili vi zatražite da o nečemu razgovarate s nekim drugim.

Šta će se dogoditi ako ne učestvujem ili ako kasnije ne želim da učestvujem?

Roditelji	Deca
Ništa! Nemate obavezu da učestvujete. Međutim, nadamo se da ćete se pridružiti jer nam je veoma važno da saznamo stavove što većeg broja roditelja i dece. Vaši i odgovori vašeg deteta pomoći će nam da utvrdimo kakva bi vrsta usluga bila korisna deci i porodicama u vašoj zemlji i/ili zajednici. Osim toga, želim da vas podsetim da možete da odbijete da odgovorite na bilo koje pitanje, ili da prekinete intervju/popunjavanje upitnika, u bilo kom trenutku; isto važi i za vaše dete.	Ništa! Ne morate da učestvujete. Međutim, nadamo se da ćete nam se pridružiti jer nam je veoma važno da saznamo stavove što većeg broja dece. Odgovori sve dece pomoći će nam da utvrdimo kakva bi vrsta usluga bila korisna deci u našoj zemlji i/ili zajednici. Osim toga, želim da vas podsetim da ne morate da odgovorite na pitanje na koje ne želite, ili možete da tražite od mene da prekinem intervju/popunjavanje upitnika, u bilo kom trenutku.

Koliko će to trajati?

Samostalno popunjavanje upitnika	
Roditelji	Deca
Obično je potrebno 20-40 minuta ; vreme se	Obično je potrebno 30-45 minuta ; vreme se

¹⁴ Ovaj Dodatak zasnovan je na odeljku „Često postavljana pitanja” Priručnika za ICASST-CH upitnik (ISPCAN, 2006a, str.6) i odeljku „Odgovori na moguća pitanja u izabranim domaćinstvima” Priručnika za ICASST-P upitnik (ISPCAN, 2006b, str.8), koji su prilagođeni i imaju više pitanja i odgovora.

razlikuje od osobe do osobe, zavisno od toga koliko toga želite da zapišete.	razlikuje od osobe do osobe, zavisno od toga koliko toga želite da zapišete.
--	--

Intervju

Roditelji	Deca
Obično je potrebno ___ minuta [srednje vreme koje ćete izračunati na osnovu trajanja glumljenih intervjuja koje će vaši obučeni istraživači obaviti s roditeljima, u okviru svojih obaveza posle obuke]; vreme se razlikuje od osobe do osobe, zavisno od toga koliko toga želite da kažete.	Obično je potrebno ___ minuta [srednje vreme koje ćete izračunati na osnovu trajanja glumljenih intervjuja koje će vaši obučeni istraživači obaviti s decom istog uzrasta, u okviru svojih obaveza posle obuke]; vreme se razlikuje od osobe do osobe, zavisno od toga koliko toga želite da kažete.

 Kako ste dobili moje ime/adresu/telefon?**Samostalno popunjavanje upitnika**

Roditelji	Deca
Ministarstvo prosvete dalo nam je spisak svih škola u Srbiji. Nasumice smo izabrali neke škole, a škola koju pohađa vaše dete je među njima. Tako smo došli do vas, pošto nas zanima ne samo mišljenje deteta već i tačka gledišta roditelja. Mi ne znamo (i ne moramo da znamo) kako se zovete.	Ministarstvo prosvete dalo nam je spisak svih škola u Srbiji. Nasumice smo izabrali neke škole i vaša škola je bila među onima koje će učestvovati u istraživanju. Tako smo stigli do vas. Mi ne znamo (i ne moramo da znamo) kako se zovete.

Intervju

Roditelji	Deca
Naše istraživanje se obavlja sa decom koja pohađaju školu, ali i sa decom koja su napustila školu i njihovim roditeljima. Škola u koju je išlo vaše dete dala nam je vaše podatke kako bismo mogli da obavimo intervju i sa detetom i sa jednim od roditelja/staratelja. Tako smo došli do vas, i nije nam potrebno vaše puno ime. Jedini razlog zbog koga smo pitali za vaše podatke je u tome da bismo stupili u kontakt s vama i pozvali vas da učestvujete u istraživanju.	Naše istraživanje se obavlja sa decom koja pohađaju školu, ali i sa decom koja su napustila školu. Škola u koju ste išli dala nam je podatke vaših roditelja kako bismo mogli da obavimo intervju sa vama i sa jednim od roditelja/staratelja. Tako smo došli do vas, i nije nam potrebno vaše puno ime. Jedini razlog zbog koga smo pitali za podatke vaših roditelja je u tome da bismo stupili u kontakt s vama i pozvali vas da učestvujete u istraživanju.

 Šta ćete me pitati?/Šta je tema ovog istraživanja?/Zašto sprovodite ovo istraživanje?

Zanima nas da pribeležimo probleme sa kojima se deca i roditelji susreću u svojim odnosima, metode koje nalaze za rešavanje problema, kao i delotvornost ovih metoda. Takođe nas zanima da ispitamo neka pitanja u vezi sa zdravljem i duševnim zdravljem dece, u sklopu njihovih porodica. Vaši odgovori i odgovori vašeg deteta/roditelja pomoći će nam da otkrijemo kakve bi usluge bile korisne deci i porodicama.

 Kako/zašto ste izabrali mene/moje dete?

Samostalno popunjavanje upitnika	Intervju
Nasumično smo odabrali neke škole [vrsta škole, npr. osnovna] od ukupnog broja škola u Srbiji. Roditelji: Škola u koju ide vaše dete izabrana je za naš uzorak, i sva deca iz njenog/njegovog odeljenja (i njihovi roditelji) pozvana su na učešće u istraživanju Deca: Vaša škola je izabrana da uđe u naš uzorak i tako smo došli u vaš razred.	Jedini kriterijum koji smo koristili da dođemo do vas jeste taj da želimo da čujemo šta misle ne samo deca koja pohađaju školu i njihovi roditelji, već i deca koja ne idu u školu, i njihovi roditelji. [ako budete pravili izbor od dece koja ne pohađaju školu, dodajte podatak o tome kako ste napravili taj izbor.]

 Da li se ovo istraživanje sprovodi u celoj Srbiji ili samo u našem regionu/gradu/selu?

Ovo istraživanje sprovodi se istovremeno u Srbiji i još 8 drugih balkanskih zemalja – Albaniji, Bosni i Hercegovini, Bugarskoj, Grčkoj, Hrvatskoj, Makedoniji, Rumuniji i Turskoj. U našoj zemlji posetićemo veliki broj gradova, varošica i sela.

 Da li želite da otkrijete da li zlostavljam svoje dete?

Naše istraživanje ima za cilj da istražimo doživljaje dece kod kuće. Naročito nas zanimaju metodi koje deca i roditelji koriste kako bi međusobno komunicirali o raznim temama, i zato

želimo da postavljamo pitanja i roditeljima i deci. Među ovim temama su kažnjavanje dece, a ponekad se, naravno, događa da neki roditelji zanemaruju ili zlostavljaju svoju decu.

Da li i mom detetu postavljate ista pitanja?

Postavljamo pitanja i deci o istim temama, ali upitnici nisu istovetni kao vaši. Osim toga, vaše dete ćemo pitati i o njegovim doživljajima sa drugom decom, istog ili drugačijeg uzrasta.

Standardizovani odgovori koje morate dati učesnicima ukoliko vas, tokom prikupljanja podataka, pitaju za razjašnjenja:

Pitanja u ICAST-CH (deca)	Odgovor
P. 5.2: Šta su postdiplomske studije?	Studije na koje se neko upiše pošto već stekne univerzitetsku diplomu
P. 5-6: Šta mislite pod – drugi rođaci? Da li treba da napišemo njihova imena?	Drugi rođaci su osobe koje su s vama u krvnom srodstvu, kao što su tetke, ujaci i njihova deca. Molimo vas da ne upisujete njihova imena, i nemojte da pišete nikakva druga imena po upitniku, kako bi on ostao potpuno anonimno
P. 11, 12, 13a, 19A: Samo osobe iz moje porodice koje žive sa mnom u istoj kući, ili i drugi rođaci?	Zaokružite samo ako je to učinio neko ko živi sa vama u istom domaćinstvu; ako su to učinili drugi rođaci, koji žive na drugom mestu, morate odgovoriti – Ne.
„Da li želiš da kažeš nešto više“: Da li je obavezno da se tu nešto napiše?	Ne. Samo ako želite da napišete nešto poput – ko vam je to učinio, ili kako se dogodilo, ili ako želite nešto da objasnite.
Bilo koje pitanje: Dete nešto opisuje i pita vas: „da li to treba da napišem kod ovog pitanja?“	Ako, na osnovu gornjih odgovora, niste sigurni da li je dobar odgovor na pitanje „DA/NE“, morate reći: „Obeležite onako kako vi to razumete“ ili „Pokušajte da odgovorite najbolje što možete“; ali, možete i da uputite dete: „To možete da napišete ovde, gde piše ‘Da li želiš da kažeš nešto više?’“

Pitanja u ICAST-P (roditelji)	Odgovor

Važna napomena za istraživače

Nemojte zaboraviti da ne smete ni jedno pitanje da objašnjavate svojim rečima!

Za svako pitanje na koje ne postoji standardizovani odgovor treba da kažete ispitaniku: „Onako kako to vi razumete“ ili „Pokušajte da odgovorite najbolje što možete.“

Istraživači treba da zapišu svako pitanje koje im deca i roditelji postavljaju tokom prikupljanja podataka posle obuke (i tokom intervjua i prilikom samostalnog popunjavanja upitnika) koje služi za vežbu pre početka samog istraživanja. Tabele će biti popunjene postavljenim pitanjima i standardizovanim odgovorima na njih. Ovi standardizovani odgovori istraživači u svakoj zemlji će koristiti tokom probnih istraživanja, kada će istraživači ponovo zapisati svako pitanje koje im bude postavljeno. Posle probnih istraživanja tabele će biti prilagođene (ukoliko bude potrebno).

Dodatak 2a: Obrazac za izveštavanje – Samostalno popunjeni upitnici (škole)

Ime prvog istraživača:				Ime drugog istraživača:			
Naziv škole i adresa:				Razred i broj učenika u razredu (po polu):			Dečaci: Devojčice:
Datum i vreme:	____/____/____	Od: ____: ____	Do: ____: ____	Kodovi podeljenih upitnika:			

ICAST-CH				ICAST - P			
Odbijanje dece da popune upitnik				Odbijanje roditelja			
Koliko?	Redni brojevi?			Koliko <u>negativnih odgovora</u> za učešće?	Razlozi (ako su navedeni):		
Razlozi (ako su navedeni):							
Pristanak roditelja				Metod ICAST-P prikupljanja podataka			
Koliko <u>negativnih odgovora</u> za učešće deteta		Koliko <u>nevraćenih Pristanaka</u>		☐ samostalno popunjen ☐ vraćen u školu ☐ uzet u ličnoj poseti roditeljima: _____		☐ Intervju: _____	
Napomene iz upitnika				Nedostajući upitnici roditelja			
				Redni brojevi	Napomene:		
OTKRIVENO ZLOSTAVLJANJE/SUMNJA (navedite):				NAPOMENE:			

Dodatak 2b: Obrazac za izveštavanje – Strukturisani intervjui

Ime prvog istraživača:		Ime drugog istraživača:	
Datum i vreme:	____/____/____	Od: ____:____ Do: ____:____	Intervjuisana osoba: ☐ Roditelj ☐ Dete

A/A	Redni broj	Odbijanje roditelja	Napomene
1		☐ za učešće deteta ☐ za učešće roditelja Razlozi/napomene	
		Odbijanje deteta	
		Razlozi/napomene	
2		☐ za učešće deteta ☐ za učešće roditelja Razlozi/napomene	
		Odbijanje deteta	
		Razlozi/napomene	
3		☐ za učešće deteta ☐ za učešće roditelja Razlozi/napomene	
		Odbijanje deteta	

Dodatak 3a: Kartice intervjuja s roditeljem
(štampati obostrano)

Isecite kartice tamo gde je naznačeno i podelite ih istraživačima.

Pošto skale odgovora na razna pitanja nisu uvek slične,
na jednoj strani kartice navedeno je za koja su pitanja ponuđene iste skale.

- **Nikada u životu**

Tokom prošle godine (prethodnih 12 meseci):

- **1 - 2 puta (jednom ili dva puta godišnje)**
- **3 - 5 puta (nekoliko puta godišnje)**
- **6 - 12 puta (jednom mesečno ili jednom u dva meseca)**
- **13 - 50 puta (nekoliko puta mesečno)**
- **više od 50 puta (jednom nedeljno ili češće)**

- **Ne u prošloj godini, ali ranije da**

- **Ne želim da odgovorim**

- **Skoro svi**
- **Više od polovine**
- **Oko polovine**
- **Manje od polovine**
- **Skoro niko/niko**

Roditelj: Pitanja 8-42a

Roditelj: Pitanja 47 - 48

- **Mnogo puta**
- **Ponekad**
- **Jednom ili dva puta**
- **Nikad**

- **Ne znam/Ne sećam se**
- **Ne želim da odgovorim**

- **Ne, nikada nije delotvorno**
- **Najčešće nije delotvorno**
- **Najčešće jeste delotvorno**
- **Da, uvek je delotvorno**

Roditelj: Pitanja 49 a-j

Roditelj: Pitanje 50

- Raspravljam/razgovaram
- Objasnim zašto je nešto ispravno/pogrešno
- Uskratim nešto (npr. korišćenje kompjutera, TV-a, kupovinu, sportske aktivnosti, džeparac, mobilni telefon)
- Pohvalim
- Obećam nagradu (npr. kupovinu poklona)
- Upoređujem sa drugom decom
- Pokušavam da ubedim dete da nešto učini
- Dajem savet
- Prekidam razgovor kad čini nešto neželjeno
- Puštam da snosi posledice kako bi učilo na greškama
- Slušam objašnjenja koja dete daje o svom ponašanju
- Uskraćujem hranu, vodu, zaključavam
- Fizički kažnjavam (npr. šamar, udarac, batine)
- Upozoravam dete na moguće posledice njegovog ponašanja
- Vičem, psujem
- Postavljam pravila zajedno sa detetom
- Ja postavljam stroga pravila
- Ja postavljam čvrsta/dosledna pravila
- Činim ono što savetujem detetu (dajem dobar primer)
- Drugo

Roditelj: Pitanje 45

Dodatak 3b: Kartice intervjua s detetom

(štampati obostrano)

Isecite kartice tamo gde su nacrtane makaze i podelite ih istraživačima.

Pošto skale odgovora na razna pitanja nisu uvek slične,
na jednoj strani kartice navedeno je za koja su pitanja ponuđene iste skale

Napomena: Ako se u vašem jeziku muški i ženski rod razlikuju,
napravite različite kartice za dečake i devojčice za pitanja 15-17

Tvoji roditelji su:

- **Venčani**
- **Razvedeni/razdvojeni**
- **Nikada se nisu venčali**
- **Jedan roditelj je umro**

- **Ne želim da odgovorim**
- **Ne znam**

Obrazovni nivo tvojih roditelja:

- **neškolovani**
- **delimična osnovna škola (koliko razreda? _____)**
- **srednja stručna škola**
- **srednja škola/gimnazija**
- **viša škola**
- **fakultet**
- **postdiplomske studije (master, doktorat)**

- **Ne znam**

Dete: Pitanje 5.1

Dete: Pitanje 5.2

- **Uvek**
- **Obično**
- **Ponekad**
- **Nikad**

- **Nikad**

Tokom prošle godine (prethodnih 12 meseci):

- **1 - 2 puta (jednom ili dva puta godišnje)**
- **3 - 5 puta (nekoliko puta godišnje)**
- **6 - 12 puta (jednom mesečno ili u dva meseca)**
- **13 - 50 puta (nekoliko puta mesečno)**
- **više od 50 puta (jednom nedeljno ili češće)**

- Ne prethodne godine, ali **ranije da**

- Ne želim da odgovorim

Dete: Pitanja 10.1 – 10.2

Dete: Pitanja (11-14) & (18A – 46)

- **Da**
- **Nisam sigurna**
- **Ne**
- Ne prethodne godine, **ali ranije da**

- **Da**
- **Nisam siguran**
- **Ne**
- Ne prethodne godine, **ali ranije da**

Dete (ili devojčica): Pitanja (15a - 17)

Dete (ili dečak): Pitanja (15a - 17)

- Rasprava/razgovor
- Objasne mi zašto je nešto ispravno/pogrešno
- Uskrate mi nešto (npr. korišćenje kompjutera, TV-a, kupovinu, sportske aktivnosti, džeparac, mobilni)
- Pohvale me
- Obećaju mi nešto (npr. kupovinu poklona)
- Porede me s drugom decom
- Pokušaju da me ubede da nešto uradim
- Posavetuju me
- Prestanu da razgovaraju sa mnom kad radim ono što ne žele
- Puštaju me da snosim posledice kako bih se učio/la na greškama
- Saslušaju objašnjenje mog ponašanja
- Uskrate mi hranu, vodu, ili me zaključaju u kući
- Fizički me kazne (npr. šamar, udarac, batine)
- Upozore me na moguće posledice mog ponašanja
- Viču/ssuju
- Zajedno s roditeljima postavljam pravila
- Moji roditelji postavljaju stroga pravila
- Roditelji postavljaju čvrsta/dosledna pravila
- Ponašaju se onako kako me savetuju (daju dobar primer)
- Drugo

Det: Pitanje 10.3

Dodatak 4a: Prilagođeni ICAST-CH upitnik za samostalno popunjavanje

Dodatak 4b: Prilagođeni ICAST-P upitnik za samostalno popunjavanje